

calënder ladin

19 + 81

Cun Raiffeisen söpert

**CASSA
RAIFFEISEN
DLA VAL BADIA**

calënder ladin

19 + 81

*dè fora da Ert pur i Ladins
dla Val d'Badia y Marô*

foto Hans Pescoller

Nöt d'istè

*Dales munts slaurides
che s'alza al firmamënt
slisura jö la löna
tl lech d'arjënt.*

*Lersc y peciôs sla cunta,
rauscian tl vënt dla nöt
y sües ambries fosces
s'intorcora incër döt.*

*Vici da denöt sëgn scraia,
mo a perde va süa usc;
an oress propi dì
che ai foss ma plü vëi susc.*

*Dal cîl saregn bel plan
toma jö la rosada
söla tera di ciamp,
söi ciüf tl'erba arjentada.*

2019

a gin

calënder
ladin

Stamparia PRESEL - Strada Castel Mareccio 3, Balsan - Tel. 41192

Les fotografies a curûsc é de Giuvani Pescoller

1981

E n ann scëmpl cun 365 dis.

L'aisciüda mët man ai 20 de merz ales 18 y 3 minüç, l'isté ai 21 de jügn ales 12 y 45 minüç, l'altonn ai 23 de setember ales 4 y 5 minüç y l'invêr ai 21 de dezember ales 23 y 51 minüç.

Festes de prezet pur la Dlijia y l' Stato talian é: dötes les domënies dl'ann, Nanü, Santa Maria dal Ciüf, Gnissant, l' Imaculata y Nadé.

L'Assënza o Palsacrusc, les Antlês vëgn zelebrades la domënia dô y S. Guania (S. Bonia) la domënia plü daimprò ai 6. de iener.

Capiun é ai 4. de merz - Pasca ai 19. d'auri, l'Assënza ai 28. de mà - Pasca de mà ai 7. de jügn - SS. Trinité ai 14. de jügn - les Antlês ai 18. de jügn - SS. Cör de Gejù ai 28. de jügn y la prüma domënia d'Advënt ai 29. de novëmber. Scürezes dl surëdl y dla löna l'ann 1981: La scüreza dl surëdl dal 4 al 5 de forà, la scüreza dla löna ai 17 de iuli y la scüreza totala dl surëdl ai 31 de iuli n'é dötes adöm chilò da nos nia da udëi.

Iener - Jenè

1	JÖBIA	SONELITE de S. Maria: Uma de Di
2	Vëndres	Basilio I' Gran, Gregöre, Dietmar
3	Sabeda	Genofefa, Germine, Odilo
4	DOMËNIA	SOLENITE de S. Guania/Bonia
5	Lönesc	Emilia, Emiliana, Telesfor
6	Mertesc	Capser, Marciun, Baldesar
7	Mercui	Valentin da Maran, Raimund, Knud
8	Jöbia	Severin, Erhard, Gudula
9	Vëndres	Iulian, Eberhard, Basilissa
10	Sabeda	Gregöre X, Paul d'Egitto, Wilhelm
11	DOMËNIA	FESTA di Bato de nosc Signur
12	Lönesc	Ernesto, Hilda, Stefania
13	Mertesc	Ilario, Heldemar, Iutta
14	Mercui	Felize da Nola, Engelmar, Rainer
15	Jöbia	Romedio, Paul erem., Maoro ab.
16	Vëndres	Marzelinol, Honorat, Ulrich
17	Sabeda	Antone dai tirs, Ganelbert
18	DOMËNIA	2.a dl' ann; Prisca, Regina
19	Lönesc	Mario, Faustina
20	Mertesc	Bostian, Fabian
21	Mercui	Agnese, Mainrad, Epifanio
22	Jöbia	Vizenz, Teodolinde, Gaudenzio
23	Vëndres	Emerenziana, Ildefons, Hartmut
24	Sabeda	Franzësch de Sales, Vera
25	DOMËNIA	3.a dl' ann; Conv. de S. Paul
26	Lönesc	Timoteo, Tito, Paula da Betlem
27	Mertesc	Angela Merici, Iulian
28	Mercui	Tomësc d' Acuin, Carlo Magno
29	Jöbia	Ujöp Freinademetz, Valerio
30	Vëndres	Martina, Iazinta, Serena, Diethild
31	Sabeda	Jan Bosco, Ludwiga, Eusebio

Iener-Jené

L' mëis de iener mët man, sciöche düc sà, cun l' prüm dé dl'ann, cun Nanü. Da Nanü él düc che se toca la man y s'aoda döt l' bun pur l'ann nü.

Bel adora da duman väigun i mituns y les mitans da scora che roda da ciasa a l'atra a dì sö l' bundé y bun ann a vedli y jogn. Ai à sportules tles man y can che ai à rvé, spo vägnel bravé, che che à ciafë plü patüc. Sanbègn che inè chèsta bela usanza vägn plan, plan tuta jö sciöche dötes les beles usanzes da plü dadí, che â n té bel significat, y a so post vägnel metü sö usanzes che mosüra mâ plü a desdrüje l' significat dla vita, la poesia dla vita, la cuntentëza tla vita, la nobilté dla vita y a porté nostra jënt jona y nostes

families a na mentalité öta, che ô mâ plü gode y nia val' d'ater. Döt l' gran y l' bel dla vita vägn sopoli dal frëit dla nëi dla mentalité materialistica daldédaincò.

Iener sanbègn porta l'or blanch te nostes valades y döt é dér dërt cina che al vägn aministré pur l' bëgn spiritual, moral y material dla popolaziun. Chël momënt, che chësc or blanch vägn aministré mal, portaràl l' mal y i mëssun se recordé, che i frùc väigun la maiù pert impormó da d'altonn.

L'invêr cun sües belëzes dess daurî i edli inè a chi che à da fa cun i furesti y i fa recordé, che döt à sü cunfins. Inè l' mëis de iener arà na fin.

Sciöche la natüra palsa sot la cûtra de nëi, insciö él dërt pur düc che ai pôis palsé dô l' gran laur da vigni dé o dla vita.

Forà

1 DOMÈNIA

- 2 Lönesc
- 3 Mertesc
- 4 Mercui
- 5 Jöbia
- 6 Vëndres
- 7 Sabeda

8 DOMÈNIA

- 9 Lönesc
- 10 Mertesc
- 11 Mercui
- 12 Jöbia
- 13 Vëndres
- 14 Sabeda

15 DOMÈNIA

- 16 Lönesc
- 17 Mertesc
- 18 Mercui
- 19 Jöbia
- 20 Vëndres
- 21 Sabeda

22 DOMÈNIA

- 23 Lönesc
- 24 Mertesc
- 25 Mercui
- 26 Jöbia
- 27 Vëndres
- 28 Sabeda

4. dl' ann; Brighita, Sigbert

- FESTA DLA PREJENTAZIUN de Gejù
Blaje, Ansgar, Oscar
Veronica, Ioanna de Valois, André
Ingenuin, Albuin, Agata
Paul Miki, Dorotea, Armando
Richard, Ava

5.a dl' ann; Iarone Emiliani

- Apollonia, Lambert, Gottscialch
Scolastica, Wilhelm
S. Maria da Lourdes
Reginald, Gregorell, Helmwart
Herlinde, Gilda, Ecchehard
Zirillo y Metodio, Valentín

6.a dl' ann; Sigfrid, Sigurt

- Iuliana, Filippa, Faustin
7 Fundaturs di Serviti
Sciomun, B. Angelico, Costanza
Irmgard, Conrad da Piacenza
Eleuterio, Amata, Falco
Pire Damiani, German da Trier

7.a dl' ann Catedra de S. Pire

- Policarp, Otto, Romana
Edilbert, Ida
Walburga, Adeltrud
Alexander, Metilde, Dionijio
Gabriel, Leander
Roman, Silvana

Forà

An dijô plü dadî, che l'ultimo gran
frëit vëgn da s. Bostian, chël é ai 20 de
iener. Jënt, y spezialmënter jënt vedla,
mët indô man da avëi plü speranza tla
vita. I dis vëgn plü lunç y chël cunësciun
sëgn da dé a dé.

Frëit pôl pa ciámó ester bel assà inçé de forà, mo oramai sàñ, che ara va sö-pert, cuntra la buna sajun. La nëi delega bele dassénn y al é bele de gragn rüsc che rogór jö pur plaza y dô chi trus, al-manco jö ales basses. Plü alalt ésun pa bëgn ciámó tl plü bel invér y degun ségn ne mostra ciámó che an é daimprò al'ai-sciüda.

Tl mëis de forà tomel gonót inèc ite l' Carnescé y l' Carnescé é pò l' tèmp da se devertì y l' tèmp dles matades. Inèc dl divertimënt àn dér debüjëgn tla vita, spezialmënter tla vita dla jënt jona. Can che un é bun da s' la rì y inèc da pité, spo dijun che al é sânn. Al n'é de chi che é bugn da devertì stües de jënt y ai

é bëgnudüs da düc. A d'atri ne i vëgne-ra nia sö. Purchël ne pô sanbëgn nia iu-diché mal no da üna na pert, no da l'atra pert. Tan tröp depënt dal caracter. Na pert de jënt vëiga düt luminüs al monn y d'atri indô düt scûr. Mo lascesse di na cossa: tan gonót él chi che rî dër tröp inçë chi che pita dër tröp.

Y spo i divertimēnċ ē inċe val' che la jént dess avëi y mëss avëi.

A dì la virité, mëssunse di, che alde-daincö él la jënt jona che ne sà nia plü cis da se devertì. Na porsona che à esperiënza dla vita, m' à dit n iade, che aldé-daincö él la jënt jona che mëss na ota s'intossié, sc'ai ô se devertì. Chëstes paroress é dër vëi!

I divertimènç mëss ester, mo al foss
mefo bun, che an foss al'altëza de cu-
nësce y de se chiri fora i dër divertimènç,
chi divertimènç, che fej bun al corp, al'
anima y al spirito. Purchël ôl inçè ester
na scora al divertimënt.

Pur tudësch vëgnel dit: "Lustig in
Ehr'n hat Gott und die Welt gern".

Merz

1 DOMËNIA

- 2 Lönesc
- 3 Mertesc
- 4 Mercui
- 5 Jöbia
- 6 Vëndres
- 7 Sabeda

8 DOMËNIA

- 9 Lönesc
- 10 Mertesc
- 11 Mercui
- 12 Jöbia
- 13 Vëndres
- 14 Sabeda

15 DOMËNIA

- 16 Lönesc
- 17 Mertesc
- 18 Mercui

19 JÖBIA

- 20 Vëndres
- 21 Sabeda

22 DOMËNIA

- 23 Lönesc
- 24 Mertesc
- 25 MERCUI
- 26 Jöbia
- 27 Vëndres
- 28 Sabeda

29 DOMËNIA

- 30 Lönesc
- 31 Mertesc

7.a dl' ann; Albino, Albina

- Agnese, Carlo l' Bun
- CARLASCE, Cunigonda
- CAPIUN, Casimir, Lizia
- Dietmar, Oliva (Olla)
- Fridolin, Nicoleta
- Perpetua y Felizita

1.a de CARSÉMA; Jan de Dì

- Franzisca da Roma, Domenico
- I 40 martiri, Milio
- Terejina Redi (Rosina)
- Max, Beatrice, Engelhard
- Paolina, Rosina, Patrizia
- Metilde regina, Eva

2.a de CARSÉMA; Clemens, Loise

- Heribert, Gummar
- Patrizio, Gertrud, Diemut
- Zirillo de Geruj., Eduard

SOLENITÉ DE S. OJÖP

- Wolfram, Claudia, Gisbert
- Cristian da Köln
- Turibio Mongrovejo
- Flavio, Adlmar
- SOL. dl' ANUNZIAZIUN de Gejù
- Ludger, Emanuele
- Frowin, Haimo
- Guntram Teodora, Gundlinde

4.a de CARSÉMA; Helmut

- Bertoldo, Gherino
- Beniamin, Guido, Cornelia

Merz

Tres plü daimprò ruvunse al'aisciöda. I dis ti la bat bel oramai ala nöt. An cuñesc dan dé a l'ater, che ai vägn plü lunç. L' surëdl ciafa tres plü forza y delega demez la nëi, ch'al é mâ n té plajëi. Sön chi cõi mëtel bele man da gnì tarëgn y te val' post bel a surëdl väigun bele i prüms ciïf che ciütia nanter l'erba sëcia fora, imprüma chi ghëi, spo chi brüms y violeç y ince les prümes milandures spizurëia nanter l'erba sö y fej plajëi al viandard.

Sö alalt él pa bëgn ciámó de gran nëis, mo cajoë ales basses él l'aisciöda che scombat dassënn cun l'invêr, cina che ara la davagna ai 21. Ince val' vidunderes väigun bele de merz, ince sce ares ne sta nia ciámó vigni dé chilò da nos, ciudi che les nöts pô ciámó ester scialdi fréides.

La jënt vedla mët indô man de ciafè speranza, ciudi che ara va dassënn cuntra la buna sajun y al é mâ da i cunsën-

tì. Dùc ô ion vire, ince i vedli, no mâ i jogn, cis sc'ai é ciámó n pü bugn.

De merz mëttun pa spo ince bel man da lauré alaleria, te chi ciamp y prà. Al-dédaincò ciafun ince bele büsia da lauré turt.

Sce l' mëis de forà é la maiù pert l' mëis di divertimènc y dles matades, spo podunse dì, che merz se porta la scerie-té dla vita.

Al é Carsëma y Carsëma ô dì penitènza, jaiùn y scerieté. Al é pa bëgn dërt, ch'i se tulunse datrai tëmp da punsé dô al dër significat de nosta vita. I ne sun mine chilò mâ pur gode, sciöche l' monn daldédaincò ô se tó a dì, oh no, no! I sun pa bëgn chilò sön chësta tera pur s'arjigné ca an n'atra vita, a chëra che düra dagnora, y purchël töchera datrai da punsé sura, olà ch'i sun cun l' valdagn, ciudi che i dis y i agn passa pa. Ci s'ess pa jové, sc'i essun ince davagné dôt l' monn y ch'i purdessun l'anima.

Purchël é la Carsëma tan impurtanta. Zënsa Carsëma ne vägnel nia la Pasca de resureziun. Chël savunse dùc canç.

Auri

1	Mercui	Hugo, Irene
2	Jöbia	Franzësch de Paula, Sandrina
3	Vëndres	Richard, Maria d' Egito
4	Sabeda	Isidoro vësco, Conrad
5	DOMËNIA	5.a de CARSËMA; Dom. Foscia
6	Lönesc	Pire m., Sisto I
7	Mertesc	Jan bat. de La Salle
8	Mercui	Walter, Beata
9	Jöbia	Waltrud, Maria Cleofa
10	Vëndres	Engelbert, Ezechiel
11	Sabeda	Stanislao, gemma Galgani
12	DOMËNIA	DI' Ori, dla Pasciun; Zeno
13	Lönesc	Martin I, Paul diac.
14	Mertesc	Valerian, Lidwina, Ernestina
15	Mercui	Huna, Nidgar
16	JÖBIA	SANTA, Bernadette
17	VENDRES	SANC, Rudolf
18	SABEDA	SANTA, Apollonio, Agia
19	DOMËNIA	DE PASCA, SOLENITÉ dla res.
20	LÖNESC	de Pasca, Hildegund
21	Mertesc	Anselmo, Conrad da Parzh.
22	Mercui	Caio y Soter, Wolfhelm
23	Jöbia	Iorz, Adalbert
24	Vëndres	Fidelis, Wilfried, Egbert
25	SABEDA	Merchev., Erwin, Franca
26	DOMËNIA	BLANCIA; 2.a de Pasca, Cleto
27	Lönesc	Pire Canijjo, Zita, Mariana
28	Mertesc	Pire Chanel, Germano, Hugo
29	Mercui	Catarina da Siena, Roswita
30	Jöbia	PioV, Heimo, Rosmunda

Auri

Oh, sëgn se fesc la sajun bëgn dassënn inant. La nëi cajö tles vals s'un tira tres plü insö. L' surëdl vëigun bele sö alalt tl firmamënt y al scialda bele dassënn la goba.

Te chi prà vëgnel bele scialdi vërt y te val' post él tan de milandores de vigni curù, che al pê na cûtra destenüda fora. Inè les vidunderes é scialdi indô dötes gnüdes adalerch y ares mët man da fa cô y da ciánté tan bel sön les stanges de parençinch o sön sorà y sön chi ferträc.

Tan de jënt de nosta valada à indô metü man i laurs dl frabiché y oramai dé y nöt àldun les pâcheres y chi gran auti dal material buràn païsc sö, païsc jö. Üna na costruziun indô l'atra crësc, oramai sciöche i funguns d'isté.

Mo tan dî pô pa duré val' de té? N'él nia inurchëltan de massa? El pa dërt, fa ite citës te nostes beles valades? Minunse veramënter, che i furesti ôis jì da üna na cité a l'atra a fa sües vacanzes? Ne pudessel nia ester, ch'i se taiassun dassënn te nüsc dëièc a forza de frabiché y frabiché zënza fin? Ara é mefo inscioi, che can che an à la boçia plëna, él gran ora de lascé da cacé ite dô, scenó n'ésun nia plü bugn da dlutì y an pudess cínamai sofié.

Nia desmentié ne podunse sëgn d'auri la plü gran festa d'ann, che é Pasca. Pasca ô dì vita, ô dì resureziun y chësc é döt l' significat de nosta vita sön chësta tera. L' granel, sc'al dess porté früt, mëssel gnì metü te tera y ailò mëssel muri pur pudëi roserì a vita nöia y dé vita ince a d'atri.

Mà

1	VËNDRES	Öjöp laurant, Arnold, Berta
2	Sabeda	Ciascian y Vegile, Atanajio
3	DOMËNIA	3.a de Pasca; Filipo y Iaco
4	Lönesc	Florian, Guido, Verena
5	Mertesc	Angelo, Godehard, Iutta
6	Mercui	Marcuard, Antonia
7	Jöbia	Helica = Helga, Gisela
8	Vëndres	Eudoxia, Iduberga
9	Sabeda	Beatus, Volcmar, Adalgar
10	DOMËNIA	4.a de Pasca; Gordian, Epimaco
11	Lönesc	Gangolf, Mamerto
12	Mertesc	Nerso, Achille, Pancraz
13	Mercui	Servazio, Imelda
14	Jöbia	Mattia ap., Bonifaz, Christian
15	Vëndres	Isidor paur, Sofia
16	Sabeda	Jan Nepomuzeno, Ubald
17	DOMËNIA	5.a de Pasca; Pascal Baylon
18	Lönesc	Jan, Erich I, Felix
19	Mertesc	Zelestin V, Ivo, Kuno, Alcuin
20	Mercui	Bernardin, Elfrida, Valeria
21	Jöbia	Hermann Josef, Erenfrid
22	Vëndres	Iulia, Rita, Renata
23	Sabeda	Jan de Rossi, Wigbert
24	DOMËNIA	6.a de Pasca; Ester, Dagmar
25	Lönesc	Beda, Gregorre VII, Urban
26	Mertesc	Filipo Neri, Maria Anna
27	Mercui	Agostin, Bruno
28	Jöbia	Gherman
29	Vëndres	Maximilian, Irmtrud
30	Sabeda	Ioanna d' Arc, Ferdinand
31	DOMËNIA	SOLENITÉ dl' ASSENZA

Mà

Bele zacan dijôn, che mà é l' plü bel mëis y al é vël. La natüra é oramai dl düt descedada. L' monn n'é nia plü curì dal blanch dla néi, mo da miliuns de ciüf de vigni curù, ch'al é na belëza. No mâ tles vals se n'éra jüda la néi, mo an vëiga inè bele de gran flec de tarëgn sö pur les munts. I laurs alaleria é sëgn dër gragn y an vëiga inè bele furesti rodân. Al é bele de té grups de jënt plülera vedla, che vëgn te nüsc païsc y gode l' bel de nostes valades y de nostes munts.

Oh mo, al é pu mâ ciamó da mët averda. A mez mà vëgnel pa i sanç dal frëit, i "Eismander" i dijun, y chi pô pa ciamó da na nöt a l'atra porté néi y frëit assà y brojes, che aprata ia les üsces di soni y les piantes de chi urc. Al ô dì, che l'isté n'é pa nia ciamó danman, mo che l'invêr ô ciamó n'un fa na scianza denant co s'un jì. Servaz, Pancraz y Bonifaz ài inom chi trëi "Eismander" y spo vëgnel pa inultima ciamó la "kolte Sofie".

De mà vëgnel spo inè fat diversces

prozesciuns. Te tan de postc vëgnel tut jó les prozesciuns y chël n'é nia dërt. I dessun inè s'ausé a udëi Chëlbeldi y a l' perié no mâ te dlisia, mo inè tla natüra. Sc'i dauriun i edli, spo udunse y incuntunse Chëlbeldi dlunch olà ch'i jun y spezialmënter tla natüra. Sciöche verc junse la maiù pert dlungia les belëzes dla natüra ia y i mëssun se lascé dauri i edli gonót dai furesti che vëgn chilò adalcherch.

Mo na cossa dër impurtanta uressi porté chilò. Can ch'i incuntun na prozesciun y nos sun ten auto, spo urunse mostré respet ala prozesciun y chë jënt che prëia cun jì plü plan y fa l' manco rumù ch'al é possibl, y no cun jì dlungia ia cun na flötena mata y deperpo i dé gas sciöche val' de rî o sciöche da di: "Iö sà da jì cun l'auto!". Chë maniera ô di: ne savëi nia da jì cun l'auto y n'avëi degüna cherianza y bëgn püch cristianesimo.

L' mëis de mà è na gran scincunda pur gragn y dici y al é l' simból dla jënt jona, che dess flurì, mo dess inè se recordé, che la flù mëss se svilupé pur pudëi n iade porté frùc.

Jügn

1	Lönesc	Iustin, Luitgard
2	Mertesc	Marzelino y Pire, Erasmo
3	Mercui	Carlo Lwanga
4	Jöbia	Franzësch Car., Crista
5	Vëndres	Bonifaz, Fulger
6	Sabeda	Norbert, Bertrand
7	DOMËNIA	SOL. de PASCA DE MÀ; Robert de Pasca de mà; Engelbert
8	LÖNEC	Efraem, Primo, Felizian
9	Mertesc	B. Heinrich da Balsan
10	Mercui	Barnaba ap., Rimbert, Adlheit
11	Jöbia	Leo III
12	Vëndres	Antone da Padoa, Rembert
13	Sabeda	SOL. SS. TRINITÉ; Gottsscialch
14	DOMËNIA	Vito, Lotar, Gebhard
15	Lönesc	Benno, Gherino, Luitgard
16	Mertesc	Adolf, Eufemia
17	Mercui	Merch y Marzelino
18	Jöbia	Romuald, Gervasio, Protasio
19	Vëndres	Deodat, Florentina
20	Sabeda	SOLENITE dles ANTLES; Luije
21	DOMËNIA	Paulin, John Fisher, Tomêsc
22	Lönesc	Edeltraud
23	Mertesc	Jan Batista, Teodulf
24	Mercui	Eleonora, Dorotea, Wilhelm
25	Jöbia	SOL. liturg. dl Cör de Gejù
26	Vëndres	Zirillo, Emma da Gurch
27	Sabeda	SOL. de S. Pire y S. Paul
28	DOMËNIA	Iudita, Salome
29	Lönesc	I Ss. Martiri da Roma, Otto
30	Mertesc	

Jügn

L' mëis de jügn cun sü dis plü lunç de düt l'ann porta l'isté, mo apëna che l'isté mët man, aldiunse jänt che disc: "Can che al mët man l'isté, él bele i dis che va jöpert". Ara é veramentér inscio, y impò sàl bel d'isté. Al é la sajun dl su-reidl, la sajun dl bun çialt, la sajun dl gran laur, la sajun che an é inçè l' plü sagns, la sajun di furesti, la sajun da jì sö pur munt, y inscio inant.

De jügn él inçè de beles festes de dlijia. Al é Pasca de mà (chësta óta de jügn), spo les Antlës, spo la bela festa dl Cör de Gejù y S. Pire y S. Paul, ch'i urun tres ciámó tignì alaingrana, inçè sce la Dlijia l'à tuta jö sciöche festa de prezet. Inçè l'Assënza y les Antlës àn sburlé a na domenia. An dijô, che an adorâ de plü dis da laur, mo a feter düc i vëgnel immënt, che an adores de plü dis da fa "sciope-

ro" ... I à osservé, che al n'é tröc de nostes valades che va fora da nüsc vijins dl'Austria a fa les Antlës y ailò él veramënter jänt che ô lauré, mo ai à impò dlaurela da fa les Antlës ia pur l'edema.

Y sc'i baiun de festes sëgn de jügn, spo me vëgnel immënt n n'ater problem. Aldédaincö vëgnel rosedé la scala di valurs. Ci che â n iade n gran valur, ne vël aldédaincö plü oramai nët nia y cì che ne valô n iade veramënter nia, pèle che vëles aldédaincö düt cant. I udun aldédaincö jänt che va vistida bel anfat in Pasca o les Antlës co da jì a marcé o na festa ciampestra o na cëna pur n compliann. L' plü bel vistis vân aldédaincö a na noza. Le gran festes de Pasca o Pasca de mà o dles Antlës à bëgn purdü döta süa saù, me vëgnel immënt!

Ne fossel nia dërt de i dé ai valurs dla vita indô i dër valurs! Magari ciafassun indô plü vëia de vire.

Messé - Iuli

1	Mercui	Dietrich, Teobald
2	Jöbia	Martiniano
3	Vëndres	Tomêsc ap.
4	Sabeda	Ulrich, Elisabeta, Berta
5	DOMËNIA	14.a dl' ann; Antone
6	Lönesc	Mara Goretti, Mar. Tarejia
7	Mertesc	Willibald, Edelburg
8	Mercui	Chilian, Edgar, Adolf
9	Jöbia	Veronica Giuliani, Agilolf
10	Vëndres	Knud, Erich, Olaf, Engelbert
11	Sabeda	Benedict, Rachele, Olga
12	DOMËNIA	15.a dl' ann; Fortunat, Jan
13	Lönesc	Heinrich re, Cunigunda
14	Mertesc	Camillo de Iellis, Franz S.
15	Mercui	Bonaventura, Egon (= Egino)
16	Jöbia	Maria dl Carmelo, Carmen
17	Vëndres	Alejio, Marina, Donata
18	Sabeda	Federico, Amulf, Arnold
19	DOMËNIA	16.a dl' ann; Iusta, Rufina
20	Lönesc	Margarita, Elia, Wilmar
21	Mertesc	Laurënz da Br., Daniele
22	Mercui	Maria Madalena, Verena
23	Jöbia	Brighita, Apollinare, Liborio
24	Vëndres	Cristoforo, Cristina, Loise
25	Sabeda	Iaco ap., Thea da Graz
26	DOMËNIA	17.a dl' ann; Iachin y Anna
27	Lönesc	Lucano, Pantaleon, Natalia
28	Mertesc	Innozenz, Benno, Vittoria
29	Mercui	Marta, Luzilla, Flora, Olaf
30	Jöbia	Pire Crisologo, Faustin, Ingeb.
31	Vëndres	Nazio da Loyola, Germano

Iuli-Messé

Chël inom "messé" ne sunsi ciámó mai sté bun da capì, mo al sarà bëgn n bel inom ladin. Dí l' dijun bëgn mâ a La Val de düta la Val Badia. Chi dla bas-sa Val Badia i disc "iuli" y chi dl'alta Val Badia, cì che iö sà, i disc lugio. Bel an-fat sciöche i dijun, plü impurtant éle ch'i savunse ch'al é l' setimo mëis dl'ann y l' plü bel mëis dl'isté.

Sëgn de iuli él veramënter laur pur düc chi de buna orienté y chi che n'ò nia lauré, ne dess altamo nia sté te tru.

Fora pur les campagnes él na büsia mata y nia mëindra, sc'ara n'é ciámó maiù, n'éra te chères ustaries, te chi ho-tels, te chères Pensiuns y te chi Carnís - ah no, an disc pò "Garnís". Che che n'à

nia laur söla campagna, l'à da cujiné y porté sö ai furesti, o da lavé jö y fa sö lec ai furesti.

Vignun che laora, é da respeté, y sc'al sà ciámó da fa so laur cun amur y ligrëza, spo cís se miritel che an i toles jö l' ciapel.

Tan gunót mina tan tröpa de nosta jént jona, che al sides plü dërt de sté in-cérch a fa l' scior, sciöche an disc, y fu-mé zigareç y bëire superalcohols. Oh no, no! A dì la virité, éra inscio: Da fa l' scior sà vigni müsc, mo da lauré ne sà nia vi-gni scior!

O n'él nia plü bel, o ne sàl nia plü bun chël pan che an s'à davagné instësc co chël pan tocé tla man zënza to mirit?!

Mo al ne basta pa nia da porté l' guant da laurant, sciöche al é sëgn moda: oh no, no! Plü cunta pa bëgn l' laur instëss.

Agost

1	Sabeda	Alfonjo Maria, Pire Faber
2	DOMËNIA	18.a dl' ann; PORZIUNCOLA
3	Lönesc	Lydia, Burchhard
4	Mertesc	Jan Maria Vianney d' Ars, Rainer
5	Mercui	S. Maria dala nëi, Oswald, Sisto
6	Jöbia	TRASFIGURAZIUN di Signur
7	Vëndres	Sisto II, Caitan, Afra
8	Sabeda	Domène, Ziriach
9	DOMËNIA	19.a dl' ann; Roman, Altmann
10	Lönesc	Laurenz, Astrid, Laura
11	Mertesc	Clara, Susanna, Filomena
12	Mercui	Hilaria, Ercolana
13	Jöbia	Ciascian, Ponziano, Gerold, Jan B.
14	Vëndres	Maximilian Kolbe, Meinhard
15	SABEDA	SOL. de S. MARIA DAL CIÜF
16	DOMËNIA	20.a dl' ann; Stefo, Rocco, Alfred
17	Lönesc	Iazinto, Gralmann, Guda
18	Mertesc	Elena, Claudia
19	Mercui	Jan Eudes, Sebald, Sighert
20	Jöbia	Bernard, samuele, Hugo
21	Vëndres	Pio X, Balduin
22	Sabeda	Maria Regina, Sigfrid
23	DOMËNIA	21.a dl' ann; Rosa, Richilde
24	Lönesc	Berto ap., Michaela, Isolde
25	Mertesc	Senese, Ludwig, Ojöp Cal.
26	Mercui	Zefiro, Margarita da Faenza
27	Jöbia	Monica, Gebhard, Zejario
28	Vëndres	Agostin, Elmar, Adelinde
29	Sabeda	S. Jan Bat., Sabina, Teodora
30	DOMËNIA	22.a dl' ann; Heribert, Amadio
31	Lönesc	Raimund, Paulin

Agost

Ci che iuli ne cösc nia, ne pô nia agost apraté. Insciö dijòl plü dadî. Sanbëgn che al pô inèc ciámó gnì dér cialt d'agost, sciöche i un pudü ósservé l'ann passé, mo les nöts bele frësches y cîs dô s. Maria dal Ciüf. San Berto spo porta pa bëgn feter dagnora söes plöies. An dij pô: "Le plöies da s. Berto ne sta nia fora". Datrai vëgneres dan s. Berto, datrai dô s. Berto. Plü dadî dijôn inèc: "Dô s. Berto n'à l' têmp plü degun famëi".

Agost mët belo man da se mostré i frùc dla tera y i frùc de nosc laur. L'agost é sanbëgn inèc la sajun olà che la maiù pert de nostes ciases dla Val Badia é plënes de furesti. Sce an i disc "sciori", n'él nia düc che à ion. Chël inom "sciori" é gnü sö laota, dan da tröc agn, can che al gnô veramënter de dér sciori te nostra valada "al frësch" y da laota incà él re-

sté chësc inom, inèc scial n'é bëgn dér püç che se mirita chësc titel. Dér tröc n'él bëgn mâ che uress gnì a fa scioldi chilò da nos cun jì a funguns. Chësta n'é degüna calunia, chësc savunse düc canç.

D'agost va inèc nüsc paurs sö pur munt a sié, mo ai vëgn tres almanco. Ai disc che al ne paia nia plü fora, mo sce chësta storia va insciö inant, spo s'un sënt pa bëgn inèc chi dai furesti, ciudì che la natöra mëss pa jì adöm cun la cultura. Sce al ne vëgn nia plü sié sö pur munt, spo sta fora plan, plan la bela flù y al crësc mâ plü brüsces y lëscia, che dà la plü bela cundizion pur les surüces y les bisches.

Ne jissera nia, sce i paurs se metess adöm y vardass altamo jö chi prà da munt, che ai ne sciafia nia plü da siè?

Sce an tigniss pa plü adöm, spo jisse-ra mefo gonót cotan damì.

Setember

1	Mertesc	Egidio, Ruth, Verena
2	Mercui	Margarita, Nonnosus
3	Jöbia	Gregöre I' Gran, Sofia
4	Vëndres	Rosalia, Rösa da Vit., Ida, Iris
5	Sabeda	Laurenz Iustin., Roswita
6	DOMËNIA	23.a dl' ann; ANGELI CUSTODI
7	Lönesc	Regina, Madlberta, Adula
8	MERTESC	NADE de S. Maria; Adrian, Sergio
9	Mercui	Corbinian, Pire Claver
10	Jöbia	Consacraziun dl dom; Micorà
11	Vëndres	Protus, Iazinta, Martiri dl Japan
12	Sabeda	Nom de Maria, Guido
13	DOMËNIA	24.a dl' ann; Jan Cr. Notburga
14	Lönesc	Ejaltaziun dla S. Crusc
15	Mertesc	S. Maria dai 7 dolurs, Dolores
16	Mercui	Cornelio, Ziprian, Eufemia
17	Jöbia	Robert Bellarmin, Hildegard
18	Vëndres	Lambert, Ojöp da Cup.
19	Sabeda	Genaro, Teodor, Wilhelmine
20	DOMËNIA	25.a dl' ann; Eustachio, Fausta
21	Lönesc	mateo ap., Giona, Debora
22	Mertesc	Moriz, Tomesc da Vil.
23	Mercui	Lino, Tecla
24	Jöbia	Rupert y Virgil, Hermann
25	Vëndres	Klaus de Flühe, Firmin
26	Sabeda	Cosma y Damiano, Lustina, Eugenia
27	DOMËNIA	26.a dl' ann; Vizenz de Paul
28	Lönesc	Wenzeslau, Lioba, Ditmar
29	Mertesc	Michael, Gabriel, Rafael
30	Mercui	Iarone, Ura, Vitorio

Setember

Tla vita éra mefo inscio: ara mët man n iade, spo crëscera, vëgn grana y ster-scia y can che ara é sönsom, spo vâra indô da l'atra pert jö, cïna che ara se desfanta ia y i lascia lerch a d'atra vita.

Insciö éra ince cun nostes sajuns. Dô l'aisciöda vëgnel l'isté, l'altonn y l'invêr.

Setember se porta indô l'altonn. No che l'altonn side na burta sajun. Chël ne pôn dì, y iö uress cïnamai dî, che al é üna dles plü beles sajuns. L'altonn se porta i frûc, ch'i adorun pur nosta vita, i frûc de nosc laur. Da d'altonn savunse ch'i n'un nia lauré debann, sanbëgn sce döt é jü bun! Da d'altonn savunse ince, sc'i punsun impü dô, ch'i sun dlunch y dagnora dependënc da Chëlbeldfi, che dà l' crësce y l' maduri a döt ci ch'i adorun y ci che nos laurun. I minun pa tan gonöt, ch'i podunse döt cant, che nos sun i patruns de döt cant, ciudi ch'i sun verc y egoistè. Sc'i punsassun datrai che vigni vare y vigni pice laur che vëgn fat da

nos, vëgn in realté dé da chël che s'à che-rié, spo foss nüsc discurs datrai döt atra-mënter. Sc'i jun da doman fora söl laur, savunse pa sc'i rovun bëgn da sera indô zruch o sagns zruch? Tan tröc n'un por-ti pa püri, o feris o ince morc a cïasa?

Ne vëigun nia da chësc ch'i sun tles mans de d'atri? Tan gonót fesc pa la jänt chilò i cunç zënza l'usti!

De setember él spo les vidunderes che lascia nüsc païsc pur jì te d'atri païsc plü cialc. Interessant él mâ che les vidunderes ne se ingenerëia nia te chi païsc, olà che ares vir d'invêr, mo mâ te chi païsc, olà che ares sta d'isté. Ares à bëgn rajun, zënza gnissel romené fora dötes les côes.

Cun les vidunderes s'un va ince i stu-dënc. A mez setember él ince les scores che à indô metü man de dauri söes por-tes. Plü dadfi scë s'un jöi veramënter i studënc. Aldédainco pôi pö gnì vigni sabeda a cïasa a mangé tutres. Al é bëgn da i cumenti, mo ausà vëgni pu mâ mal.

Döt a so post, dijô n iade n té gran sciché.

October

1 Jöbia

2 Vändres

3 Sabeda

4 DOMÉNIA

5 Lönesc

6 Mertesc

7 Mercui

8 Jöbia

9 Vändres

10 Sabeda

11 DOMÉNIA

12 Lönesc

13 Mertesc

14 Mercui

15 Jöbia

16 Vändres

17 Sabeda

18 DOMÉNIA

19 Lönesc

20 Mertesc

21 Mercui

22 Jöbia

23 Vändres

24 Sabeda

25 DOMÉNIA

26 Lönesc

27 Mertesc

28 Mercui

29 Jöbia

30 Vändres

31 Sabeda

Tarejia, Remigio, Eerner

Angeli custodi, Luitger

Ewald, Gerhard

27.a dl' ann; DL ROSARE; Franz.

Plazido, Meinolf

Brono, Renato

S. Maria dal Rosare, Merch

Sciomun

Dionijio, Jan Leon., Emanuela

Franzësch Borgia, Bertrand

28.a dl' ann; Gutmar

Max, Edwin, Orestes, Serafin

Eduard, Coloman, Aurelia

Callisto, Hildegund, Fortunata

Tarejia d' Avila, Aurelia

Margarita, Hedwig, Gallus

SOL. CONSACR. dles DLIJIES, Nazio

29.a dl' ann; SEGRA DE DÜC, Lüca

Jan Brebeuf, Paul dla Crusc

Wendelin, Vitalis

Ursula, Hilarion

Salome, Cordula

Jan de Capestr., Oda, Roman

Antone Maria Claret

30.a dl' ann; Crispin, Daria

Evarist, Sigibald, Amando

Wolfhard, Sabina

Sciomun y Jüla Tadd. ap., Alfred

Feruzio, Ermelinde

Alfonjio Rodrigues, Dietger

Wolfgang, Cristof

October

Y sègn stunse pa bëgn dassénn tl còr dl' altonn. October podunse cunfrunté cun l' mà dl' aisciüda. De mà él düta la natüra che flurësc, d'october él düta la natüra che desflurësc. De mà y de october él la natüra che se intënsé cun i plü bi curusc. Döta la scala di curusc podunse amiré, madér che de mà él i curusc che vëgn y d'october él i curusc che va.

I laurs alaleria é scialdi ruvà. Un o l'ater à ciámó i soni da ciavé. Plü dadí êl da trà l' jijel y spo da l' pesté. I rês gnô metüs te na pestacia, sanbëgn cum la scúscia, y gnô spo pestà. La pestacia gnô metüda n pü storta, che l'ega de jijél pudô rogore jö da un n ciántun, olà che al gnô metü sot na sëdla o val' condl. L'ega de jijél gnô pa dër adorada sciöche medejina. Da sté plü dí, deventâra döra y ciafà l' curù scûr ross. Aldédaincò ne sà la maiù per nia plü ci che ega de jijél é. An à metü man da mangé pi-

lores (Billen) de vigni sort, mo plü sagns n'ésun nia gnüs. Plü dadfi dijôn inçè che i agn da jijél tignî dalunc l' dutur y i agn da püch jijél i daurì l'üsc al dutur. Al é dessigü val' de vëi laprò. Tröc duturs mët inçè indô man da acunsie medeji-nes tutes fora dla natüra.

L'altunn é spo inçè l' méis dl Rosare. Te valgûgn païsc vëgnel fat na bela prozesciun da Rosare in la domënia da Rosare y plü dadî gnôl pa bëgn dit la corona feter te vigni familia, ñinamai d'isté, olà che al ê n bel gran laur. Sëgn àn ten gran numer de families sostitùi la corona cun l' bar, cun la televijoun y cun l' radio, mo cuntënc èsun pa aldedaincò cotàn de manco.

La corona dëida bëgn tröp a tignì adöm la familia, a mantignì l' liàñ d'amur tla familia. Al é na scora d'amur, d'educaziun y na funtana de benedisciuns. Nia les comoditës tles ciasies tégñ adöm les families, mo l' sté adüm y l' périè deburiada.

November

1 DOMËNIA

2 LÖnesc

3 Mertesc

4 Mercui

5 Jöbia

6 Vëndres

7 Sabeda

8 DOMËNIA

9 Lönesc

10 Mertesc

11 Mercui

12 Jöbia

13 Vëndres

14 Sabeda

15 DOMËNIA

16 Lönesc

17 Mertesc

18 Mercui

19 Jöbia

20 Vëndres

21 Sabeda

22 DOMËNIA

23 Lönesc

24 Mertesc

25 Mercui

26 Jöbia

27 Vëndres

28 Sabeda

29 DOMËNIA

30 Lönesc

31.a dl' ann; SOL. de GNISSANT

DE DLES ANIMES; Willebold

Martin, Hubert, Ida, Silvia

Carlo Borr., Reinhard

Zaccaria y Elisabetta, Emerich

Linert, Rudolf, Modesta

Emgelbert, Ernst, Willebrod

32.a dl' ann; Gotfrid

Consacr. S. Jan tl Lateran, Roland

Leo l' Gran, Andrè d' Avel.

Martin de Tours, Mennas

Jojafat, Didaco (Diego), Milio

Stanislao Costca, Eugenio

Veneranda, Sidonio

33.a dl' ann; Albert, Leopold

Margarita, Gertrud, Otmar

Florino, Elisab., Hilda, Vitorio

Cons. basil. S. Pire y S. Paul, Odo

Davide da Augsburg

Corbinian, Edmund

Prejentaz. de S. Maria, Gelasio

SOLENITÉ de CRISTO RE; Zezilia

Clemente, Columban

Crisogono, Flora

Catarina d' Aless., Egbert

Conrad, Gebhard, Linert da P.

Modesto, Oda

Günter, Berta

1.a d' ADVËNT; Iolanda, Iutta

Andrè ap.

Novëmber

L' mëis de novëmber é zënz'ater l' mëis plü da la ria lönä de düc i mëisc dl'ann.

La témperatüra vëgn da dé a dé tres olü fréida. L' temp é la maiù pert môl y da plöia y scür. I dis é bëgn gnüs dër cùrc. An ne vëiga plü degüna jënt che roda pur se gode la bela natüra. Alaleria van mä plü ci che an mëss. L'ater temp stàn daite a fa val'o inèce a tigni l' mugun o l' fur. Sanbëgn che de novëmber à düc bele metü man da scialdé pur dassënn.

La natüra à sëgn pardü sù bì curûsc. L'odlagn y les fëies di lëgns é tomades jö ia pur tera pur fraidi y survi indô sciöche sostanza da vire a d'atres piantes pur l'ann che vëgn. Te chi bosc él n chít che fesc gnì l'incherscemun. An n'alda nia plü vici ciantàn; al plü, al plü vëigun val' schirata o val' lôu sciampàn.

Sciöche l'ann nasc, crësc, vëgn gran y gaiert y vëgn spo vedl y debł, insciö éra mefo inèce tla vita. Novëmber somëia purchël scialdi ala jënt vedla. Bele l' secundo dé de novëmber recorda i morc y düt l' mëis de novëmber é dediché ai morc. Les fosses y les curtines vëgn furnides de ciüf y gherlandes pur mostré che nanter nos y i morc n'él nia düt ruvé, mo ch'i sun ciamó unis cun l'amur. Al é tres ciamó na comuniun che se liëia nos söla tera, i Sanç dl cil y les animes dl purgatorio. Al é chësta la comuniun di Sanç che nos nominùn tl Credo.

Al n'é nia val' de bel, sc'an vëiga datrai sön les gherlandes l' scrit: "Ultimi salùc". Al ne dess nia ester i ultimi salùc, mo i dessun se recordé gonót nüsc morc.

Nüsc morc te curtina se dij: "Recordete che iò sun sté ci che tö es sëgn y che tö gnaràs ci che iò sun sëgn".

Dezember

1	Mertesc	Eligio, Blanca, Natalia
2	Mercui	Luzio, Bibiana
3	Jöbia	Franzësch Saverio, Gherlinda
4	Vëndres	Berbora, Jan da Damasco, Cristian
5	Sabeda	Sabas, Gerald, Anno, Iustinian
6	DOMËNIA	2.a d' ADVËNT; Micorà
7	Lönesc	Ambrogio, Gerhard
8	MERTESC	SOLENITÉ d' IMACOLATA; Edit
9	Mercui	Liborio, Valeria
10	Jöbia	Pire Fourier, Angelina
11	Vëndres	Damaso I, Artur, Davide
12	Sabeda	B. Hartmann, Joanna, Franzesca
13	DOMËNIA	3.a d' ADVËNT; Lizia, Idoch, Otilia
14	Lönesc	Jan dla Crusc, Bertoldo
15	Mertesc	Cristina (Nina)
16	Mercui	Ado, Adelheid
17	Jöbia	Lazaro, Iolanda
18	Vëndres	Wunnibald
19	Sabeda	Berard
20	DOMËNIA	4.a d' ADVËNT; Eugenio
21	Lönesc	Pire Canijio, Hagar
22	Mertesc	Mariano
23	Mercui	Jan da Ktacao (Canzio), Ivo, Vitoria
24	Jöbia	Adam y Eva
25	VENDRES	SOLENITÉ de NADÉ dI SIGNUR; Anast.
26	SABEDA	Stefo
27	DOMËNIA	FESTA DLA SANTA FAMILIA, Jan, Fabiola
28	Lönesc	Dè Fantù
29	Mertesc	Tomêsc Bechet, Davide re, Tamara
30	Mercui	Felize I, German, Lotar
31	Jöbia	Salvester, melania, catar, Laburè

Dezember

Ai disc che dezember é l'ultimo mëis dl'ann y an mëss pu mâ la crëi, mo al n'é dî ne nia l' plü bur mëis. Al é vëi che i dis é gnüs i plü cùrc y che al mët man l'invêr de dezember, al é vëi che an à da s'aspeté da n dé a l'ater la nëi, sce ara n'è bele gnuða, al é vëi che l' fréit se lascia tres sinti de plü, y impò él la jënt che à na miù löna co de novëmber.

An pënsa bele dassenn ai dis che mët indô man da crësce, mo ñiamó de plü ala bela festa de Nadé, che dà y fesc ligrëza a gragn y pici. Cun la próma domenia d'Advënt mëtun bele man da s'arjigné ca pur Nadé y al é pa tan de cosses d'arjigné ca, dala gherlanda d'Advënt, ala cripele, al'alté da Nadé y spezialmënter ales scincundes da Nadé che vëgn spo metüdes incér l' lëgn da Nadé ia pur fa ligrëza a gragn y sanbëgn ñiamó de plü ai pici.

Y spo passel pa tan debota chësc de-

zëmber cun l'Advënt y l' "Guldenamt", che an ne s'anadà pa apëna y al é danman la vëia de Nadé, Maduines, la gran festa de Nadé, S. Stefo, s. Jan cun la benedisciun dl vin, l' dé Fantù y ten pêr de dis él inçè chilò l'ultimo dé de dezember, s. Salvester.

Dan Nadé él pa spo na büsia mata te chi hotels, te chi alberc y te dötes les ciases, olà che al rüva adalerch i furesti pur les vacanzes da Nadé. I artejagn ne purdüse pa apëna da mëte apost döt cant.

Sanbëgn fossel purdërt da punsé a döt chësc patüc adora assà, che inçè i artejagn pudess fa la festa de Nadé sciöche al toca y ch'ai n'ess bria de scintiné y se spazé sciöche maç ñiamó in vëia de Nadé, ch'ai ne purdüsc apëna da jì a se vistì pur jì a Maduines.

Y cun l'ultimo dé dl'ann dessun inçè indô n pü punsé zruch al'ann passé. Ci unse pa fat dërt? Ci unse pa magari inçè fat mal o nia cis dërt? Düt l' bun pur l'ann che vëgn!

SALVÀ LADINS

*Bun dé y bun ann,
incö él l' pröm dé dl'ann.
Furtüna y benedisciun
te vigni piz y ciantun,
te bosch y te pré,
te ciasa y tablé,
te stala y majun,
te hotel y pensiun,
pur pici y pur gragn,
che düc side sagn.
Cun ligrëza y sanité,
l' bundé a os, la bambuna a me.*

Insciö o püch atramenter àldun dijòn sö i mituns l' prüm dé dl'ann da ciasa a l'atra. Chësta bela usanza ne dess mai gnì tuta jö. Jënt vëiga ion i mituns che roda fora pur l' païsc cun l' bun aodé. Ai dij che ai porta furtüna y furtüna ô düc avei te ciasa y fora de ciasa, i gragn y ince i pici.

Chësc bun augüre oreß ince l' Calënder ladin porté a döta la jënt ladina a ciasa y fora decà y ince a chi che é dér dalunc da ciasa nanter i furesti ite. Döt l' bun ai peri y ales umes de nosten families pur vëi y pur sües families. pur l'educaziun y pur l' laur. Dér n bun ann ala jënt jona de nosta valda. ch'ai àis dagnora la buna löna y ch'ai sides dagnora plëgns de forza y de laur, mo ince che ai sàis dagnora da jì söl dér trù dla vita, che é aldédaincö tan rì da ciafë sö y tan èrt y prigurûs, mo inultima él pa mefo impò l' dér trù chël dla lege de Dì, che é ince lege dla natüra.

Döt l' bun sanbëgn spo ai mituns y ales mitans dla scora y a chi plü pici, che adora ciamó l'aiüt di gragn, che ai cia-

fes l' dér aiüt da pert di gragn, chël aiüt che é pur so bëgn spiritual y moral. Al ne foss pa nët nia dërt sce nos gragn se dessun dô döt cant, c'i che se vëgn immënt. Al é pa tan dërt sc'i gnëis ince educà, os pici, al spirito dl sacrificize, cìudi ch'i l'adorëis pa tan tröp tla vita, che n'é pa nia fata döta de röses. mo in gran pert ince de spines y sc'i ne sëis nia ausà ai sacrificizi, spo fajëis pa cotan plü ert

tla vita y nos gragn oressun che os fosses n iade bugn da maestré la vita. Purchël ciámó n iade döt l' bun pur osc bëgn spiritual, moral y material.

Döt, döt l' bun spo ai paurs. Ai à bëgn scialdi n rí laur ti ciamp y ti prà y ti bosc. Al n'é püç aldédaincö che ô ciámó fa chësc laur. An se doda feter da fa l' paur. Mo sc'i se damanun n iade cun düta screté, spo mëssunse se di: "Da che viunse pa purdërt? Viunse cun papier y torchi y cun banda y plastich? Oh, no, no! Düt canç viunse pa dal paur. La farina, la cér, la ordöra y döt l'ater ci ch'i mangiun... döt vëgn dal paur!" Purdërt é l' paur laplü bela profesciun. I paurs i dà da mangé a döta la jënt. Al é sanbëgn vëi, che l' monn adora inè les atres profesciuns. mi nia da capì n'él, che l' paur vëgn tan desprijé. Döt l' bun a os paurs pur l'ann che vëgn! Che i frùc de osc laur vëgnes benedîs y che döt l' mal vëgnes tignì dalunc da ostes campagnes, da üsc ciamp y da üsc bosc.

Düt l' bun inè ai hoteliers, ai usfis y a düt chi che à da fa cun i furesti. Recordesse inè os, che an ne vir nia mâ de pan y ch'i sëis inè os dependénç da chël lassö, da chël che à cherié l'ore da scialdé, da chël che à cherié la nëi, la plöia y l' surëdl y inè i furesti, che vëgn chilò da nos. Inè os viëise pu mâ da ci che crësc dala tera. I desses inè os avëi na buna sajun da d'invêr y da d'isté y avëi furtüna cun i furesti, mo lascede de i ruviné i bosc y les munts ai paurs. Sëgn ëise liftè y cordes assà, al basta, zënza pudessera suzede, ch'i se taiëse n bel dé dassënn te üsc dëic.

Döt l' bun spo sanbëgn inè ai lauranç de dötes les categories. Vignun che laora, é da respeté. Nia da respeté é chi che ô mâ fa i sciori y nia lauré y vire ales sciabiles di atri. Da respeté é chi che laora, no chi che porta mâ l' guant da

laurant.

Döt, döt, l' bun uressi i aodé ai püri, che ai pôis defata indô varì y gode de plëgn la sanité. Can che an é sagns, àn cënt dejideri y can che an é püri, àn mâ un n dejidere, chël de varì. Tan debujëgn ch'i un di spitöi, él vignun che capësc, y impò i aodunse ai püri che ai pôis defata indô gnì a ciasa y gode la sanité y lauré inant, sciöche can che ai é sagns.

Döt l' bun spo ala jënt vedla. Inè a vëi i augurunse ciámó tröc de bì agn plëgns de cumentëza y de sanité. Trate-de bëgn i vedli y fajëi ligrëzes, chësc se porta benedisciu y furtüna.

Döt l' bun i augurunse inè spo a chi che se sënt arbandonà y tralascià dala jënt, che ai ciafes indô coraje de vire y de lauré y che jënt capëscs sües crusc y sües tribulaziuns y àis inè la orienté de i daidé. Düt adorunse amîsc y amur, che vël gonót plü co spëisa y boanda.

Y sëgn, cari ladins, chësta ota él l' calënder ladin che fesc festa, no cun n bel iade incér l' monn ia o cun na bela gran cëna. Chël ne pôl nia avëi. Savëise che al à complì o che al complësc i vint agn. Vint agn de Calënder ladin. Chël che à fistidié pur dé fora chësc liber, sà ci che al ô di: Vint agn de calënder! Al n'é nia sté in pice laur. Purnant che an n'â ruvè un, mëssân bele indô punsé a mëte man l'ater.

Te chisc vint agn de calënder ladin unse porté storia dla Val Badia, stories, liondes, cronich y n gröm d'atres cosses, che jënt à ion. L' calënder ladin é te chisc vint agn ruvè feter te vigni ciasa dla Val Badia y te n gröm de ciases defora decà y cinamai te d'atri stati y te d'atri continénç.

Sce al foss gnü ofendü valgëgn, spo prëi dër bel purdenanza. Sc'i un dit datrai la virité, spo fajôra mé, mo ara ne gnô nia dita cun l' sënn, mo pur varì.

Un urü fa l'aurela cürta a jënt ladina y ince insigné y deperpo unse urü daidé pro n pü a mantignì la cultura ladina, l' lingaz ladin y les usanzes ladines. Al é dessigü mâ sté n té pice aiüt, ciudi ch'i savun che l' lingaz ladin resterà tan dí te nostes valades, cina ch'i un paurs te nostes valades.

Ci laur che chësc liber dà vigni ann, chël sà ince mâ dér püç, o magari mâ un su. Mo al é anfat; impurtant èle, sc'i sun bugn d'l tignì inant y i fa val' ligräza a nostra jënt.

Sc'i ess salpü l' prüm ann, ci laur che al dô vign'ann, spo n'essi mai metü man, mo sëgn che al à vint'agn, dessel mâ jì inant y gnì vedl. I arati che chi che à düè i numeri, dal 1962 inant, à propi cotan de valur te ciasa.

Ince in chësc ann dess l' Calënder ladin ruvé tles families ladines y ince fora di cunfins y i porté l'aurela cürta y i fa plajëi.

Ciamó dér n bun ann nü a düè canç.

M.A.

Benedisciun dles ciampanes a S. Martin.

L'AISCIÜDA.

REGULES DL TËMP PUR L'AISCIÜDA

Merz incündà l' tëmp pur düt l'ann.

N dër merz alda da jì ite cun l' cé da liün,
spo jaràl fora cun la coda d'arjént;
sc'al va ite cun l' cé d'agnel, spo valàr
cun la coda da liün.

Da mët man o da se ruvé,
l' merz mëss brunturé.

N merz süt, n aurì mòl y n mà frëit
implësc les cianôs y les majuns.

Ci che merz n'ô nia, él l'aurì che dlot,
y ci che aurì ne n'ô, éle mà che mët ia döt blot.

L' vënt de merz scialda l' mà,
tröp stöp de merz, l'isté bun assà.

De merz l' vert
l'aurì s'l perd.

Bun cialt de merz y aurì,
de mà y jügn al nëi sauri.

Tan de ciarüsc de merz,
tan de brojes de mà,
tan de temporai d'isté.

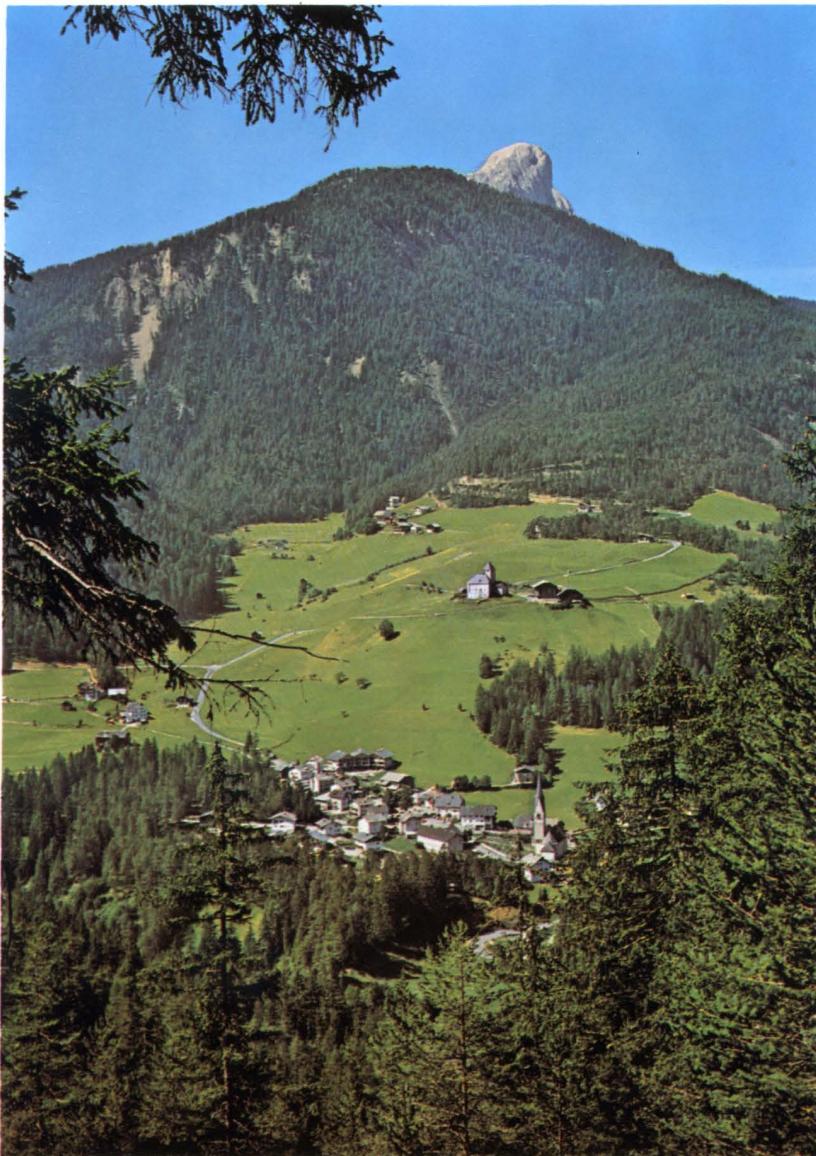

foto Hans Pescoller

S. Martin de Tor col ciastel de Tor, Côl Varencin y Pütia.

Onorëia l' pere y la uma

(Peter Siegmair, l'ustì dl Tharer da Valdaura)

*"Onorëia to pere cun düt l' cör
y no desmentié les soferënzes
de tüa uma. Recordete, ch'ai t'à
generé. Te dess mostré ad ëi l'
bëgn, che ëi à fat a te".*

Sir. 7, 27-28.

*L' pere y la uma desst' tö onoré,
amur y respet dagnora i mostré
y can ch'ai t'adora, dagnora i daidé,
cun crödies parores mai i fa mé,
mo feji ligrëzes y no te dodé,
sc'ai à val' defet o l'eté i à signé.
Dagnora desste te recordé:
Idî t'i à dé pur autorité.*

An scriô l'ann 1809. L'isté de chël ann
ê sté scialdi bel, cun cialt, de beles gran
plöies cun tonn y trani, sciöche al alda
da ester d'isté.

Cun l' cil y cun l' tëmp essun pudü
ester cuntënc. L' fëgn àn pudü se fa bun
y valgamia ince l'artigoi y la blaa ê ga-
ratada mât bel assà.

Mo val' d'ater êle che fajô rogore rüsc
de legremes y ê gauja de tan de spavënt
tl païsc dl Tirol.

Püch tëmp êl passé, ch'al ê jü fora les
veres contra Napoliun y sü soldâs, che
urô ince porté te nostes valades idees nia
bunes, idees che ess desdrüt costums y
usanzes y la religiun de nüsc païsc, dla
jënt de nostes beles valades.

Gragn y pici s'â metü decuntra, agn
alalungia, mo cuntra la forza n'êl san-
bëgn nia da fa y insciö à nosta jënt messé
zede y i comandanç à messé sciampé
a s'ascogne.

Un de chisc comandanç ê Pire Sieg-

mair, l'ustì jônn dl Tharer de Valdaura
da mez.

Valdaura é un di comuns che cunfinëia
cun Marô y diversces pastüres y munts
âi deburiada y ai se cunësc delà y decà
dal jù de Furcia sciöche vijins. Famëis
y tiers dles fraziuns da Valdaura vëgn ca
tles pastöres da Rara, da Misci, dles Cia-
se y da Costamesana y i nüsc va ia. Al
é na vijinanza cun lingac desvalîs, mo
cun les medemes usanzes, les medemes
idees y l' medemo caratter. Purchël tol-
lunse ince nos ladins pert ala storia de
nüsc vijins tudësc sciöche vëi tol pert ala
nosta.

*

Dagnora él sté l' mëis de novëmber l'
mëis plü da la ria löna de düc i mëisc
dl'ann. I dis é cörc, l' bel vërt dl'isté é
sparì, la fëia toma jö di lëgns, vënt y plöia
y frëit regnëia tles vals y la nëi intënj les
munts plü altes. I vici à lascé de cianté
y alalerzia n'él plü degügn tiers da udëi.

La natöra va a durmì y la jënt recorda i morè y la mort.

In vëia de S. Martin êle, che Nazio Miara passâ da Mantignoses fora. Al è gnü da Scialtl sö y ca. Al â chi ac de rodé dis alalungia da n païsc a l'ater, da na munt a l'atra. Lauré n'âl mai dér ion chël Nazio, mo al s'intenô de medié y de medejines y cina ch'al è invalgô val' palàc de tarëgn, jôl a cõi erbes da medié, che al metô spo a sicé y fajô polberi y flastri pur jënt y arménè. Daidé fora jënt daidâl ion, olà ch'al pudô y gonót portâl pa bëgn inçè postes da n païsc a l'ater, da na val a l'atra.

Bel in chël dé passâl da Mantignoses fora, denant co ruvè fora insom chël pré da munt, olà ch'al è chë picia ciasota sot a chë tacia de pociôs, s'êl senté jö dlun-gia tru. Impü stanch se sintîl y sura tru êl na brëia, apostâ arjignada da se senté y palsé, essun urù di. La rëfla da murin, che al â dagnora pro vël, àl avërt sü dan sü jenëdli a na moda, ch'al podô lascé lassura i comeduns pur palsé plü sauri.

Y spo tolôl fora da la tascia dl corpet na té picia botsa, ti ciarâ, sciöch'al ne l'ess denant mai udüda, scebëgn che ara è la cumpagna plü sigüda sön düc sü iadi, la dauri bel plan, y se buiô fora chël tan de ega de vita ch'al è ciamó resté. Spo la stlujôl indô y la tociâ te na tascia dl ruchsoch. Cun la mânia dl samare se ter-jôl ia la boçia y se dijô: "Aah, chësta ôl ester pur trà inant plü sauri".

Nazio Miara ciarâ spo ia untra Fojidöra, olà che Piz da Peres, Munt da Peres, i Trëi Dëiç, Cian Ross y ia dedô Sas dla Porta y Muntejela è oramai de plëgn curides da neores fosces, che ne incundânia val' de bun. Pur Roa Blançia y les Slapadures jöyfora broderâl ciarusc grisc y bröm, sciöche lovines che stopa döt sotite ci che sta dant. Pur les Balsaries cayfora menâ l' vënt ciarusc blanç sciö-

che burduns scarzà. N cheder, sciöche an l vëiga plü gonót sön munt de novëmber.

Incëria êl n chít, ch'an aldî i ultimi odlagn tomân jö dai lersc.

Mo sëgn spizurel les urëdles. Al se tègn l' flé. Al i vëgn inmënt, che al àis aldî val'. O s'âl mâ falé? Da chë sajun sâl datrai da tumëi insciö susc sö pur munt y al pê de aldî baiàn o ciarpodàn o d'atres usc, sciöche vigni lëgn y vigni pera y vigni ciüch foss incanté.

Mo sëgn àl indô aldî val', plü bel, plü avisa, plü tlér co indant. Sciöche zacai ess rot n ran o sciöche al foss tomé na brëia ia pur tera.

"Ah pu", se punsâ Nazio, "ci sarâl pa inçè tan. Da chësta sajun n'él plü dgügn chilò sö. Gnanca i iagri n'à plü nia da chirì sëgn".

Nazio ciara inant da chères munts de Fojidöra ia y pënsa, tan rî che chi püri ciamurc pô l'avëi sëgn y ciamó de plü d'invêr sön chères munts altes zënya lëgns.

Da i ciaré insciö a Nazio Miara, essun urù di, ch'al foss sté n té pür scëmpl coscio nia dér cöt fora, mo chi che l' cunesciô avisa, savô ch'al è plü indërtöra co tröc d'atri. An pudô di, ch'al è nasciü y cursciü sö y ch'al viô cun la natöra. Al baiâ cun i lëgns, cun vigni trognera, cun i ciüf y les brûscs. Al cunscidâr les schirates, che saltâ sö pur chi lëgns y stô spo chites pur ciutié dô val' rama ca. Dî alalungia i ciarâl ai rehli, ai lôi, y sc'al è da duman adora o da sëra tert sön tru, su-zedôra inçè aboç, ch'al udô sciampans l' tass o val' mêder y spo baiâl da su dî alalungia dala ligrëza.

I vici cunesciôl düc pur l'inom y al ne se stanciâ nia de i ciaré pro datrai inçè ores alalungia. Al é vëi: Nazio è veramënter na pursona nasciüda tla natüra, chersciüda sö tla natüra y che viô cun

la natüra. Al n'un n'é nia tröc de chi.

Tres ciámó ciaràl da Fojidöra ia y al se dijò: "Al s'arjigna ca da fa la nëi. Les munts se ciaria tan ite de neores".

Mo sëgn vëgnel indô trat fora de sü pinsiers. Y chësc iade ne s'âl dessigü nia falé. Al à indô aldî val', bel avisa sciöche zacai stlüjess n üsc de ciasota.

Al lê sö y s'oj y dan da vël stal n ël. L' pröm momënt s'âl spurdü, mo spo l'âl atira cunesciü. Al è n ël te sü plü bì agn, val' sö pur i trënta, gran de statüra, cun i ciavéis ghëi sciöche na stopa de lin y cotan de berba. L' guant âl de lana sciöche al gnô tiesciü laota dlunch te no-stes valades y söl cé n ciapel scialdi adoré, cun na té picia berba de ciamurc.

Chël ël n'é degun ater co Pire, l'ustì dl Tharer da Valdaura da mez. Nazio l' cunesciô pö bun. Gunót él inè sté ailò suranöt y ciámó plü gunót àl ciafé dailò da mangé y da bëire. Inè val' sur-vîsc ti âl fat sön sü iadi nanter Valdaura y Marô.

Pire Siegmair è inè sté un di comandanç di Tiroleri cuntra les trupes franzeses y inè vël, sciöche i atri comandanç. à messé s'un sciampé a s'ascogne dai franzesi, ciudi ch'al è gnü fora l' comando, che düc i comandanç dl Tirol gnô cundanà a mort y stloptà.

Pire Siegmair se n'é sciampé sö Manti-gnoses y ailò te na scofa (tablé da munt) s'âl fat n büsc tl fëgn y se cujinâ val' drai te ciasota ailò dlungia.

Nazio Miara l' salüda cun usc sterscia, mo Pire Siegmair i fesc sëgn da baié adascusc.

"No baié tan dadalt, Nazio, an ne sà mai, sce al é inè i lëgns che à urëdles. Te sàs bëgn, ch'i sun sciampé ai franzesi".

"No, Pire", dij lassura Nazio, "i ne sà nët nia. Cunta mâ, sciöche ara é stada".

"I jun te ciasota", dij bel daplan Pire, "spo t' la cundi. Magari pôi inè adoré to aiüt".

"Ah, chël bëgn fajessi ion. Tö m'as pa bëgn inè daidé tan gunót. Y spo, Pi-re, pôste ester sigü, ch'i ne diji fora nia. Chël te dài juramënt. Al resta düt nan-ter nos dui. I sà da scuté sciöche na fos-sa".

"Chël sài bëgn, Nazio. Tan te cunësci bëgn y purchel pôi inè te cunfidé bel döt cant. Valgûgn marôi à inè scumbatü cun me y düc à fat so dovëi sciöch'al alda. A düc pudôi i cunfidé döt cant. Cotagn à inè lascé la vita pur l' païsc".

Pire Siegmair fej n sëgn, che Nazio dô i jì dô te ciasota. Al stlüsc l' üsc de ciasota, ai se sënta sön n banch y spo i cun-tel Pire döt cant a Nazio.

Familia fa Misci söl cunfin cun Valdaura.

"Nazio, a te t' la cunti. Tö es na pursona che sà da scuté. Tö me cunësces me, mia fomena Lisa y mi mituns Sepl y Tresl y inçè mi pere. Te sàs ch'i sun sté comandant de na trupa de tiroleri cuntra i franzesi, adöm cun André Hofer, Sepl Speckbacher, Pire Mair dla Mahr dlungia Pursenu` y l' capeziner Haspinger y d'atri. Da vigni païsc dl Tirol y sambègn inçè dai ladins gnöi schires adalerch y se unì ai atri de Puster pur se mëte cuntra les trupes de Napoliun, che urò desfa nostra religiun, nostra fede y nostes usanzes y nüsc costums. Mâ pur defène nos, nostes families y nüsc bì païsc sunse jüs te vera cuntra n nemich cént iadi plü gragn. Trëi iadi l'unse jüré zruch söl Berg Isel y de gran dificultès i unse fat, mo inultima sunse gnüs tradis y venüs, y impò n'urônse nia zede".

Pire Siegmair scuta n pez y tègn l' cé danjö y te chë ciasota êl gnu n chít, che an aldì chi dui ëi tiràn l' flé. Spo àlzel indô l' cé y cunta inant: "Mo döt n'à jóvé nia. Cuntra la gran forza y zënza aiüt dal'imparadù unse messé zede y se retrà. Y sëgn gnuunse nos comandanç chifris dal comandant franzese general Broussier. Sc'al s'abina, chël pôn bëgn se punsé, mëssarunse lascé la pel".

Nazio, i à na fomena jona y dui mituns, iö à 36 agn y i à inçè ciámó mi bun pere y pur chi sunse chilò, tan dì che ara va. Degügn atri che tö y mia fomena Lisa ne sà, olà ch'i sun.

Nazio, sëgn sàste döt. Sc'i adorass to aiüt n dé o l'ater, Nazio, spo te prëi".

Spo êl indô n pez alalungia dér chít te ciasota.

Pire tègn l' cé danjö, mo al é spo Nazio che rump l' chít y dij: "Pire, te me mënes piçé! Mo no t' la udëi. Döt passa y al passerà inçè chësta. Chilò te Manticoses éste sigü. Da chësta sajun ne pas-sel gnanca plü iagri chilò incérch, che

Familia ladina söl cunfin coi tudësc.

ciámurc n'él nia y cina che ai vëgn a tó l' fègn, därera ciámó dì y tratàn ciasunse pa bëgn fora n n'ater ascognadù.

Pire, da me aràste aiüt can che t'ös. I passarà plü gunót y spo pôste madér me dì, ci che t'adore".

Pire se sinti bele plü sigü. Sön Nazio pudôle se tralascé. Inçè chë vita döra ne pudô nia döré dagnora.

Al dij a Nazio: "Nazio, sce te vëighes la fomena, spo i dijte, che i sta bëgn assà. Ciamó na cutra o l'altra essi ion assà y ara n'à nia bria de sté cun fistide".

Nazio: "N tal co tö à pa bëgn coraje, Pire. Ara va pa assà. Mo sëgn mëssi jì, ch'al vëgn prësc scûr. A s'udëi y sta bëgn. Sc'al foss n prigo daimprò, spo t'avertësci adora assà. Chël pôste ester sigü. La buna nöt, Pire".

Cun chëstes parores lël sö y s'un va y stlüj dô da vël indô l'üsc de ciasota.

Pire è indô resté su y can che al è in-sciö su, i gnöi bëgn datrai dér la ria löna y legremes dér ànties rogorô jö pur so müs y tomâ ia pur tera. Al purvâ bëgn inçè d' les terje ia cun sües gran mans, mo nia dagnora ne garatâra.

Datrai, can che l' cör manaciâ de se rumpe pur l'incherscemun dô süa jënt y la ciasa, spo jôl te süa tana tl fègn, tolô fora la spaternöra y se dijô la corona y spo i savôl indô plü lisier.

Datrai, can che al s'udô plü sigü, gnöi

Familia
de
Crëpa
da
Jù
da
zacàn

fora de chël tablé y jô foraysö pur chi cõi de Plan de Corones a ciaré jô a ciasa. Col ró da ciaré lunc udôl jô a ciasa, süa fomena Lisa che gnô fora dan porta a ciaré sö, sü mituns che fajô blëita y so pere che stô ores dan porta sön chël banch a se scialdé tl surëdl chi osc stracià jô. Nia dainré n iade udôl inçè soldâs y ufiziers franzеji jon ite y fora. Vigni iade, can che al udô chi, i dôl n dlài, no tan pur vël instêss, mo plü pur süa fomena, so pere y sü mituns.

Al é pa bëgn rî pur n pere de familia, ne pudëi nia ester a ciasa y impò mëssëi ciaré pro y ne pudëi nia ester ailò.

Nazio Miara è söl iade da jì a ciasa. Dô chël tru da Mantignoses fora êl tres ciámó col pinsier a Pire Siegmair. Al cuñesciò Pire, l'ustì dl Tharer da Valdaura da mez sciöche na dërta porsona, che se porvâ imprüma de döt pur süa familia, mo che foss inçè sté arjigné da dé süa vita pur la jënt y l' païsc de Südtirol. Al

se l' menâ piçé. Y sciöche döta la situaziun ê laota, parôl ch'al foss pücia speranza, che al pudess te n cürt indô jì a ciasa a vire cun süa familia y pur la familia.

A chisc pinsiers i jôl dô y tratan êl ruvé fora in Pré da Côz. Al s'ê fat sëra y al gnô bele scialdi scûr, tan ch'al messâ ciaré ia pur tera pur ne ciumpedé no te val' pera che ê te tru.

Ruvé fora tl lëde dl pré, olà che an vëiga inçè impü jö pur i prà de Paröes, cunëscel bel avisa, ch'al vëgn na pursona adalerch. Al ê n n'ëra y söl spiné âra n ruchsoch. Al i vëgn immënt, che ara side inçè bele scialdi stancia; n sëgn che ara ê bele jüda codî.

Chësta porsona messâl udëi y cunësce, purchël s'êl senté jö sön ur' de tru, im-pü ascognü dô n boscun pur l'aspeté, ci-na che ara ruvâ adalerch.

Plü daimprò che ara ruvâ y plü sigü che al la cunesciô. Punsada s' l'àl atira, ch'al foss Lisa, la fomena de Pire. Sanbëgn che ara savô inçè, olà che Pire ê ascognü y bindicé gnôra a l' ciafè, inçè sanbëgn pur i porté val' da mangé y da se vistî.

Lisa ê propi cuntënta d'avëi arjunt l' tru pur pudëi impü se senté y palsé y trà l' flé.

Döt l' dé àra sanbëgn albü gran laur a ciasa y insnöt messâra ciámó gnì a ciafè so om, ch'ara i urô pö tan bun.

Co che ara ê ailò insciö sentada, lêl sö Nazio Miara y va ia purmez.

An pô se punsé, ci spurdüda che ara s'â dé l' pröm mumënt, degügn ne pudô pö la udëi. Ara ne pudô mine imbanì so om! Ci fejera pa sëgn? Ci mëssera pa di?

Tratan che düt chisc pinsiers i jô debota fora pur l' cé, ê Nazio ruvé dlungia.

"Ci spavënt", dijò la Lisa, "sëgn ne sa-vôi plü ci ch'i â da fa. Sëgn bëgn m'âi spurdü dassënn. Iö chilò a chëstes ores".

"Y iö inçè chilò a chëstes ores", respogn Nazio, che la Lisa cunesciô tan bëgn. "No mâ no te sperde, Lisa, i sun mâ iö y iö sà inçè döt cant, ci che tò sàs".

"Pu spo pa, spo gnaràl imbanì chël püre Pire. Ci mai suzedel cun vël?". Ara metô l' müs tles mans y pitâ dassënn.

Nazio se sentâ jö dlungia y dijô: "Lisa, te me cunësces pö. Iö ne foss mai bun da imbanì Pire. Chël pôste ester sigüda. I scutarà sciöche na fossa. Y ciámó laprò uressi te dì, che al é damì, sc'i sà inçè iö döt cant. Insciö pöi inçè iö daidé tröp. No mâ mai miné, Lisa, ch'i vais a imbanì to om. Pur to om fossi vigni mumënt arjigné da dé mia vita".

Lisa â ciafè coraje y ciarâ indô ca cun edli da ligrëza. Spo damannâra: "Co sàste pa tö, che mi om é ite a Mantignoses?".

Nazio: "Te sàs bëgn, Lisa, ch'i rodi fora pur l' monn y ch'i sun sön vigni tru. Insciö l'ài udü indant ch'i passâ fo-ra pur Mantignoses y al m'â cunté döt cant".

Otto, Vijo y Zeno d'Antermëia.

Lisa ê spo luvada sö pur jì inant. Ara dijò ciámó a Nazio: "Sëgn sunsi indô plü cuntënta. I t'à pa bëgn döta la cunfidënça, Nazio. I te prëi bëgn, sce te me dëides fora datrai. Te sàs bëgn, i ne pô mefo gnì chilò sö dër gonót, ch'i à inçè lajö tröp da fa".

Nazio respogn: "Chël capësci pö tan avisa. I fajarà ci ch'i sun bun".

Tratan êl gnü scûra pur dassënn y Na-

Ruvà ite a Mantignoses, ailò da chël tablé, olà che Nazio stô a durmì. él Lisa che toss trëi iadi. Chël ê l' sëgn che ai se dô pur se lascé adintëne. Fora de tablé aldîn spo inçè tossin trëi iadi. Nazio i dà l' poch a Lisa zënza dì parora y dà óta.

Söl iade da gnì a ciasa àl dit la corona pur Pire Siegmair, ustì dl Tharer da Valdaura.

Da na festa di Schützen a La Pli.

zio disc: "Lisa, dàme a me l' ruchsoch da porté; i t'accompagnëi ite a Mantignoses. Iö cunësci l' tru adamenz".

Lisa ê bëgn cuntënta y minâ: "Chël te prëi bëgn. Sàste ch'i me tëmi bëgn inçè impù da jì a scûr".

Insciö vai deburiada ite a Mantignoses, Nazio danfora y Lisa ia dedô, bel chitamënter, zënza dì plü d'atres parores. Ai n'à plü nia da se di, ciudi che vignun â tan tröp da punsé.

Dis alalungia ê les munts curides da ciarusc fosc y pesoç y vigni mumënt s'aspetàn ch'al nuvess pro. La sajun ê feter chëra y an dij pö: "S. Martin, o ch'al à l' mantel blanch o ch'al vëgn col mantel blanch". Mo in chël ann ne s'êl nia tignì pro la regula.

Les munts plü altes â bëgn ciafë na té picia ciuria blançia, mo pro chëra êsi restà çina da Nadé fora y inçè ailò âl mâ novü tan, ch'ai curî l'erba sëcia di prà.

Plü frëit gnôl vigni dé y sce Pire Siegmair ê cuntënt ch'al n'ê nia la nëi, se fajôl impò pinsiers pur l' frëit. Al foss sté bun ch'al ess albü tres plü dî y plü gonót fûch te ciasota y chël ne i butâ dl döt nia, dea che l' fûch fej inè fôm y l' fôm vëigun dalunc. O scenó fossel sté bun, ch'al foss sté tres plü dî te süa tana tl fëgn.

Y ci èl pa da fa can che i paurs de Marô gnô a se dô l' fëgn? Chisc è düc pinsiers, che al messâ se fa, sce al ne gnô defata n mudamënt dla situaziun.

Pire n'â bele codî nia plü udü Nazio Miara. Al ess albü tan tröp da baié impara. El mo püre y zënza ch'al falâ val?

L'ultimo iade che Lisa ê stada a l' ciafe, i âl pa tan racomané de inrèsce dô Nazio Miara. Al messâ defata baié impara.

Lisa â feter vigni iade la medema storia da i cunté: che i ufiziers franzeji gnô vigni dui dis o inè plü gonót y datrai

inè dui iadi al dé y cïnamai de nöt t'ustaria dl Tharer a damané dô Pire.

Sanbëgn che degügn ne savô nia y ai messâ vigni iade s'un jì zënza notizies nöies. Ai gnô plü muri y inè cïnamai cun manacé.

Tratan ch'al fajô chisc pinsiers, al ê da séra y al s'â mefodér cujiné val' de cïalt y dit la corona, ch'al alda vari sot la ciasota.

Vigni iade ch'al aldî vari o inè val' ater romiè, se sperdôl y la pröma cossa ê de cïaré da val' sfezüra fora pur udëi che ch'al gnô o ci ch'al ê. Insciö âl inè fat in chël iade.

Dadalt y döt cuntënt dijel: "Ah iojo, ch'al é Nazio, chël bëgn ài ion".

Al va a i daurì l'üsc de ciasota, ch'al sarâ vigni iade ch'al jô ite o gnô fora.

Nazio va te ciasota y se sënta sön n banch. L' fûch ê bele destudé, mo l' burdigun dô ciamó tan de cïalt, ch'al savô propi bun da sté dlungia.

Marcantenderins da S. Martin - plü dadî.

Pire stlüj y sera l'üsc y se sënta jö ia da l'atra pert.

"Al é edemes ch'i ne t'à nia plü udü", dij Pire, „i â propi impü fistidi, ch'al te foss suzedü val". Al é veraménter vëi, ch'i à dër debujëgn de te".

Nazio mina: "Ohoo, pu no, no, tan impurtant propi ne sunsi no. Ch'i sun n bel, chël ài bele dadì salpü, ciudi ch'i ne ciari mai ten spidl, y inscio ne sài iinstëss nia, co ch'i ciari fora. Mo dea che jënt s' la rí datrai, can che ai me vëiga, mini mefo de ester n bel".

Pire é bun da fa la grigna da rì y dij: "Ha Nazio, tö es bëgn ciámó bun da ménne cuinaries, tö. T'as bëgn rajun. An ne dess mai lascé tomé l' cè".

Nazio mostra bëgn atira indô scerieté y respogn: "No te n'avëi purmal, Pire. I sun cuntënt, sc'i pô te ester de ütl. Dì mâm, ci crusc che t'as".

Pire ciara spo danjö y dij sciöche al baiass plülere da su: "Sàste, pur me pôra gni tres plü ria. Al vëgn vigni dé plü frëit y da n dé a l'ater pôl fa jö n jenëdl de nëi y spo... sàste, Nazio, al é pa la sajun che ai vëgn a se dô l' fëgn. Ci feji pa spo iö? Propi dlacé n'uressi gnanca... y i franzejji vëgn tres plü muri. Cina ch'ai ne se n'é, ne sunsi mine sigü ne".

Spo él n pez bel chít te ciasota. Trami dui à da fa cun sü pinsiers.

Tla rovada runp Nazio l' chít y mina: "Pu, Pire, i savess bëgn ci ch'al foss da fa. Al foss mefo da i cumpré jö l' fëgn al Parü, mo iö n'à mine l' möt ne".

Sòn chëra dij Pire: "Chël ài bëgn inçè iö bele dadì punsé, mo iö ne pô mine me lascé udëi".

Dô na picia pauza àlzel l' cè y ti ciara a Nazio y dij inant: "Nazio, i scioldi es si bëgn iö. Ne pudessi nia ti dé a te y spo vaste tö a sciacaré col Parü? Cina ch'i à fëgn chilò, la téggi pa bëgn fora".

Nazio lê sö, va ia da Pire, i tlochera

söla sciabla y dij: "Insciö pôra jì y mâm inscio, mo l' fëgn mësse paie bun, scenó ne m'l dàl nia".

Pire respogn: "Bel dërt, Nazio, mo a sciacaré mëste bele jì insnöt. ch'i ne rovunse nia massa tert. L' Parü podess pa tan bëgn bele gnì chisc dis a se dô l' fëgn".

Nazio ne se sënta gnanca plü ne, mo al se dà da pié ia y disc: "Co che ara é inscio, mëssi jì. Magari l'abini ciámó denant ch'ai side sot les plômes. Al n'ë pa propi un che va a durmì cun les iaries".

Cun chëstes parores s'ojet y va ia da üsc. Pire i va dô a dejsaré l'üsc y can che Nazio é bele sön tru, i scrael ciámó dô: "Dì mâm al Parü, che al é un da Valdaura che cumpra l' fëgn y al l' paia cér".

Insciö è inçè passé chël dé y Pire s'un jô te süa tana tl' fëgn scioldi cuntënt. Sc'al i restâ l' fëgn, spo ne s'la udôl nia tan, spo minâl de ester bun d'la tignì fora.

L'ater dé da sëra ruvâl Lisa y püch dô inçè Nazio a l' ciafè. L' marçè col Parü è jü bun. Nazio ciafâ i scioldi da paie y ciámó val' laprò, y Lisa n'â aldì nia val' d'extra, co ch'ai chirî tres ciámó i comandanc de Tirol.

*

Insciö passâ n dé sö l'ater. Döta la jënt à la ria löna de avëi purdü la vera y de messëi sté sot an guern, che ai n'urô sanbëgn nia.

Mo al ne jovâ döt nia co ficé i cor te tera y fa i pügns te gófa.

Döt l' novëmber è sté plülere da püch o degun sorëdl, mo gnanca dër frëit no. Oramai miù è ciámó gnü l' mëis de dezember. La nëi n'urô absolut nia gni.

Tan la ria löna à Pire Siegmair da mëssei sufri chi dis da Gnissant, dalunc da süa jënt, da süa ciasa y dla dlisia, olà che al gnô fat festa y olà che la jënt jô te curtina y periâ tan tröp.

“Feldmesse” a S. Martin denant co jì sòla front.

Sciöche n tier salvare, i parôl, ch’al foss sciuré fora dla sozieté dla jënt, o sciöche n delincuent, che ne pô nia se lascé udëi dala jënt. Y impò êl la cusciëenza che ne l’ mordô nët nia. Al â mâ urü fa dl bëgn a süa jënt y a so païsc y tigni dalunc i nemisc dla religiun.

Tan gonót se dijòl: “L’ monn é gnü stlet. An n’ô nia plü olghé ala rajun, al bun ciurvel, ala lege dla natöra y a Dì. Vignun se fej instëss süa lege y sü comandamënc”.

Al ê tan tröp su y â inscio dlaurela da punsé dô y medité söl gni y l’ jì dla vita, söl valur y l’ significat dles ligrëzes y ince dles crusc tla vita. Dùc i avernimënç, scûrs y luminusc, gnô tuè ca y laurà spiritualmënter, no mâ n iade, mo tan de iadi.

Instëss s’un fajòl de morvëia Pire Siegmair, ch’al ne pordô nia l’ ciurvel a

forza de punsé y punsé. Mo al â n caratter tan sterch sòla fundamënta dla fede y di comandamënc. Un di comandamënc che al tignî plü alalt, ê l’ quarto: “Onorëia l’ pere y la uma”.

Tan n gran amur âl dagnora albü a süa uma, che n’ê nia plü sòla tera, y tan n gran amur âl ince a so pere vedl, che al ess vigni momënt dé la vita pur vël.

Tan gonót dijòl inscio ala jënt: “Di comandamënc che reguardëia l’ proscimo, é l’ quarto l’ pröm”.

Plü iadi al’edema gnô Lisa a l’ ciafè, spo ti portarâ da mangé, sanbëgn ci ch’al â ion y patuc da forza, y spo guant bun cialt da se vistì, ch’al podess dèr gonót se mudé.

Ores stôi adöm y s’la cuntâ y vigni iade ài tan tröp da se cunté, sciöche ai ne s’ess denant mai udü. Y vigni iade che Lisa messâ indô jì a ciasa, gnô tut comié sciöche al foss l’ultimo iade ch’ai s’udess.

Gnanca n momënt n'él sigü Pire Siegmair da valgùgn che l'ess imbanì o dai franzesi che ne dô degüna tria, no de dé, no de nöt.

De jené dl 1809 ruvâ a Bornech l' general franzese Broussier cun süa divijiun de soldâs y te vigni ciasa messâi lascé ite da 12 a 20 soldâs, i paurs di païsc incëria messâ dé jó tiers, blaa, lëgna y stran. Vigni sort d'herma y de polber gnô sequestrada. Tan tröc ê insciö gnüs tichinà fora de mosüra.

A döt chësc punsâ Pire Siegmair, can ch'al i gnô inmënt na sëra, ch'al gniss tan chít defora. Al tol demez l' fègn dan da sü edli y ciara da na sfezüra fora y vëiga, ch'al nuvô dassënn. Bel blanch ê bele dlunch incëria, ia pur tera y ince söi lëgns.

Al ê gnü l'invêr che curî cun so mantel blanch les vals, les munts y i crëp y döt ci che ê lassura, mo n'ê nia bun de curî les legremes, i fistidi, les crusc, l' sënn y les discordies y n'ê nia bun da paré demez i nemîsc dl païsc y dla fede.

I franzesi s'ê faç ciámó plü crödi y ti-chinâ ciámó de plü la jënt dl Tirol y spezialmënter i comandanc.

L' general Broussier, che ne parô gnanca tan mal impröma, â lascé crësce so sënn tan gran, che al s'â tut dant de desdrûje la jënt de nostes valades. In-stëss âl dit n iade: "Prësc m'essi mené piéc de chësta jënt, mo i m'à tut dant de i destó a chisc tiroleri chisc ac pur cënt agn alalungia".

Can che n soldà franzese incuntâ n paur, spo damanâl: "Qui vive?" y l' paur,

Soldâs ladins dla pröma vera mondiala.

impè de respogne: "Bon ami", dijòl: "leck mi", che l' franzeje, pur furtüna, ne capî nia.

Dötes chëstes cosses i cuntâ Lisa o inçé Nazio Miara, can ch'ai gnô a l' ciafé.

Al è veramënter de rî agn y l' popol de Tirol gnô motü a na prô tichiscia.

Intant defora tomâl i floç de nëi tres plü spësc y plü gragn y la cûtra blançia gnô tres plü alta.

*

Pire Siegmair n'ê nia bun da durmì in chë sëra. Massa tröc pinsiers i passâ fora pur l' cé. L' medemo i suzedôl a Lisa. "Co feji mo sëgn", se punsarâ, "da i porté l' vire y bindicé inçé indô val' da se mudé? Söla nëi vëigun pô les pedies?".

La soluziun è gnüda plü snel co che an ne s' l'ess punsada. A mesanöt âl lascé dô ne novëi y la nëi n'ê nia plü alta con n bun cialzà.

Al è l' dé de s. Tomësc, ai 21 de dezember. Pire n'ê in chël dé nia gnü fora de süa tana dl fëgen de chël tablé da munt da Mantignoses. Da mangé âl mâ tut val' de frëit. Ci ch'al udô fora, è döt mâ blanch dala nëi y grisc dai ciarüsc che stopâ les munts y les vals.

In chël dé ne s'aspétâl degügn, al plü Nazio Miara, mo inçé chël n'ê nia ruvè adalerch.

Na gran tristëza i êl gnü adoss y plü ion essel pité. Söla sëra, al gnô sanbëgn bele adora scûr y tan de plü ch'al è burtemp, s'âl dit süa corona y s'ê ponü jö, mo al n'ê mine bun de durmì.

Sura pinsier y cun i edli daverç ciarâl tla scurité dla nöt, al ne savô instëss nia tan dî.

Spo... inurchëltan ...âl aldì dërt? Al mët ia la urëdla sön na sfezüra dl tablé pur aldì plü avisa. De nöt aldun pô cia-

mó plü bel co de dé. Y sëgn ne dubitâl nia plü.

"Al vëgn valgëgn", se dijòl y so cör batô dër dassënn. Spo ne durâra nia dî, che al alda tussin defora. Atira àl cunesciù chël sëgn y inçé vël â respognü. Al è Lisa, süa fomena.

Bel atira sanbëgn vâl a i dauri l' üsc y i fej tan de lerch, che ara podô se trà ite sön duicater te tana de Pire.

Sanbëgn che ara à ciafé l' cialt da gnì tan lunc sö pur chères nëis, mo a mesa chël fëgn ite êl bun cialt. Spo s'âra atira despié i cialzà y les cialzes, che è tan moles dal blot pesté tla nëi y t'ega.

N pez alalungia n'êra buna da di nia, mo ara tignî l' müs söl piet de so om y cun les mans se tignîra so om cér l' cöl dër toch y pitâ dassënn.

Pire à atira sospeté, che Lisa ne portass nia de bunes notizies. Döt n n'ater comportamënt, co zënza, àra mostré.

Tratan ch'ai ê ailò inscioi abracià tl gran chít dla nöt y ai sinti l' bate dl cör dla porsona amada, punsâl Pire: "Sëgn gnarâl inçé l' Calvare pur me. O ia, o ca messera ji".

Al è arjigné a döt. Chi mëisc de chë vita da su l'â maduri. Ores al dé âl baié cun Chëlbeldî, mai cun sënn, mo dagno-ra cun rassegnaziun. Te döta söa vita passada n'âl nia perié tan, co te chi mëisc de vita ascognüda. "Ci ch'al ô di la vita tl chít", se punsâl! Bun cënt iadi al dé arâl dit a so Dî: "Sides fata tüa orienté sciöche sö al cil, inscioi söla tera".

Y inant punsâl Pire: "El sëgn l' momënt, ch'i pô mëte in pratiga chëstes oraziuns?".

Cun l'inom de Dî àl metü man y fi-ni vigni dé, col'inom de Dî urôl inçé tó sö ci che â da gnì.

Plan, plan se destacâl dal abraciamënt de süa fomena. Trami dui se sëntâi, plü sauri ch'ai sciafiâ, spo mëtel man Pire:

Compagnia dai Standschützen "Enneberg".

"Spo pa, Lisa, i cunësci che t'âs tröp da me cunté, mët mâ man, ch'i te dëidi inant".

Lisa â lascé de pité, spo dijera: "Pire, i n'à pa dér de ries da te cunté, mo de-nant mëssi me vistì l'ater pêr de ćial-zes y di ćialzà ch'i à tut cun me. Sàste, al é nëi nöia y insciö sunsi gnüda pur rü iteysö, ch'an ne podess nia udëi les pedies, y can ch'i messâ jì tla nëi, jöi in-zescü, ch'an pudess miné, ch'i foss gnüda jöpert. Madér che degügn ne gniss a savëi, olà che t'es".

Pire i rump l' baiè y dij: "Mo ci che te ne fejes döt pur me! Püra coscera, ch'i te feji tan de crusc!".

Lisa sön chëra: "No te cruzié, Pire, tö às mâ fat to dovëi y chël portarà furtü-na a düc n bel dé. Pur te fajessi ciamó cotan de plü".

Spo Pire: "Lisa, fosste tö buna da fa ciamó de plü pur me? N'é nia bele chësc

de massa? I sperun che chësc side assà y che l' caresc de nostra pasciun sides im-plì fora cun l'ajëi tan ante de chësc gran pëis".

Lisa: "Pire, incè sce al gniss maiù, fos-sun trami dui stersc assà d'l bëire fora. Pire, al me fej dagnora na té gran impre-sciun, can che te prëies tan dassënn "si-des fata tüa orienté".

Insciö êle un cun l'ater che porvâ de se fa coraje y de se arjigné pro da porté crusc bëgn tröp plü pesocès.

Dô n strüf de n gran chít damana Pi-re: "Spo pa, Lisa, ci sàste pa da nü da me dì insnöt? Dô döt l' mote él tröp da nü".

"Al é vëi", respogn Lisa, "al é tröp da nü, tan tröp, ch'i ne sun apëna buna da t'l dì".

Pire lassura: "Fate mâ coraje y dîme döt. I ne me tëmi plü da nia, gnanca da-la mort".

Lisa: "No punsé insciö, Pire, scebëgn che inè chéra pô vigni momënt ester dan porta. I sun ciámó jogn, i mëssun pô punsé a vire. I un mituns, Sepl y Tresl, y chi adora n pere y na uma, che i tira sô sagrs de corp, de anima y de caracter. Pire, ai s'adora pa tan, spezialmënter al-dédaïncö".

Pire ciara plëgn de pinsiers danjö. Lisa va inant cun so baié: "Y spo, Pire, y iö pa? Ci feji pa iö zënza te? Este bun da te imaginé val' de té?".

Lisa mët indô man de pité dassënn. Trami dui ne dij n pez alalungia nia.

Can che la comoziun sê indô da trames les perts valgamia architada ia, él Pire che tol la parora. Al i mët n brac sura les sciabiles ia y cun l'atra man tê-

gnel la man de Lisa, avisa sciâche al uress s' la tignì toch pur dagnora y mai s' la lascé tó.

"Tàs rajun, Lisa", dijel, "te sàs ch'i uress fa döt pur mantignì la uniu te nosta familia. I s'urun pô düc canç tan bun. Mo sce Chélbeldi uress atramënter, spo fossi vigni mumënt arjigné y te mies meditaziuns ch'i à fat mëisc alalunga, sunse gnü lassura, che inè l' plü gran sacrificie che vëgn fat secundo la orienté de Dî, porta mâ furtüna y benedisciun. Sanbëgn, Lisa, ch'i à de gran dovëis cuntra la familia y mia jënt y mi païsc, mo de maiûs dovëis ài cuntra Chélbeldi".

A udëi na té gran fede de so om, à inè Lisa ciafè coraje y ara i ciarâ cun edli tlers fit a so om, deperpo che ara se punsâ: "An té pross om mëssun bëgn i crëi y sön n té èl pôn se lascé".

Spo dijôra: "Tàs pa bëgn rajun, Pire, i cunfidëi pa bëgn döt a te. Pur te, arati. ch'i foss inè buna de porté les plü gran crusc".

Lisa à spo cunté inant dô na té picia pauza: "Y sëgn, Pire, scuteme sö, ch'i n'à dër de pesoçes da te di. Sàste, i franzéji vëgn tres plü rí y impaziënc. T'ustaria lajö cinti, ch'ai ô desdrüje nosta jënt y ch'ai ne zederà nia, cina ch'ai arà metü a mort düc i comandanè y düc chi che ne imbanësc nia l'ascognadù.

Lois, l' fant, ài cherdé y minâ d'l pié cun n sach de scioldi. Ai savô ch'al adorâ cotan de spënura pur la sëi. Mo sanbëgn che ai se falâ dassënn. Me m'ai sanbëgn inè cherdé. Dui soldâs, un da üna na pert y l'ater da l'atra pert y dan me l' general m'les manaciâ y damanâ, sc'i savô, olà che t'ës ascognü. Sanbëgn, ài dit, sai, olà che mi om é, mo döta la Francia ne sarà mai buna da me trà fora na parora, che pudess imbanì mi om. Denant me lasci taié ia la lëinga".

I vedli dla Miara.

Pro la "Polizei" 1944 - düc da La Val.

Pire scutâ pro a süa fomena cun na impresciun, ch'al n'â mai ciámó sinti denant.

Lisa cunta inant: "L' general Broussier s'è spo tan dessené, che al minâ de la sforzé cun l' fant Lois. Mo ailò s'âl taié dassënn. L' general l' damanâ: "Os sëis l' fant dl'ustì dl Tharer?".

Lois respogn: "Chël sunsi sö, tan dî ch'i me lascëis".

L' general: "Os ëis inèc gonót daidé i rebeli dl Tirol, sciode".

Lois damanâ spo: "Ciudi pa sciode?".

L' general: "Os esses n ciurvel fin. Al è sciode ch'i ne laurëis nia cun nos".

Lois s' la rì y dij: "Ah, no, no, i sun massa vedl y i ne sun mine plü bun da imparé l' franjeje, gnanca pur idea ne".

L' general sön chëra: "Chël ne fossel pa gnanca debujëgn ne. Mo os cunesceis chëstes mutns y chisc bosc y vigni furg-nun".

Lois: "Chël é oramai vëi. Mo general, ci paimënt ciafassun pa purchël?".

L' general minâ bele de l'avëi te gófa y dij: "Or y arjënt pur döta la vita, l' paimënt de n grof".

Lois â metü man da trumoré dal sënn y sü edli sluminâ sciöche da fûch, spo s'êl fat ia purmez al general y dijô: "Siur general, ah bëgn l' paimënt da grof ciafassi. Ciara madér, ch'al è inèc ciámó al-dédanco farisei, che uress se cumpré n Giüda. No, no, berba general, döt l'or y arjënt dl monn ne foss mai bun da me cumpré pur val' tan de stlet. Iö sun n Tiroler y no n Giüda".

Chël franjeje s'ê spo tan dessené, ch'al â comané a chi soldâs de i lié les mans a Lois y de l' taché pro la coda de n ciaval y inscio l' streflé dô cina a Bornech.

Lois s'â lascé taché zënza dì na parora, mo les legremes i rogorô jö pur l' müs y i me l' menâ mefo tan piçé".

Lisa metô indô man da pité y al dörn pez, cina che ara ê buna de cunté inant. Gnanca Pire n'ê plü bun da dì parora da la comoziun.

Ma Lisa urô i dì döt y cuntâ spo inant: „No, no, propi copé ne l'ai. Inurcheltan l'ai pu mâ destaché fora y l'à lascé mez mort dlungia tru. Spo l'unse pa bëgn mené a ciasa y l'un metü te let, mo al n'é ciamó nia cis bun y sanbëgn döt sprigoré. Döt dessenà se n'esi spo jüs inmalora chi franzoji, mo denant che s'un ji, scraiâ l' general ciamó zruch: "No minede ch'i s' la purdoni. I gnarà defata indô adalerch y spo m'imparëise da cunësce".

Lisa tignâ indô l' cé danjö y dijô cun usc dér debla: "Ci mai gnaràl ciamó sura de nos?".

*

Cun n salüt dér de cör jôra indô fora tla nöt, söl tru cuntra ciasa, ch'ara cunesciô adamënz y lasciâ indô so om te na gran tristëza. Söl iade da gnì y da ji éra ausada Lisa da se dì la corona. Chël i dô mefo dagnora indô plù coraje y forza.

Sanbëgn che Pire n'ê dl döt nia plù bun da durmì y inçè sce al se foss indurmedi, fossel defata gnu descedé. Püch dô che Lisa se n'ê jüda, aldil indô tossin defora y al cunesciô chël sëgn al sonn. Al va a daurà a Nazio Miara.

Trami dui se sénti sön chë pricia, olà che Pire stô a durmì, spo dij Pire: "Al é mefodér sté Lisa chilò y ara m'à cunté n gröm de novitê. Al pê che i franzoji ne zedi nia, cina ch'ai à desfat l' Tirol cun la jënt laprò. I à bele capì che ai les piantarà dötes cina ch'ai me ciafa. I sun arjigné a döt".

Nazio sön chëra: "T'as rajun, ai fajrà döt pur t'abiné, mo ai ne te ciasfarà mai sô. I sun mâ dér piuc ch'i cunesciun chësc ascognadù y chi scutarà sciöche la munt de Plan de Coronas instëssa. Mo Lisa, arati iö, che ne t'à nia cunté döt, dea che ara ne savô nia döt".

Dô na té picia pausa cunta Nazio

inant: "Sàste, can che Lisa se n'é stada in sëra, él defata indô ruvë adalerch l' general Broussier y na schira de soldâs. Sön banch da fur êl to pere senté y iö y cater o cinch paurs da Valdaura pro n mez de vin ia da chë mësa a man ciampa da ji ite.

Ahaa, me punsâi, chësta pô sëgn ji bela. Nos sun atira luva sö. I ne pudôn mine lascé to pere su pro chë jënt.

L' general damana spo, sce l'usti è a ciasa. Nos scutun bì chïc y ne dijun nia. Spo se scräiel ciamó n iade adoss, mo ciamó n iade ne ciafel degüna resposta.

Iö udô bëgn ch'al i saltâ n sënn mat. So müs gnô cöce y bröm sciöche l' nês de n tachin. Spo comanel a dui soldâs: "Sëgn tachëies chël vedl ustì y l' menëis a Bornech. Sce Pire Siegmair, so fi, ne se prejëntëia nia te trëi dis, vëgn l' vedl stlopetè".

Sön chëra ôi iö ji a paré ciarà, mo i me ciafi na stlefa da n té soldà, ch'i sun mâ cogoré ia pur tera. - Insciö éra jüda. To pere ài ciarié sön n ciar y l'à mené a Bornech. Gnanca val' plù de cialt da se vi-sti n'äl pudü ji a se té. Pudun se pun-sé, ci spavënt che Lisa ciasfarà can che ara rüva a ciasa".

Spo él gnu chít te chël ascognadù. Mâ Pire, col cé danjö, aldîn bindecé dijòn: "Ah, bëgn tan inant éra... ah, bëgn tan inant éra".

Dô da n pez dij Nazio: "Ciamó val", Pire, ài da te cunté: Al ê inçè Sepl, to müt, ailò te stüa. Can ch'al è gnu chi soldâs y to pere, denant ch'ai l' tacass, tolèl tla man Sepl y disc a nos düc canç: "Jënt, i à 84 agn, mi ciavëis é bì blanç y i sun verc. No me tolede la buna fede de crëi tl gran caracter di tiroleri y ne stede a tradi mi fi. Iö à mâ plù piuc dis da vire. Ci saràl pa inçè tan, sc'i mëss murì pur mi fi! I sun insciö cun na iama te fossa".

Cun les mans che trumorâ, alzâl le

mans de Sepl y dijô: "Sepl, tègn sö les mans y prëia chisc ëi dër dassënn, ch'ai ne dess mai tradì to pere".

Chël ufizier fajô spo na grigna dër da dessené y minâ: "A udëi, sc'ai lascia propi murì chësc püre vedl impé de so fi, che à la colpa".

Mo Iörg, to pere, denant co se lascé taché, àl ciámó alzé la usc a chi soldâs y dijô: "Ci? Colpes dessel avëi mi müt? Al un colpes, scàl defènn süa jënt y süa ciasa y so païsc? No, no, signur general, sc'i ne foss verc, daidassi ince iö defène mia patria. Purchël i dij dilan a Chël-beldî, ch'al me lascia altamo murî pur mi bel païsc dl Tirol".

Spo êl indô gnü chít te chël tablé... dër n gran chít.

*

Chi pröm dis dô Nanü dl 1810 é stà dis de gran tristëza te döta la valada y sanbëgn de plü ciámó tla ustaria dl Tharer. Un n stlet avenimënt lasciâ l' post a l'ater ciámó plü stlet.

L' vedl Tharer ê bele l' terzo dé te na ciamena tûmia y scöra y frëida a Bornech.

Pire Siegmair ne gnô nia adalerch. Al gnô la sëra dl terzo dé y na desëna de jënt da Valdaura y laprò ince Nazio Miara è gnüs a ciafë l' vedl ustì dl Tharer a Bornech tles mans di nemisc.

Ai è bel ruvâ ailò can ch'ai menâ fora de chë burta ciamena l' vedl Iörg y l' cundüjô te n gran local pur l'ultima sentenza. Ince vëi â pudü jì ite dô.

L' vedl Iörg ài fat senté jö y chë jënt da Valdaura, un indô l'ater, jö ia a i touché la man, mo düc messâ pité y n'ê bugn da dì nia. La maiù pert i cunesciôl pö ala usc.

L'ultima é stada Lisa. Al i tignî toch la man y dijô: "Bel dilan, jënt, ch'i sëis

ciámó gnüs y me ciafë, bel dilan de osta fedelté".

Te chël momënt vëgnel dauri l'üsc y ite vëgnel, col cé alalt, mo bel blanch tl müs, Pire Siegmair.

Düc ciarâ ia da üsc y al ê gnü n chít te chël local, ch'an ess aldì na moscia joràn. Lisa è gnüda blançia tl müs sciöche na peza de lin y stô ailò sciöche incantada.

N momënt êl Pire che se ciarâ jö chël grup de jënt, spo val debota ia da so pere y s'inslëna jö dan da vël y dij cun usc sterscia: "Al side ringrazié Idî, ch'i ne sun nia ruvë massa terti".

Iörg tègn la man söl cé de so fi y i dij adascusc: "Pür möt, n'àste nia punsé a tüa fomena y a tü mituns?".

Sëgn impormó lël sö Pire y s'osc ia da süa familia, abracia Lisa, l' Sepl y la Tresl, sü mituns y dij: "Degüna forza dl monn ne m'ess tignì indô, can che Nazio Miara m'â cunté la notizia. Chilò, pere, él mi post y sc'i sà ince dessigü, ch'i va adincuntra ala mort, spo mëssi impò fa inscio. Y sön chësc mi ultimo tru, pere, se prëi ciámó dô osta benedisciun".

Y sëgn él spo l'ufizier franzeje che se fej dant y dij: "Sc'i mëssi ince respeté osc amur a osc pere, spo mëssi impò ince gnì dô a mi dovëi. Pire Siegmair, os sëis sëgn mi prijonier".

Pire Siegmair vëgn spo lié cun na morona y metü nanter cater soldâs.

Lisa y sü mituns à spo sön chëra metü man de pité dassënn.

L' vedl ustì dl Tharer i aldî pitàn y i cunsolâ cun les parores: "De té morones é zënza n sëgn da dodé, mo chilò éres n sëgn d'onur y vël cotàn de plü co morones d'or y d'arjënt. Y os, franzeji, sc'i minëis de fa mëindri üsc nemisc cun vigni bot che destüda la lóm dla vita de n tiroler, spo se falëis pa dassënn".

Lisa y i mituns s'inslénâ jó dan l' general franzeje, mo döt ê debann. L' cör dl general restâ frëit y där sciöche la perra de granit.

Pire Siegmair gnô cundané a mort y stlopeté dan la capela dl Baumgartner a Valdaura da mez in vëia de s. Guania dl 1810, tratan che l'ultima enrosadöra depenjô a köce la piza de Plan de Coronas y les Pizes dla munt de Fojidöra,

che incoronëia l' bel païsc de Valdaura, sciöche sëgn de incherscemu dô na persona, che à salpü da unoré l' pere y la uma.

L' monumënt che i é gnü fat y metü sö, é n testemone luminûs dl'amor de n fi a so pere, a sü geniturs, secundo l' comandamënt de Dî: "Onorëia l' pere y la uma".

M.A.

D'ISTÈ.

REGULES DL TËMP PUR LA SAJUN DA D'ISTÈ

L' Vënt de jügn ne sofla demez degügn.

Co dess pa ester l' tëmp de jügn?
Cialt, sorëdl y plöia, spo ne rovinel degügn.

Jügn frëit y môl,
ruviné düt l'ann pôl.

Sciöche l' mëis de messé,
insciö sarà inè l'jené.

Iuli dess ester cialt y scialdë,
sce blaa y frùc dess garaté.

De iuli la plöia
fesc a jënt gran möia.

Agost gran rosada
la tëmperatüra vägn laldada.

Tröp sorëdl d'agost
fesc de buna blaa y most.

Sciöche l' tëmp da s. Ciascian (13.8.),
tröc dis l'aràn.

L'païsc d'La Illa é aldédaincö chersciü dassenn cun l' turism, cun na popolaziun de 805 personnes y cun plö de 210 ciases y de 215 families.

La dlilia dla Cüra da La Illa restaurada da nü

La dlilia da La Illa à la süa origine da na gran capela, fata sö dan da valgügn centenarz, se prejënta al dedaincö grana y luminosa, ch'inviaia l' vijitadù al dialog cun l' Signur. De la süa origine degügn documènè rajona, mo an po pënse, che l' bojégn de fa na dlilia-capela si-

des gnü dala orientè de grofesc di due vedli ciasti chilò a La Illa: l' ciastel "Ruac" (Granruaz, Grossrubaatsch), desfat l'ann 1912 y l' ciastel "Grancìasa" vardü jö a n tēmp y fabriché sö danü dl 1536 dal nobl Hans von Rubatsch cun l'inom de "Neurubatsch o ciastel Colz", ch'é pùc varesc

dainciarà da chësta vedla dlijia. Te trāmidui i ciastì ne fòl nia la capela insciöche an la po ciafè te tagn d'atri.

Zirca l' temp d'la costruziun dl prüm toch d'la vedla dlijia-capela nen àn degünes notizies, no dala cronich d'la dlijia y no dala tradiziun. Purater, canch' an â fat la prüma injunta d'la dlijia-capela dl 1888, él gnü a lüm tl mür d'la fazada dala pert de sot l' numer 1 363, ch'è cun düta probabilité l' medieje dl ann d' sua costruziun. T' chël post fòl naóta — a manciampa dl pic üsc — n gran depënt ch' prejentâ San Crestof ch' porta sólo sciabla l' Pic Bambin y iüst chilò gnêl fat na gran finestra. Ti crazé jö la malta pur sbujé l' mür él spo ste ciafè sotite chësc numer. Atres finestres gnê spo ciämò davertes tla medema fazada y fates a simetria cun les vedles.

L'ann 1516 gnê la picera dlijia-capela consagrada dal vësco Johannes Knauf, coadiutor dl P.V. da Pursenù Crestof I. von Schrofenstein; t' chëst'ocajiu gnê spo inè benedìs i dui altà y les düs ciampanes dal "angonìa" y dal "misdé". T' la cronich pon li: "Ioanes Schrafener zu Bozen hat mich gegossen 1516" (scrita sön la picera ciampa).

Tl scomencè dl 1600 fò tomè l' ciampani ch'â dér roviné l' presbiterio y la sacrestia; mo al fò indò gnü fat sö insciö che l' vedl, alt 43 metri. L' balsun sön l' ciampani nü mostra l' medieje 1697. D' la vedla costruziun de la dlijia-capela tl stil gotich pon ma plö udëi i mürz perimetrai d'la fondamënta dl vedl ciampani y d'la vedla sacrestia, la porta dal ergo toronn dl vedl ciampani y chë-

La dlijia da La Illa renovada da depenjadûs da La Val
sot ala direziun dl restauradû Pescoller da Bornech - 1979.

Laurs pro l' ciampandin dla dlijia da La Ila (1977).

la dal ergo spiz dl pic üsc d'là dlijia-capela. L'intern fô de stil gotich cun i costëis (Rippen) tl sofit, ch' ne fô nia depënt.

Insciò fô restada la picera dlijia-capela pur 525 agn alalungia, incina l'ann 1888, olache la popolaziun dl païsc fô dassan chersciüda a 316 unités. La gauja d' chësc aument d'la jënt dl espositur de La Ila â portè a punsé ala nezescité den prolongiamënt d'la picera dlijia, ch' fô gnü fat sot al Esposito siur Iaco Pitscheider (a La Ila dal 1875 al 1898). La injunta fô stada de m. 4,5 y â fat lerch pur 12 proches nöies. Te chësta ocajjun gnê incë depënt la dlijia (1897) y tl medemo tëmp fô gnüs batüs jö i costëis sösot, ch' gnê ma plö depënè sö cun valgünes de piceres figüres. L' sofit gnê

depënt a brüm-blé cun laïte valgünes stères d'or a somëia dl firmamënt dai moleri fredesc Peskoller da Grones (Badia); l' laur â costè ilaota 2.000 rainesc.

Tl post di dui vedli altà n' gnê metüte trëi de stil gotich: l' granaltè fô gnü tut dala dlijia de San Iakob in Ahrn y gnê metü sö l'ann 1897, i dui atri (dales pertes) fô gnüs fac dal tistler-artist Sepl PIZZININI de Mëne de La Ila: l'altè de San Giovani Evangelist y chël d'la Sacra Familia. L' granaltè fô gnü consagrè a Santa Maria ad Stellam y porta sö al alt na bela statua neogotica d'la Madonna, ch' gnê scincada dal gran nefatur d' chësta dlijia Vijo "Moler" Kostner; tl intern él reliquies d'la Terrasanta, ch'al â portè dala "Pilgerfahrt a Gerusalemme" ai 5-8 d'october 1898.

La dlijia â dër patù al tëmp d'les düs gran veres (1914-1918 y 1938-45) y al fô gran bojëgn de fa ne renovazion tl intern. Chësta fô gnüda fata l'isté dl 1949 dai depenjadus Peskoller, ch'â depënt les pitüres di cater Evangelisc y la Assunziun de Santa Maria al cil tl presbiterio; tl ót Sant'Anna, S. Notburga, S. Davide, S. Agnes, S. Ijidoro y S. Zezialia, sciöche an les po odëi ciämò al dedaincö. L' laur â costè 1,650.000 L.

Cun l' progresif crësc d'la popolaziun da 300 a 700 animes, se prejentâl indô la nezescité den secundo prolongiamënt d'la dlijia, ch' gnê spo fat l'ann 1953. La dlijia fô gnüda plö lungia de 8 metri, les proches ân pudü aumentè da 7 pur pert (da 30 a 44), la desura fô gnüda plö grana cun n post rialzè pur i ciantarins y i orghi, che fô gnüs arjignà l'ann 1955; chisc â costè 3,330.000 Lires (Ditta Mauracher-Lienz). T' la fazada versc Misdé fôl gnü fat na bela gran finestra torona (rosone) cun düs d'atres piceres ch' dà ala pert arlungiada d'la dlijia plö luminus.

Benedisciu dles ciampanes nöies (1921) a S. Linert de Badia.

L' laur fat dl 1953 pro la dlisia ne fônia stè de lungia durada; i mürz dl'intern à prësc scomencè a se descrostè jö y dô 24 agn ân messè punsè a na restauraziun dl ciampani, dl intern y dl deforaïa di mürz d'la dlisia. L'ann 1977 él ste n gran laur pur zirca 3 mëisc da puzne jö l' ciampani cun descurì les peres fosces di cantuns y l'ann dô pur sblanchjè les cater fazades defora de dlisia. I laurz é ste fac da la Ditta Carlo Alfreider de Badia y à costè Lires 5,000.000.

L' laur plö important é ste fat l'isté dl 1979 cun la restauraziun dl'intern d'la dlisia, ch'é ste fat da depenjadus da La Val sot la direzun dl depenjadù academich Hans Peskoller. L' laur é dér garatè y à costè a somma de Lires 8,500.000. Inèc n toch de têt de dlisia é ste fat da nü dai zumpradus Stefo y Federico Pizzinini (dl Tiscèr).

Valgûgn d'atri laurz fô ciamò gnüs facciar i altà, l'iluminaziun, l' funz de dlisia y les proches, ch'à costè düt adüm Lires 9,900.000.

Pur completè chisc laurz de dlisia, gnêl ciamò arjigné na bela gran cripl pur Nadè, ch' fô gnüda metüda sólo mënsa dl altè da San Giuani Evangelista. Ala contégn 12 figures artisticamenter ziplades dal scultur Otto Irsara de Badia. Ala é stada scincada ala dlisia da Loise Rottanara y à costè Lires 650.000.

N bel y bëgnmirité ringraziamënt y n giolan y diolpai d' cõr a düc chi ch'à daidé cun laurz, cun oferts y cun fistidi a mët in opra düt chësc gran laur, in particular ai membresc dl Consëi Parochial y al Curat siur Franzl Sottara.

Insciö se prejetjela al dedaincò l'intern de la dlisia da LA ILA.

F.P.

**A recordënsa
dl Professer Dutur
Siur Janbatista ALTON
tl otantejimo dé dl ann
de süa mort
pur man assassins
ai 3 d'aurì 1900**

La jënt dl pic popul Ladin dles Dolomites é cunësciüda bel da zacan incà pur onesté, orentè, diligënsa y ligrëza al laur, fat cun talënt, injin y saveï te dütes les ativites de la vita. Purater, persones che s'à fat tl forest gragn miric pur la sozieté, vëgn gonot püch reconësciüdes da sü paejagn, dejmentiades, nia respetades y nia onorades pur l' bëgn ch'ales à fat gonot cun tröc sagrifizi y cun gran laur pur amur de la comunità.

La persona ch'à laurè cun gran amur y saveï pür l'idiom ladin é stada l' Professer Siür Tita ALTON da Calfosch, l' gran diletant y studié d' lingac romani. Chi sa, tan che l' gran leterat éss ciämò pudü fa pur l'elevaziun d'la Ladinité y pur l' bëgn de sü paisc ladins, sce l' fi de süa vita, plëna de rica y prezioja attività, ne foss ste taié da man sacrilega y assassina al eté de apëna 55 agn, söl plöbel dla madurité de la vita.

Calfosch recorda so stimé paejan, gran studié dl lingaz ladin, cun na pera mortuaria d'ermo grisc t'la curtina dl paìsc. Chësta é gnüda metüda ilò da sü sco-larz y amisc da Vienna y à chësta scrita:

Gedenkstein
errichtet von Wiener
Freunden und Schülern zum
ehrenden Andenken an
Dr. Johann ALTON
aus Colfuschg
K.K. Gymnasial-Director
in Roveredo
seinem wohltätigen
und verdienstvollen Wirken
durch Mörderhand entrissen
am 2. April 1900

Friede seiner Asche
und Heil seiner Seele!

Chësta é l'oraziun di morè dan la dopla fossa (süa y de süa neza Maria) t'la curtina da Rorëi, ch'é stada pronunziada dal professer de religiun Don Visintainer l' dé de la supultüra ai 6 dl mëis d'aurì:

“Genio dal male, fossi rimasto nel tuo tetro abisso, ove sol regna nequizia e sangue. Sbucasti, ahi sventura!, dalle regio-

Cav. Franzl Pizzinini y süa fomena Fefa, trami dui ài 166 agn (81+85) y 55 agn de noza.
Berba Franzl à lauré dér tröp cun sü scriè pur l' Calënder ladin.
Dér n bel giulan. A trami dui i augurunse ciàmò tröc de bi dis y mëisc y agn.

ni d'averno e le tue gesta lasciarono orme funeste di eccidio e di morte. Una mano, più che unghia feroce di belva, armata di ferro omicida, troncò in barbara guisa la vita a chi arrideva un quieto avvenire, allietato da affetto, da stima, da riconoscenza sentita. Oh, Alton nostro desideratissimo, venisti or da poco tempo fra noi, e qui doveva colpirti sì tragica fine. Al sol ricordarlo si spezza il cuore pel brivido.

Chiamato egli alla direzione del nostro ginnasio, lo fece oggetto tantosto del suo illuminato sapere e delle sue cure amoroze. Forte di vasta scienza e profonda, dotissimo nel campo delle lingue classiche e delle romanze, fu maestro e consigliere amato, apprezzato dalla gioventù. Ben lo sanno, ch'io dico il vero, e Trento e Praga e Vienna e Rovereto. Figlio di terra ladina, sacrò la sua mente a fare conoscere la lingua, riscuotendo il plauso dei dotti. Illimitata fiducia aveva perciò riposto in lui l'autorità e lo

volle alla testa del nostro istituto. Egli venne si presentò a noi e ci disse, che si sarebbe legato a noi col cuore di collega leale, di amico sincero, schiettissimo. E furono veritiere parole sue, e la esperienza, benchè breve, ci apprese, che in quel animo generoso avevano stretto amistà e scienza e modestia e senso di affetto. Esultarono davvero i nostri cuori; un'aura di amicizia tutta si diffuse a noi d'intorno, cara davvero e soave.

Mito d'animo, gentile nei modi, parco ma affettuoso nelle espressioni, si studia, farsi sempre più dappresso ai colleghi ed ai discepoli, ne rispetta le opinioni e noi tutti ci stringemmo a lui con la dedizione più ossequiosa, più dolce, più efficace. La sua presenza era desiderata, cercata, amata. Vero educatore conosce la gioventù e la guida con sapienza alla meta con la parola e coll'e sempio, alla giustizia vuol compagna opportuna indulgenza, infligge la pena a chi la merita, ma al pentito si mostra benevole e gli largisce il perdono; a tutti è tenero padre amante dell'ordine in

se medesimo vuole sia osservato dai colleghi e dai discepoli; esige disciplinato contegno nella scuola e nella chiesa; da sincero ed aperto credente ispira coll'esempio sentimenti di fede, di religiosità e di divozione. Le energie e savie disposizioni rispecchiano un animo che conosce la sua missione elevata ed usa ogni mezzo prudente per riuscire a buon termine. Alton era un uomo che poggiava sopra salde basi, modello di insegnante e di superiore, chiamato perciò a far del gran bene e a lasciar benedizione la sua memoria.

Si smarrisce la mente al lugubre pensiero, che una così preziosa esistenza siasi spenta su vigoroso stelo dopo soli pochi mesi di attività tra noi, quando si confortava dolce e fondata speranza di ammirarla per qualche anno, astro benefico di un fausto avvenire per la scien-

za e per la educazione della gioventù studiosa.

Povero Alton! a soli 55 anni, nel vigore delle forze, vedersi d'un tratto innanzi agli occhi la morte, pensare alla sorte tristissima della nipote, a cui fu più che padre: che orrore, che ambasciata, che strazio!...

Giusto Iddio, e fia inulto sì crudo misfatto? Vivi anima eletta nel cielo premio ai forti, ai generosi, ai magnanimi! La ricordanza della tua persona aleggerà ognora attorno a noi, cinta di maestà, fulgente di meriti, degma di benevolenza, di ammirazione, di animo grato.

Che l'assassin dl Alton y de sua neza Maria gnee propri da sua patria, è stada na spaventosa y crûdia fatalité!

P.F.

I maestri dla valada l'ann de scola 1956/57.

Tla curtina da La Illa éle dlungia l' pic
üsc de dlisia na pera d'ermo blanch sö
la fossa dl paür Josef GRANRUAZ da
RUAC, ch' vëgn chirida sö y vijitada
cun gran intresc da tröpiscimi forestis,
sides todësc o tagagn, scemiaché l'
defunt é bel mort l'ann 1911. La pera por-
ta chësta scrita:

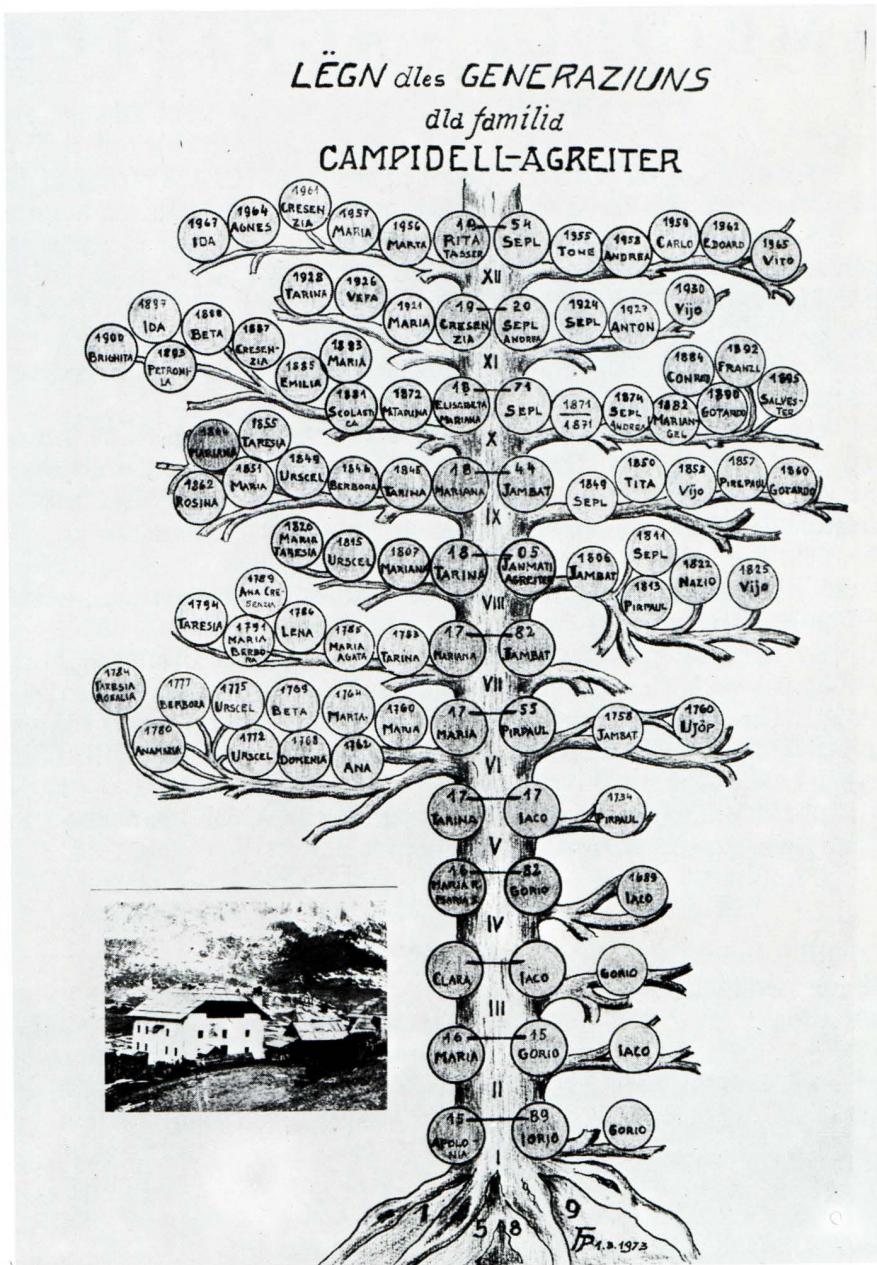
Hier ruht + in Gott
Josef GRANRUAZ

Bauer zu RUAZ in Stern, welcher 8
Jahre für Gott Kaiser und Vaterland
treu diente, er war Jerusalempilger 1898
und Rompilger 1900 und starb am 22.
Mai 1911 mit den hl. Sakramenten im
79. Lebensjahr

Gottselig im Herrn.
Süsses Herz maria, sei meine Rettung.
300 Tage Abl.

Cursc de maestri ladins a Trënt (1922).

Lëgn dles generaziuns d'la familia CAMPIDELL - AGREITER

L' toponim "CAMPIDELL" (inom dl mesc da "CIAMPIDELL" é scritte "Die Ortsnamen von Ladinien" de Richter-Santifaller tl Urbar da Sonnenburg l'ann 1296 "curia ovilis", l'ann 1325 "Campadel ein Swaichhove" (stala dles bises sön munt), (S.U.); l'ann 1566 Campidel (P.U.), dl 1588 Domenig con CAMPADELL auf der Abtey (Sonn. Urb.). L'ann 1589 marida Iorio CAMPIDELL certa Apollonia; cun chësc ann se lascia identifiché cun sigurëza l' cognom "CAMPIDELL". Plö tert él scrit dl 1657 tl liber dl bato d'la calonia da Armentarola (S. Ciascian) "CAMPIDELLER".

La "ciajara da Ciampidél fô ilaota sön la témpla ciampa dl rü da S. Ciascian Gadera, al alt tl gran bosch "Burjadac" che fô burjéjö; la ciasa dal dedaincö spognè fata sö (16, sec.?) a mez les gran campagnes a mandarta dl éga, tl bel mesc dl "Maier da Ciampidél".

Tl 1689 él nominé "Campidell", 1780 Hof Kampidell (St. Kat.), 1840 Kampidellerhof, Hausmühle (Kat.), 1882 Campidell neues Futterhaus (Kat.), 1927 Campidell (Pfarrhausarchiv).

Te la 7. generazion vëgnel a mancé i mituns arpadusc dl mesc y inscioi devënta la fia plö vedla "Tarina" arpadëssa dl lüch da Ciampidél che marida "Janmati AGREITER" da Aiarei de LA VAL. Dala 8. generazion inant él söl mesc da Ciampidél mudé 1 vedl cognom CAMPIDELLER te chël de AGREITER dal dedaincö.

Tl "Liber d'les families" (anagrafe parr. de S. CIASCIAN) él notesö les familles d'les 12 generaziuns söl mesc da Ciampidél:

I

CAMPIDELL Iorio (Gregorio), ×?; oo1589; +?...;
maridé cun Apollonia, ×?...; +?...;
müt: Gregorio

II

CAMPIDELL Gregorio, ×?...; oo1615; +?...;
maridé cun Maria PESLALZ, ×?...; +?...;
müt: Iaco

III

CAMPIDELL Iaco, ×?...; oo?...; +?...; (maridé cun Clara, zënza fam.);
müt: Gorio CAMPIDELLER de Martin y Tarina GROPPA; ×1657;

IV

CAMPIDELLER Gorio (Gregöre), ×1657; oo1682; (1.; ...2.); +...;
maridé 1. Maria RUDIFERIA 1682; 2. Maria SCHUEN ved. PITSCHEIDER;
müt: Iaco

V

CAMPIDELLER Iaco, ×1689; oo1717; +21.10.1767;
maridé cun Tarina SORA', ×....; +....;
müt: Pire Paul

VI

CAMPIDELLER Pire Paul, ×1734; oo10.2.1755; +22.1.1799;
maridé cun Maria ROVARA (RARA), fia de Jan y Cristina dales Ciases, ×....; +....;
mituns: Janbatista, 1.9.1758; Maria, 23.8.1760; Anna, 15.8. 1762; Ujöp, 9.11.1766;
Marta, 5.10.1764; Dominica, 16.1.1768; Elisabeta, 29.4.1769; Ursel, 13.2.
1772; Ursel, 11.12.1773; Berbora, 16.12.1777; Annamaria, 10.8.1780;
Tarejia, 1.9.1784

VII

CAMPIDELLER Janbatista, ×1.9.1758; oo30.6.1782; +....;
maridé cun Marianna VITTUR, fia de Antone-Dominica SURAROI, 30.6.1782,
×....; +....;
mituns: Tarina (arpadëssa), ×10.3.1783; Maria Agata, 10.3.1785; Helena, 24.10.
1786; Anna Crejenzia, 20.2.1789; Maria Berbora, 9.12.1791; Tarejia,
10.7.1794

VIII

AGREITER Janmati (sa Aiarëi, fi d'Ujöp y de Maria Aiarài, ×21.9.1776,
maridé cun Tarina CAMPIDELLER 1805 (arpadëssa dl mesc da Ciampidel)
mituns: Jambatista, 4.2.1806; Mariana (maridada a Soéga), ×1807; Sepl, 24.11.
1811; pire Paul (maridé a La Val); ×1813; Ursel (maridada a Spëscia-
La Val), ×21.7.1818; Maria Tarejia (maridada a Lungiarü), ×17.5.1820;
Nazio (a Aiarài), ×29.11.1822; Vijo (a Aiarài). ×9.8.1825

IX

AGREITER Janbatista, ×4.2.1806; oo1844; +....;
maridé cun Mariana IRSARA da Sumpunt, ×....; +....;
mituns: Tarina (maridada a Sepl CRAZZOLARA da Cianins, ×16.3.1845, +1907;
Borbora (mar. Sepl DAPUNT) da Cianacài, ×10.6.1846; Ursel (vercia),
×29.4.1849, +1902; Sepl, ×29.4.1849, +1922; Tita (mar. Carlina BER-
NARDI da Altin), ×17.6.1850, +1922; Maria (nia mar.) ×1851, +1872;
Vijo (nia mar.), ×29.3.1853, +1865; Tarejia, (nia mar.) ×21.7.1855,
+1885; Pire Paul (paur a Itur), ×30.6.1857, +1916; Gotardo (mar. I. Ta-
rina VITTUR, II. Maria RINNA), ×24.5.1860, +1910; Rosina (nia mar.),
×7.9.1862, +1.8.1927; Marianna (mar. Micorà PIZZININI), ×13.10.
1864, +15.7.1898

X

AGREITER Sepl, × 29.4.1849, oo 14.2.1871, + 1922
 maridé cun I. Elisabeta CRAZZOLARA da Peciai 14.2.1871, + 1875;
 maridé cun II. Marianna RUDIFERIA da Plan 4.2.1880. + 1918;
 mituns: Maria Tarina, × 11.12.1872; Sepl Andrea, × 21.11.1874; Scolastica (maestra), mar. cun Giuani CRAZZOLARA, + 1932; Mariangel (mar. Angela da Tamors), × 28.3.1882, + 1957; Maria (monia misionaria - India), × 27.9.1883; Conrad, × 27.11.1884, + 1884; Milia, × 31.10.1885, + 1896; Cresenzia (mar. Mariangel IRSARA), × 25.6.1887; Lisabeta, (Barmh. Schwester), × 9.10.1888, + a Zama 28.8.1920; Gotardo (tomè tla vera 1914-18); Franciasch, (tomè tla vera 1914-18), × 2.10.1892; Angela Petronila, × 27.5.1893, + 16.11.1923; Salvester (mar. cun Maria Pitscheider), × 1.1.1895; Ida, (mar. Gustin TASSER de Sogherdëna), × 13.4.1897; Brightita (mar. I. Iaco DECLARA, II. Giuani AGREITER, Itur), × 9.10.1900

XI

AGREITER Sepl Andrea, × 21.11.1874, oo 11.2.1920, +
 maridé cun Cresenzia PESCOLLDERUNGG d'La Costa, ×
 mituns: Maria (maridada cun Sepl GLIRA), × 21.4.1921; Sepl, × 13.3.1924; Genovefa (mar. cun Ricardo IRSARA da Rudiferia, 22.2.1962), × 30.3.1926; Tone, × 18.9.1927; Tarina, × 24.11.1928; Vijo (mar. cun Tarejia SURARU, ai 20.10.1965); × 12.6.1930;

XII

AGREITER Sepl, × 13.3.1924; oo 1954;
 maridé cun Rita TASSER da Sorega, ×,
 mituns: Tone, × 7.3.1955; Marta, × 5.2.1956; Maria, × 19.3.1957; Andrea, × 1.4.1958; Carlo, × 17.5.1959; Cresenzia, × 18.5.1961; Eduard, × 12.10.1962; Agnes, × 22.1.1964; Vito, × 18.6.1965; Ida, × 7.5.1967.

Trëi mituns curiûsc!
 Olà é pa l' quarto?

T'altom.

REGULES DL TËMP PUR L'ALTONN

Sciöche la löna é de setëmber,
inscioi éra incé' d'october cina mez novëmber.

La plöia de setëmber é buna pur l' paur,
mo nia pur l' vin.

Sc'al tona ciamó de setëmber,
é la nëi da Nadé de n meter.

E l'october dër mörjel,
vëgn l'invêr frëit y snel.
E l'october frëit y da nëi,
spo n'él d'invêr degun spavënt.

Vëgnel d'october la nëi,
spo se dörun d'invêr la sëi (l'invêr sarà süt).

Porta l' novëmber tröpa plöia,
gnaràl erba de morvöia.

Sc'an vëiga de novëmber ciüf y flûs,
vëgn l'invêr lunch y prigorûs.

El sëgn ciamó la fëia che taca toch,
vëgn l'invêr frëit y pesoch.

foto Hans Pescoller

A bagn sön Valdander d'Antermëia.

L' Grof y la sciora

Al ê n iade, spo n'êl nia plü,
dijôns' datrai pur la fa da ri.
Al ê n iade, al ê dër dessigü
n grof y na sciora, lascesse dì:

Al ê n iade n grof y al â n ciastel. L' grof n'é nia plü y so ciastel ne sta gnanca plü. L' têmp mët sö y l' têmp tol jó. Döt vëgn col têmp atramënter. A ci che ê n iade bel, i dijun sëgn ch'al é burt, y da ci che an se tumô n iade, chël é aldédaincö bel. Cun d'atres parores dijun: al é moda. Y ci che é moda, vëgn tut y fat y al ne vëgn nia bëgn dî damané, sc'al é bel o burt.

L' ciastel dl grof ê sö alalt sön chë para nanter Col dla Vedla y Graus. Sciöche la maiù pert di ciasti, insciö ê incè, chël de nosc grof scialdi rí da i jì purmez. Savéis bëgn, ai frabicâ insciö zacan pur se paré dai nemîsc. La pert dessura dl ciastel n'â nia finestres y nia lisciôs, mo i büsc che i muradûs â lascé, ê daverç. Chësc â süa gauja, che da porté fora val' n'êl nia, al foss mâ sté da porté ite val'. Ala pert desot êl na si de fertrat da ficiuns y chi che la tocâ, restâ tacà. La picia porta ê dôt strënta y da rüja; an n'ê a dötes les ries nia bugn d'la dauri. La gran porta ê sarada y les autres finestres ê stlütes d'isté y d'invêr. Sö insom êle l' têt y ailô chersciôl i maiùs lëgns dl bosch che al â. Da ruvé te ciastel êl pa bëgn na galia, nia tan saurì ne!

Sc'an urô propi udëi, sciöche ara ciarâ fora daite, spo messân se lascé mené dal grof instëss y savëi da dì les dërtes parores.

L' grof â inom Pire y scriì se scriôle "von Ara" y a so ciastel i dijôn Ninburg.

Nasciù êle l' grof sön n bun planët, laota ch'al ê Carnescé, dan zirca otant' agn o plü, impü denant che l' 1800 dijess adio al 1900.

Les scores âl fat dötes chères che se lasciâ fa. Al savô tröp: li y da scriì, da chirì sö ega, fontanes y or, da fa l'avocat, l' feur y l' jendarm; da fa fanes y cop y cuncé val' majins, da perdiché, da minti y incè da bëire vin.

Chësc ê nosc Pire Graf von Ara, da spavënt da urëi bun, mâ datrai da stufé.

Y la sciora? Chëra é n iade stada y sëgn n'éra nia plü.

Y sëgn lascesse cunté sciöche ar'ë jüda in chël isté.

Al ê d'agost fora y i paurs ê sö pur munt a sié polif de Pütia. Un o l'ater ê tl ruvë y ailò êl l'usanza, ch'an s'abinâ y fajô festa pro val' liter de vin.

Al ê n dé dër da bel têmp. L' paur da Surainejia â mefo dër sié l'ultimo aidagn, ch'al capitâ adalerch l' grof von

Usanza da noza (Badia) "la ciôra müla".

Ara düt bel vistì y incrabaté sö, cun n ciapel da na bela gran berba de ciamic, cun de bi cumoc, n bel gran centurin y na braia cörtä de gorun cun mez meter de quertl. Les cialzes âl blançes y i jenädli bludri. Sön na sciabla portâl n ruchsoch, mo laite n'êl nia.

"Hoi, paur da Surainejia", scraiel bel' dalunc l' grof y mëna i brac y les mans, sciöche al uress pié vici, "àste ruvè, àste sturté? Jun a fa festa incö domisdé".

"Au", respogn l'ater, "jì a fa segra da chësc tëmp. Y spo, mi bun grof, cun chësc guant düt paz y scarzé, al foss bel da dodé".

"Pu no, no", mina l' grof, "chël ne fesc bel nët nia. I jun ite ala Schlüterhütte. Mez n dé pôste bëgn te vaighé dô che t'as lauré y scintiné trëi edemes alalungia. Vi, i jun! Vi cun me".

"Mo, ci disc mo indere la jënt o inçè i sciori, sc'ai vëiga n té bel grof adöm cun n té scinter da paur?".

"Chël ne fesc döt cant nia", disc Pire, l' grof, "y lascia la falc y l' restel y vi cun me".

L' grof n'ô zede y l' paur ti ess inçè la vëia an pér d'ores de palsa pro n gote de vin y insciö s'âi n pü arjigné ca, à lascé i prà de Börz y ê pià ia dô Pütia ite.

Iaco de Surainejia s'â inçè tut n ruchsoch söl spiné, mo laite âl mâ na triciora da fëgn.

L' grof, bel rudunt, jô dant y l' paur döt gobe y stracé jö zotorî dô, mo trami dui scutâi bi chïc y s'la studiâ, co che ai pudess ruvè pro n chert de vin te chë ustaria de munt, dea che no un, no l'ater n'â gnanca un da set te gôfa.

Dô n pez disc l' grof: "Tö, Iaco, ast tö scioldi? Iö no na ota!".

L' paur respogn: "Oh maradët de n grof! Vëgnel chilò sö y ô ciámò jì a l'ustaria zënza n zentejimo te gôfa. Iö no n'à scioldi. Da jì a munt adorun falc y resti y no scioldi. Au, chësta pô jì bela".

"Mâ nia s'la udëi", disc l'ater, "co ch'ara é inscio, mëssunse se mëte a studié. Lascia fa a me. Iö sun grof y n grof n'é nia nodé adalerch sön jopa restida".

Tl ji inant él bindecé l' grof che se cüfa jö y cöi sö peres y les tocia te ruchsoch. L' paur vëiga chësc, al i sà de morvëia y damana: "Ciafeste scioldi da cöi sö, o ciarieste peres te ruchsoch, dea che t'es ausé da porté gonót pesoch o stort?".

"Tec de paur", respogn l' grof, "chisc é corèc vëi".

Mo l' paur ciügna madér l' cé y brunatura val' che an n'é nia bugn de capì. L'ultima parora ê mefo "malan de mat".

Bel plan se tiri inant y pur can che ai é sön forcela de Pütia, n'âle l' grof propi cotan de ruchsoch, tol fora valgünes de chères peres tla palpa dla man, i ciara ales peres y spo a so compagn, i dà dl'edl y disc: "Chëstes peres dess se dai-dé fora dla gran meseria. Sëgn mët aver-

da. L' ruchsoch cun i corèc te dài a te y to ruchsoch me dàste a me, spo junse ite a la Schläuterhütte y ailò él gunót de gran sciori. I corèc tòleste spo fora sön mësa. Iö i cumprarà, mo vëni pa çers".

Sëgn ti él jü sö n luminûs al paur, tan gran co dui sorëdli. Ai barata jö ruchsoch y dlun ciaculàn vai fora cuntra l'ustaria de munt.

Ruvà ailò, se dài ciámó dl cumedun y dl'edl y l' grof disc: "No pa t'la ri!". Spo sbürlel l' paur da porta ite, mo vël aspeta ciámó n pez defora.

L' paur va ite, se sënta jö pro na mësa, se terc ia l'assoiûs dai snauzeri y se comana n chert de vin.

Tratan capitëiel incè l' grof col cé alalt sciöche al uress i ciaré ales tères d'aragn sö sot y rudunt sciöche al ess dlutì l mane de na granara, mosörel jö la stüa d'ustaria, sciöche al uress marcé cuntra Paris, scassa datrai l' cé, che la berba de

in domënia dla segra domisdé a La Illa (1912).

Laur dla campagna: l'aré.

ciāmūrc sprinza mā insciö ia y ca, va ia pro na mësa öta y ciāmó denant co se sënté jö, comanel n chert de vin, mo de chël bun, y laprò dijel pur tudësch: "Der Graf von Ara ist nicht auf der Brennsuppe dahergeschwommen".

Döes d'atres mëses é plënes de sciori y düc ôsc l'edl a nosc grof. Pro na té picia mësa a man dërta de chël ciāntun êl na sciora, nia vedla mo gnanca plü dér jona, co se slapernâ n pü de cér fora de n té bosse. Ester êl na ingleja.

A chëra i âl defata metü l'edl nosc grof. Al se tira da un n ciāntun ca sö l'ater, ch'al i foss plü dlungia y damana: "Bela sciora, sc'i pô damané, da olà gnéis pa adalerch? Al me vëgn inmënt ch'i s'ài denant bele udü. I ne sà madér nia, olà se mëte. Iö sun l' grof de Ara".

Cun n tudësch dér stënté respognera, che ara vëgn da London.

"Aha", disc spo l' grof, "na ingleja".

Tratan êle l' vin che gnô tres almanco. Coraia dô chë mësa dô üsc â l' paur finalmënter tut l' ruchsoch jö dl spiné y mët man de cöie fora les peres, i corëc, üna indô l'atra y les arcuncia dér avisa ia pur mësa.

L' grof vëiga y se pënsa: "Aha, sëgn él gnü l' momënt". Al lê sö, va ia da chë mësa dl paur y l' damana: "Da olà gnéis pa, bun paur? Ci sort de peres eis pa chilò sön mësa?".

L' paur: "Iö sun l' paur de Surainejia. I à tan ligrëza coi corëc y incö da gnì dô Pütia sö n'ài ciafé extra de bi".

L' grof spo disc, sciöche al foss bëgn dér interessé: "Aha, chisc é corëc, peres de valüta. I t'les cumpri jö. Ci ôste pa lassura?".

"I ne sun nia dér pur les vëne", disc l'ater, mo i podun bëgn sciacaré".

Tratàn n'en toli trami dui tles mans y les cunscidra dèr avisa.

"25 lires ta dài", disc l' grof. Laota è chël cotan de scioldo. Al tol fora l' taquin y fesc sciöche al l' dauriss.

"30 lires, siur grof, messëis bëgn me dé. Chël vélères dessigü".

A chi sciori pro les atres mëses ti sàl inçè de morvëia. Ai vëgn daimprò y mët man da cuché, damané y sciacaré.

L' grof dà 25 lires, l' paür n'ô trënta. Dô n pez de scicaré, él n té scior che ti pîta 26 lires. L' paür i ciara n pü fit tl müs a chël scior, ti sbürla ia chi corëc y disc: "Spo éres ostes, siur avocat".

L' paür ciafa i scioldi y tratàn che düc chi sciori é incér chères peres ia, èle l' grof y l' paür che va da na pert ia y se spartësc sö l' vadagn.

L' grof comana spo, mo nia plü tan dadalt, dui cherç de vin, un a vël y un

al paür y ai se sënta pro la medema mësa a s'la ciacolé, mo plü che cun la boëcia, baiái coi edli, coi comeduns y cun i jenëddli.

Peres ôl ester, spo ciafun scioldi.

Dô l' secundo chert êl i edli dl grof che mët man dassënn da sluminé y can che al rüva sö ai 40 o 41 gradi de borjù, spo ti tómeres ite ciámó plü beles. Sëgn impormó tolel jö l' ruchsoch jö de sùa sciabla, tira fora chë triciora, che ê laite, s'la mët sura l' cöl y sot na sciabla cayjö, sciöche un che mëna sciori söi crëp y bindicé i dàl ia na odlada dèr ducia a chë sciora.

Nosc grof â madér l' viz, che can che l' vin i fajô gnì n tan de burjù, spo ciafál na extra vëia ales ères.

Bel avisa che la sciora ti ciara inçè, va ia da finestra y an alda che ara disc: "L' surëdl é ciámó alalt". Spo vëgnera ca

Pro l' tusoré les bisces.

dal grof y l' damana: "Sind Sie auch ein Bergführer?".

L' grof s'ôsc bel snel, pëta na iama dôsö tl nordpol y respogn sciöche an general: "Ah chël bëgn, sciora ingleja, chël sunsi, mo mâ d'isté can ch'i me toli les vacanzes, Mi amur é les munts y i crëp. Les munts de chisc païsc cunësci tan bëgn co mies gôfes. Söl iade da jì a ciasa uròi ciamó incö fa na té piëcia ôta y störje pro sön Pütia".

"Aih", disc la ingleja, "spo pôi bëgn gnì cun os? Sëis bun da me mené?".

"Sanbëgn", mina l' grof, "la corda ài pro me".

Dô n pez che ai â baié ia y ca, s'ési gnüs, s'arjigna y pëia ia.

L' paur de Surainejia se pënsa: "Chësta pô ciámó jì bela, chilò ôi inè iö ester ala pert", y dadalt dijel al grof: "Al é tan bel incö. Pôi inè iö gnì cun os?".

"Sanbëgn", respogn l' grof y ti dà dl'edl.

Danfora vâl l' grof, amez ite la ingleja y ia dedô zotirëia l' paur. Al ciügna madér tres l' cé y disc pur badiot: "Chësta pô jì bela!".

Imprüma vâra n pez sòpert y spo pur plü de na mes'ora rudunta fora.

Ai n'ê nia ciámó jüs duicënt vari, che l' grof desfesc jö la corda da so corp y ti la taca incëria ala sciora. Chësta scuta bela chîta y s' lascia taché. "Ara orarà bëgn ester insciö da jì sô pur i crëp y tles munts", se punsâra.

Spo vai mâ dassënn inant. Danfora l' grof y tla triciora mënél la ingleja, sciöche un che mëna na cioura a marcé. Chi damunt che è sotjö te chi prà y restelâ so bun fëgn da munt, mëna l' ciapnel y ciga. L' grof alza na iama y ciga jö zruch, ch'al ringhinësc da n crëp a

I tiërs va da doman sön pastüra.

Müjiga de Badia - direziun: Giuv. Valentini.

l'ater. L' paur mëss se morde tla lëinga cina che ara ti sangunëia y l' vënter i fesc mé sciöche al ess l' mé cöce dal blot messëi se tignì l' rì.

Mo plü in lunch ne vâra nia, ál mëss sbunfë fora y rì y rì, ch'al se tém de stlopé.

Sëgn ne i plajôra nia plü ala sciora ingleja. Ara mët man de scraié, ara ô se destaché, mo plü che ara se prô y plü che l' grof tira toch. Ia dedô zotirëia l' paur adalerch dlun se tignìn l' vënter, tan messâl rì.

Can che la sciora udô che nia ne jovâ, la prôera ciamó cun les bunes y damana: "Ciudi m'ëis pa bele taché? Ara ne va minne ciamó tan sòpert, ara va mâ ruduntaia".

Ara se tumô pur dassënn y minâ vera-mënter che ara foss rovada tles mans di assassins,

"Sciora ingleja", respogn l' grof, "mâ paziën! Pütia é n crëp y ti crëp mëssun se mëte al sigü. Adora o tert, n iade mes-sâi pa dagnora se taché".

Cotàn ia dedô aldun l' paur che disc dlun riòn: "No mâ plü lascé ia, grof, na tara n'en abineste pa plü tan atira".

La ingleja udô che nia ne jovâ plü y insciö ne i restâl plü ater co se racomâne ala misericordia de Dî.

Insciö éra mefo jüda inant cina che ai é bel avisa roà sön Pütia y la sciora ê cuntënta, che ara ê impò ciámó jüda bun.

Sön Pütia ti à ciámó l' grof mostré düc i crëp incëria, dales Odles, ai crëp de Böz y spo Sassongher, Boé, la Marmolada, Set Sas, Sas de Stria, Lagació, les Confurines, Sas dla Crusc, Plan de Corones y chi bi crëp da nëi al nord. Madér de chël crëp nanter Piz da Peres y Plan de Corones ne savôl nia plü, co

che an i dijô! Dô na picia pausa minâl:
"Chël é... chël é... chël é dagnora sté".

Mo dôt é jü bun. Ala fin di facà i àra
plajü ala ingleja y ara ti à ciámó druché
inultima tles mans al grof na zetula da
diesc.

L' grof cunesciô sanbëgn les regules
de cherianza y ti bajâ trames les mans,

can öna, can l'atra, cina che l' paur, che
ê dlungia, â indô metü man da ciafè
chël mé de vënter.

Düç trëi é spo indô dà ota, la ingleja
cuntra Funés, l' grof y l' paur jö al Bagn
y ailò ési tacà trëi dis, mo a corëc n'ési
mai plü jüs.

M.A.

Congress Panladin a Cuera (Gherdënes y Badioè) - agost 1958 -
fermada al pass Tonale.

L' DECANAT DE MARÔU

I Ladins dla val Badia à plü o manco dagnora mostrè en gran interess por la dlijia de sü païsc, por sü proi y por chi, ch'à val' de plü da di col "gornè" i catolizi: sciöch' l Papa, i Vësci y sü De-gagn.

Sce al vëgn scrit val' de nüsc degagn tla pratiga ladina. orunse danfora se damanè ci che en degan è y à da fa. Degagn è chi proi, che vëgn metüs sö dal Vëscu a l' daidé ti laurs por les animes ten zerto toch dla diozeja dl decanat. 'N Degan i ciara sura y dëida i proi y i laizi, che mëss i sté sot te val' püces cosses: al dëida chirì trusc y mitli da fa ci che l' Vëscu diozejan scrì dant; al chënda ite les conferenzes den decanat y les manajëia; al anunziëia a sü superiurs diozejan co che i proi se comporta, sce ai è püri o mör; al à da ciarè dô y controlè i libri-dic- dles matricoles, dles Mësses y di cunc te na calonia y cotan d'ater. Plü dadî mesâle gonót desponsè: conzede l' permescio da se maridè a nüç, che ne podô nia l' fa por gauja de zerti empedimenç. L Vëscu i conzed la maiù pert la facultè de benedì o consacrè ciampanes y cortines.

La conversciun dla Val Badia al cristianejimo

La pröma jënt dles vals de Marôu y de Badia è sénz'ater stada pagana. Dan da cotan d' agn él gnü ciavè fora tl' alta valada bisneles o patuc vedliscimo, che gnö adorè da fa sacrifici ai idoli pagagn. Te nosc lingaz vëgnel ince ciamò adorè val' parores gnödes sö bunamënter al

tëmp. olà che nüsc antenaç venrâ divinités paganes: sciöche: "per Bacco", "per Diana". Bacco y Diana alda pro i dîs pagagn.

I Vëschi da Jeun (Jênn, Jéo) sta corassö encina encér l' ann 950, spo l' convënt da Sanciana, fat sö l' 769 por i prôi benedetineri: chisc a menè prôi missionari adalerch a convertì i latins o i ladins da laota te nüsc païsc. Ten scrit vedliscimo (dl 1018 zirca) vëgnel baié de na dlijia a La Pli de Marôu: dlijia che nen è dessigü nia empormò gnüda fata sö val' püç agn denant, mo bunamënter tröp dan l' ann 1000. La prozesciun de Jeun arà La Plì y la val de Badia bunamënter metü man a fa, can che i Vëschi abitâ ciamò sön chël crëp sura Tlüses, donca denant che ai foss gnüs ad abité a Porsenù val' püch dan l' 1000. Chësta è — almanco — la minunga de gragn stüdià sö la storia de nosta diozeja.

La diozeja da Porsenù y sü decanaç

Por gornè y daidè tignì plü sauri la religiun cristiana a la jënt messâ i Vëschi da Porsenù parti sö süa bacheta: chësc è gnü fat dô l' 1300. An l'à partida sö te cater perts: ti arzidiaconac. Chisc è laota: l' arzidiaconat dla val dl' Isarch: dal Brenner jö pert cuntra Porsenù y Tlüses; l' arzidiaconat dit dl "Wipptal": dal Brenner fora a Desproch con la val dl Inn verscio Schwaz y Wörgl; l' arzidiaconat dl'alta val dl'Inn: sura Desproch cuntra l' Vorarlberg y chël de Puster con la mai, pert de sües valades.

I vize-capi de chisc cater toç de te-

res: i prôi diè "arzidiaconi". portâ en iade o l' ater l' titl de arziprôi o degagn rurali. L' ennom Landdekane ciafun l' prôm iade ten documënt dl 1296. Chisc arzidiaconil arziprôi o degan rurali messä i ciaré sura al laur di atri proi y dla jënt tles cosses de fede y moralité.

Sot al arzidiaconat dl' Isarch â dî alalungia aldi les dlijies umes da La Plì de Marôu. da La Plì da Fodom y da La Plì de Fascia (Vich). Plü tert ân metü man ai dì a chêstes dlijies "capitel rural". L' arzidiaconat nominè è dagnora sté sot al Vicare general da Porsenù.

Tla sinoda diozejana dl 1603 ân endô desparti sö döta la diozeji: chësc iade te 10 decanaç: por nos l' plü emportante chël "cis et ultra montes", chël de ca y ia dlà dles munts y foss l' decanat che â da fa con i païsc dles valades ladines: Fodom, Fascia y Marôu-Badia. mo nia con Gardëna.

I decanaç de val' valades ladines

Les trëi dlijies umes de Fodom, Fascia a Marôu è der dì alalungia stades sot al Vësco da Porsenù. Chëra de Fascia alda dal 1818 sot a Trënt, chëra da Fodom, con val' modaziuns denant, cina de setember 1964 sot a Porsenù y dai-lò ennent sot a Bellun. Marôu é dagnora sté y è sot a Porsenù.

Val' püch ince d' Ampëz y Gardena. Ampez è stè sot a de plü diozejes: dal 1789 al 1812 y dal 1814 al 1964 sot a Porsenù.

Gardëna è stada sot al vësco dal Agnel te so blasun o bopn cina l' 1818, spo sot Trënt y dal 1964 endô sciöche Marôu-Badia.

Dal 1964 nen unse nia na diozeja nöia: al è tres ciämò chëra da Porsenù! Al è gnuü metü laprò dër tröpes teres dl Alt Adesc, che aldi sot a Trënt y an i à

dé a la diozeja vedliscima l' enom: Dioz. Balsan-Porsenù, chësc nen ô valch odëi ite!

Plü ensö unse dit val' di 10 decanaç nüs metüs sö l' ann 1603. Degan dl decanat "de cà y ia dlà dles munts" o de chêstes valades gnô nominè dal Vësco o l' ploan da Fodom, chël de Vich de Fascia o chël d'La Plì de Marôu.

Chësc decanat à doré cina l' ann 1788 o plü avisa fina l' ann 1789. Da enlò ennent éle

L' decanat de Marôu

Pro l' decanat de marôu alda sëgn düc i 12 païsc dla valada. Ara n'é nia dagnora stada ensciö. Val' païsc è plü dadî gnüs sciürra ia y cà sciöche en palé.

Colfosch è sté sot al degan da Laiun con Gardëna (1603-1668) spo sot a chël dles atres trëi valades ladines (1668-1788); dal 1788-1819 sot a Marôu, spo endô sot a Trënt (1819-1825), dal 1825 al 1949 sot a Fodom y dal 1949 sot a Marôu.

Corvara: à aldì dal 1825 al 1949 sot a Fodom, sënza dagnora sot al decanat de Marôu.

S. Martin, Lungiarü, Abtermëia y Rina è stà 2 agn dal 1788 al 1790 sot al decanat da Bornech.

Tla vedla chidlara d'Antermëia.

LES 12 “COMUNITES CRISTIANES” TL DECANAT DE MAROU

Pur chi, ch' à interes de savëi can che nüsc 12 païsc à ciafè so pröm famëi dles animes; tanç che vigne païsc n' à albü, ci ennom o titl che i païsc à portè; tan de animes che al ê stè l' ann 1781, l' ann 1881 y l' ansciöda 1980:

Nr. Païsc	Ann dl pröm famëi	Nr. di famëis	Ennom o titl dla comunità:						Nr. animes 1781	Nr. animes 1881	Nr. animes 1980
			benef., caplania:	espojítora:	cörazia:	ploania					
1. La Plì	1100 ?	47 ?	--	--	--	1100 ?	1439	1110	754		
2. Badia	1449	34	--	--	1449	1891	1267	1167	1100		
3. Colfosch	1516	25	--	--	1516	1891	552	279	430		
S. Martin	1576	38	--	--	1576	1891	875	758	750		
5. La Val	1582 ?	29	--	1582 ?	1640	1891	1045	1019	960		
6. Rina	1675	20	--	--	1675	1891	512	507	400		
7. Lungiarü	1680	17	--	--	1680	1891	614	583	480		
8. Al Plan	1737	20	1737	1786 ?	1939	1965		635	1120		
9. S. Ciascian	1743	17	--	1743	1754	1891	460	472	675		
10. Corvara	1788	14	--	1788	1935	1958		266	547		
11. Antermeia	1798	19	--	1798	1939	1949		161	357		
12. La Illa	1805	11	--	1805	1939	1952		368	800		
(totale)		291 ?					6764	7325	8373		

Da recordé: L' ann 1781 aldî Al Plan ciámò so a La Plì; Corvara sot a Colfosch; Antermëia sot a S. Martin y La Illa sot a Badia.

M.G.

**Prôi, bruderi y monies de convënt
dl DECANAT de MAROU dancö en vita**

LA PLI de Marou:

Prôi:	1. Maneschg Eduard	Vandoies de sura
	2. Morlang Angel	San Martin
	3. Rigo Dr. Mattia	Porsenù/Vinz.
	4. Agreiter Franz	mision. Brasil.
	5. Mühlmann Martin	Wangen
	6. Ellecosta Heinrich	Sterzing
	7. Ellecosta Otto	Bornech
	8. Ploner Iaco	Porsenù/Vinz.
	9. Willeit Iaco	Laifers
	10. Fiung Tone	Porsenù/Semin.

Prêi i mognans d'La Plì de Mareo.

Bruderi: —

- Monies:
1. Comploj Arcangela
 2. Daverda Annagrazia
 3. Daverda Rosalia
 4. Delleg Maria Cruzif.
 5. Elliscasès Maria
 6. Erlacher Cristina

- Besozzo
Scurelle/Vals.
Carpenedo/Mestre
San Paul/Eppan
Porsenù
Lana

Morlang Angel sen.

7. Erlacher Edith	Balsan
8. Frena Emma/Augusta	Zams
9. Gasser Maria	Maran
10. Gasser Antonia	Taisten
11. Morlang Alma	Roma
12. Mühlmann Ludovica	Grieser Hof
13. Palfrader Clara	Besozzo
14. Pedevilla Emma	Gorizia
15. Rindler Walburga	Lana
16. Rovara Valentina	Maran
17. Taibon Wilhelmine	Grieser Hof
18. Vollmann Beata	Porsenù
19. Willeit Magna	Welschnofen

AL PLAN de Marou:

Prôi: 1. Maneschg Dr. Jan
Bruderi: —

Desproch/Roma + 1

Monies:	1. Erlacher Waltraud 2. Miribung Tarejia 3. Miribung Helga 4. Rindler Curdula 5. Taibon Blandina 6. Trebo Maria Fidelis	Toblach Linz Porsenù Mölten mision. Canada Trënt
---------	--	---

RINA:

Prôi:	1. Ferdigg Dr. P. Merch	Balsan
Bruderi:	—	
Monies:	1. Costalunga Rosalia 2. Ferdigg Ioanna 3. Mellauner Lucrezia 4. Pallestrong Genovefa 5. Pallestrong Veronica	Roma Girlan Balsan Porsenù/Vinz. Maran/Gratsch

ANTERMEA:

Prôi:	1. Graffonara Merch 2. Clara Pire	La Plì de Marôu Branzoll
Bruderi:	—	
Monies:	1. Canazei Dr. Maria Goretti 2. Deiaco Maria Saveria 3. Erlacher Hildegard 4. Erlacher Marilena 5. Pupp Maria Luijja 6. Pupp Maria Filippa 7. Pupp Catarina 8. Pupp Ernestina	Besozzo Roma Viena Türesc mision. London mision. London Porsenù Maran/Martinsbr.

SAN MARTIN:

Prôi:	1. Sottara Franz 2. Aiarei Franz 3. Chizzali Pepi	La Ila mision. Borneo Balsan
Bruderi:	1. Ploner Felize 2. Ploner Martin	Sançiana mision. Spagna
Monies:	1. Erlacher Hartmann 2. Erlacher Alexia 3. Erlacher Maria Dolores 4. Ferdigg Maria Fidelis 5. Flöss Emerenziana 6. Sorà Cherubina	Türesc Grado Bornech Grado Pursenù Gratsch/Maran

LUNGIARÜ:

Prôi:	1. Pezzei Giovanni 2. Pezzei Fidelis 3. Clara Sepl 4. Deiaco Vitus 5. Clara Alfonjo 6. Schanung Richard	mision. Lima mision. Milland Germania Varn Al Plan Selva Gardëna
Brideri:	1. Moling Nazio 2. Pezzei Nazio 3. Pezzei Iaco 4. Miscì Linus	mision. Milland mision. Südafrica mision. Lima mision. Spagna
Monies:	1. Nagler Malvina 2. Canins Emilia 3. Canins Magna 4. Canins Olga 5. Clara Agata 6. Clara Angela 7. Clara Floriana 8. Clara M. Redenta 9. Clara Maria Agnese 10. Clara maria Luzia 11. Clara Monica 12. Costa Maria Regina 13. Daporta Innozenzia 14. Frenademetz Oswalda 15. Miscì Maria Salome 16. Miscì Maria Agnese 17. Miscì Alberta 18. Pedevilla Dr. Clementina	Porsenù Porsenù Mühlbach
		Porsenù Germania Besozzo Svizera Treviso Desproch Jéunn Porsenù mision. Africa Türesc Gries/Grieserhof Roma Untermais/Maran Bornech

LA VAL:

Prôi:	1. Comploj Luijie 2. Complojer Angelo 3. Dapoz Sepl 4. Nagler Andrea 5. Molling Agostin 6. Miribung Robert 7. Rubatscher Dr. Vitus 8. Videsott Dr. Berto 9. Campei Paul	Rina Corvara mision. Borneo mision. Africa mision. Tailandia Viena Balsan Balsan Ortijei
Brideri:	1. Moling Serafin	mision. Argentinia
Monies:	1. Agreeiter Conrada 2. Agreeiter Valeria	Ienesien Maran

3. Campei Annamaria	Maran
4. Colz Donata	Maran
5. Colz Ingrid	Besozzo
6. Comploj Alfreda	Porsenù
7. Comployer Augustildis	Mödling/Viena
8. Costabiei Marilena	Balsan
9. Deiaco Maria	Maran
10. Miribung Josefa	Roma
11. Miribung Vigilia	Mals
12. Fontanella Paula	Gherdëna
14. Moling Maria Edilberta	Balsan
15. Moling Dr. Maria Madalena	Bornech
16. Moling Norbertha	Porsenù
17. Nagler Irma	Feldkirch
18. Pezzei Maria Assunta	Balsan
19. Pezzei Filomena	Porsenù
20. Pezzei Reveriana	Balsan
21. Ploner Conrada	Maran
22. Moling Monica	Balsan
23. Rubatscher Cristina	Savona
24. Terza Aloisia	Bornech
25. Terza Marta	Bornech
26. Tolpeit Irma	Balsan
27. Tolpeit Ricarda	Roma

BADIA:

Pròi:	1. Pizzinini Ojöp	La Val	+ 1
	2. Dapunt Angel	Porsenù	
	3. Irsara Laurënz	Cortina d'Amp.	
	4. Tasser Dr. Alfonjo	Porsenù/Vincent.	
	5. Granruaz Sepl	Tils	
	6. Valentin Heinrich	Porsenù/Seminar	
	7. Daprè Pio	mision. America	
	8. Irsara Pire	mision. America	
Bruderi:	1. Campei Angel	Brez/TN	
	2. Pizzinini Milio	Iapan	
Monies:	1. Irsara Maria Celestina	Porsenù	
	2. Pitscheider Clara	Porsenù	
	3. Pitscheider Lucieldis	Porsenù	
	4. Pitscheider Maria Paola	Bornech	
	5. Pizzinini Camilla	Bornech	
	6. Pizzinini Luziana	Porsenù	
	7. Valentin Iolanda	Mara/Gratsch	

S. CIASCIAN:

Prôi:	1. Agreiter Florian 2. Agreiter P. Pio 3. Valentini Paul	Salurn Sigmaringen Maran	+ 1
Bruderi:	—		
Monies:	1. Pescolderungg Iustina	Maran	

LA ILA:

Prôi:	1. Cazzolara Pio 2. Frenademetz August	mision. Borneo mision. Filipines	+ 1
Bruderi:	—		
Monies:	1. Cazzolara Bernadette	Untermais/Maran	

CORVARA:

Prôi:	1. Pitscheider Vijio	Roma
Bruderi:	—	
Monies:	—	

COLFOSCH:

Prôi:	—	+ 2
Bruderi:	—	
Monies:	1. Mersa maria Tarejia	Trënt

Prôi: 46 (+ 7) Bruderi: 9 Monies: 98

Otober 1980

M.G.

Prôi col pere y la uma dla Val Badia mo nia nasciüs te nostra valada:

1. Heinrich Videsott	n. a. Mantena todescia
2. Frenes Dr. Alfred	-"- Bornech
3. Irsara P. Merch	-"- San Laurënz
4. Agreiter Dr. Tone	-"- San Linert/Porsenù
5. Valentini Luijje	-"- Falzes

La Plì, ai 3-10-1980

M.G.

Dal 1949 fej dùc i 12 païsc de nostra valda pert dl decanat de Marôu.

**I degagn dl DECANAT “CIS ET ULTRA MONTES”
dal 1603 al 1788**

Tl tēmp de chisc oramai 200 agn è stà i ploagn da La Plì da Fodom la maiù pert degagn dles trëi valades ladines Fodom, Fascia y Marôu/Badia.

Da scrièc dér vedli vegrün lâsura che val ploagn de cästes ploanès portâ en iade o l' ater l' titol da degagn, sënza ester l' dér degan. Bunamënter i gnô dè cäsc titol por onoranza, can che ai accompagnâ l' vësco da Porsenù sòi iadi dles vijites pastorales.

Mëssa noela de siur Pire Wurzer de Crëpa da Jù da S. Martin - 1932.

En ploan de Fascia: Salvester Ricci à portè cästa onoranza l' ann 1698; l' ploan da La Plì de Marôu Pire de Gedina gnô titolè da degan l' 1688 y dal 1690 al 1696. Al è spo inçè stè agn sënza 'n degan tles valades; almanco ne n' ésun nia bugn an ciàfè fora un te chi libri vedli tl' archiv diozejan da Porsenù, sciöche dal 1639 al 1646 y dal 1772 al 1788 (?).

1. Jambatista de Thono da Côl (?)
degan a La Plì da Fodom	1603-1614
2. Jan Gabriel da Flém
degan a La Plì da Fodom	1614-1630

3.	Jan Iaco mersa da Colfosch (?) degan a La Plì da Fodom (?)	1630-1639 1639-1646
4.	Janbatista Sisti (sen) da Fodom degan a La Plì da Fodom	1646-1672
5.	(?) l medemo (?)	1672-1683 1683-1688
6.	Paul Savoy dla val de Cembra degan a Vich de Fascia	1688-1737
7.	Micheluzzi Cristof da Cianacei degan a Fodom	1737-1746
8.	Cazzan baron Mayim. da Neumarkt degan a Vich de Fascia	1746-1763
9.	Jandomëne Ploner da S. Ciascian degan a La Plì de Marôu	1763-1788

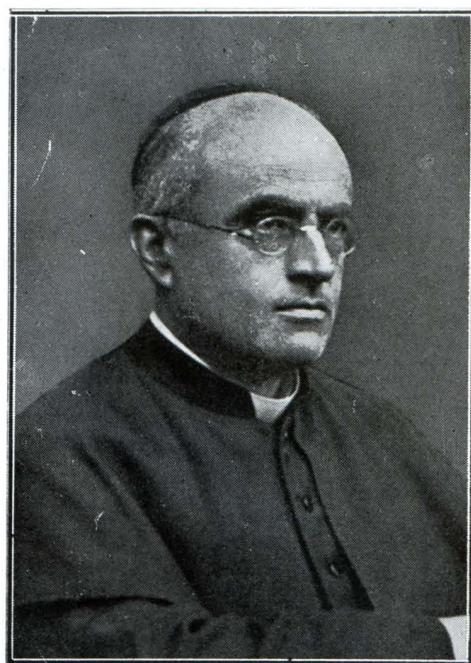
I degagn dl DECANAT de MAROU
dal 1788 ennant

Dal 1789 al 1914 à nosc decanat albü so “scagn” — dì ch’ an dij — a La Plì de Marôu. Dea che cäsc païsc è laota der desman ésun jüs col “scagn” l’ ann 1915 a S. Martin de Tor y dal 1949 éle a S. Linert de Badia. Degan a La Plì:

1.	Antone-Aloijie Trebo d’Al Plan	1789-1809
2.	Janbatista Althon da La Val	1809-1843
3.	Ojöp-Aloijie Verginer da S. Martin	1843-1861
4.	Antone Trebo dla Grançiasa La Plì	1861-1868
5.	Janbatista Pider da La Val, mort defata dô la nomina a degan	1868-1868
6.	Mateo Declara da S. Ciascian	1868-1884
7.	Pire Pallua da Ornella	1884-1914
8.	Janbatista Mersa da Colfosch degan a S. Martin de Tor	1914-1949
9.	Pire Rubatscher d’Antermëia degan a S. Linert/Badia	1949-1963
10.	Bruno Majoni da Cortina d’Ampèz degan a S. Linert/Badia	1963

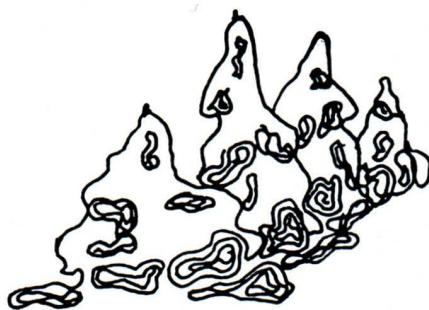
Degan Pallua.

Degan Giuani Mersa.

Mëssa noela de Siur Pire Wurzer - 1932.

L'INVER

REGULES DL TËMP PUR L'INVER

Dezember morjel,
döt invêr resta chêl.

Sc'al tona de dezember ciámó,
tl'ann nü l' vënt gnarà tres indô.

Dezember frëit y ann da frùc
saràl sigü pur düc.

Dezember frëit dassenn,
l'aisciüda adora vëgn.

Sciöche l' dezember, insciö l' jügn.

Plü frëit che al é de jené,
plü ciált ch'al gnarà d'isté.
E jené môl y morjel,
döt l'ann sarà n pür' trapel.

E dér pici i rüs de jené,
tröc frùc y vin al pô garaté.

Tan de gotes de plöia de jené, al é pa vëi,
gnarà de mà floç de nëi.

El sëgn la talpina che fesc talpinà,
döra l'invêr sigü ciña de mà.

El dér frëit de forà,
spo scialdarà agost assà.

Forà môl y da vënt
n ann da frùc a nos se cunsënt.

El de forà l' tëmp lisier y morjel,
spo ne s'un va l'invêr nia tan snel.

Vëigun de forà i moscheruns,
döt l'ann nia massa ciált n'aruns'.

foto Hans Pescoller

Inver te bosch

*L'invèr cun süa scoriada
é passè fora pur bosch
y al é gnuü chít.
Döt sprigurà,
jorà se n'é i vici.*

*De dlacia é l' rü curì
y al ne lascia nia plü aldì
süa usc d'arjènt.*

*N cröde vönt
te na brüscia bludra sta ingrumé,
arjigné
da saltè fora vigne momënt.
An alda ma l' lamënt
de n pür fir afamè.*

PB

STORIA DE VERA Y DE PRIJONIA DE MI PERE

(scrita da Maria Tolpeit da La Val)

Mi pere â inom Isidoro. Al ê nasciü a Coz da La Val l'ann 1883. Süa familia â la meseria, ciudì ch'ai n'â degüna campagna. Da jônn fajôl l' fant da paür. L'ann 1910 s'âl cumpré la crüzena dal Cësta jö in les Gnates y s'â fat sö na beila ciasa. Intant êl gnü l'ann 1914 y al â scumencé la gran vera.

Can che ên de té mituns, se cuntâl 't tratan les sëres lunges d'invêr de süa vita tratan la gran vera.

Iö ô me porvé da scri sö ci ch'i me recordi. I me prô da l' scri cun les paiores dl pere.

"Iö sun gnü cherdé sot de forà dl 1915. La vera durâ bele da mez ann, tröc soldâs ê bele tomà, purchël messâi cherdé chi che n'â nia fat l' soldà, i cripli dl Stato, sciöche an i dijô. Iö ê un de chisc. Ai ne m'â nia tut purciudi ch'i â i pîsc plac.

Imprüma êi ruvè a Rorëi a fa n pü de istruzion y spo atira jö in Galizia söla front.

La prüma batalia ch'i à tut pert. Nos soldâs dl'Austria ên acampà te n bosch jö a pè de na munt. Sura nos sö êl ciamp y prà, sö insom söl jù êl i Rusci intanà ite bele da invêr incà. N dé da dumani, ch'al ê ciampó scûr, s'â dé i ufiziers l' comando da jì sö a tò ite la postazion di Rusci. Bel plan, plan ênse pià sö, n bataliun de soldâs, düc sö pur chi ciamp. L'unico ch'i pudôn fa pur ne se lascé nia udëi atira, ê mefo se trà söl vënter,

da se defène ànse n stlop y valgûgn ince n té pice badì da se ciavé n büsc te tera.

I ufiziers stê jö tl bosch bëgn asco-gnüs a scraiè: "Mâ inant!".

Ara n'â duré dî che i Rusci s'â udü y â metü man da stlopté jö cun cënç de stlop, n dér linfér! I ufiziers ne lasciânia de scraiè: "Mâ inant!". Vei stê al sigü. Nos soldâs n'aldîn plü nia, ciarân mâ de s'ascogne ci ch'i pudôn, magari dô n compagn, che ê tomé, iö â ciafè n té pice badì che n soldà â lascé tomé y cun chësc badi ài metü man da ciavé n büsc da m'ascogne almanco l' cé. Bel plan, plan ài fat n büsc tres plü gran, cina ch'i à albù lerch de plëgn laite. Vigni tant gnêl stlopté na bala tl grüm de tera ch'i sciurâ sö, mo iö ê al sigü. În chël dé él sté santa Maria dal aiüt che m'â daidé. I â tan perié y i â ince impurmetü de lascé fa n cheder. Da sëra â i Rusci lascé de stlopté y dailò inant âl ince pudü gnì daidé i feris dal sur-vîsc de sanité. Chi tanç ch'i ên ciampó sagns, ên indò sciampà jö te chël bosch, olà ch'en denant.

L'ater dé êl gnü fat la cumpedada di soldâs ch'en ciampó in vita. Ailò ài impurmó udü, tan püc ch'en restà.

Co ch'i sun gnü pié dai Rusci

Dô valgûgn dis ch'ai s'â lascé in pêsc, ànse indò ciafè l' comando da ti jì dô ai Rusci. Chësc iade se n'ësi jüs da susc

da chël post, olà che nos n'en nia stà bugn da i paré demez. Nos ên indò pià sô pur chë munt y chësc iade ne stloptâ plü degügn. Insciö ênse jüs düt l' dé zënza ne udëi o aldì nia, mo da sëra â i Rusci indò metü man de stlopté cuntra nos cun canuns. Ci che nos pudôn fa, ê mefo s'ascogne ten büsc che na bala da canun â lascé; ailô ênse sigüsc ch'al nen tomânia plü n'natra. Can che al ê gnü scûr, s'ense traç cuntènc te n tablé, olà che al ê n pü de fëgn. En tan daimprò dai Rusci, ch'i ne pudôn gnanca baié dadalt, scenó s'aldî. Nos i aldîn ince.

L'ater dé se tratâra, co ch'i s'la cavân coi Rusci tan daimprò, mo nos s'an bele baié de se lascé pié. Da doman n'ara du-ré dî, ch'al ê gnü n soldà ruscio dô tablé ca y s'â scraié val' da üsc ite. Nos n'an capì nia, mo ân impò salpü, ci ch'i ân da fa y ân atira alzé les mans y s'an dé sot. Chël soldà â albü na gran ligrëza da se mené düc da so comandant.

Dér dert ne m'êl nia, ch'i s'an lascé pié tan bunmarçé da n té Ruscio, mo sëgn ne jovâl nia ater co jì inant y fa ci ch'ai dijô, o ch'i ên bugn de capì.

Imprüma ênse gnüs menà n bun toch te na gran planüda, ulà che i Rusci â so acampamënt. Te dér n gran plan êl tlap de soldâs dl'Austria, che ê gnüs pià, düc cun so guant grisc. L' prüm pinsier ch'i m'â fat, é sté: Chilò sunse düc! Püra Austria! Spo uressera ciomó davagné la vera!

Mia prijonia te Russland

Dala Galizia, olà ch'i ên gnüs pià, s'âi mené ite pur Russland. L'isté ài pas-sé te baraches o Lager, sciöch'an ti dijô. Te chères baraches êl plëgn de püresc y antlüj. Te Russland êl dér cialt d'isté. Da mangé se dëi assâ. Da duman y da sëra ciasfans tee y pan, da misdë jopa y cia-

mó val' laprò. An düc n cazü de lëgn y vigni diesc porsones n cop dala jopa. Méssân düc mangé fora de chël. I soldâs rusci mangiâ ince inscio, mo denant ciantâi deburiada l' Paternoster.

Da d'altonn s'âi mené ite oramai dlun-gia Mosca. Méssân très lauré söla strada dla ferata. Can che al â scomencé l'in-vér, êl n gran laur da desparé la nái. L' frëit gnê tres plü gran y nos ên ciomó tan mal vistis. N dé êl gnü paurs a se chi-rì fora prijoniers pur jì a lauré tla campagna. Al me gnê ert sura da lascé mi cumpagns, mo i m'â impò anunzié da jì. A me m'âra toché da jì cun n té pice vedl, che ne me plajô nêt nia. Al â la berba lungia çina jö dai jenëdli y plëna de grop, mo al ne jovâ nia ater co jì impara.

I ên pià ia n dé da duman cun na lü-sa da ciaval. L' ciaval ê bel infurnì sö cun brunsines. Iö ne capì nêt nia de ci vers ch'i jén, la strada n'ê gnanca da cu-nësce, mo mi patrun savô avisa, olà jì. Düt l' dé êl salté col ciaval. Da sëra ênse ruvà te n té pice païsc; al gnê nöt y al ê n gran frëit. Tan cuntënt ch'i ê, che an pudô archité y jì te na ciasa. La jënt ê dér dl vers y al me parô de buna jënt; i ne capì madér nia ci ch'ai dijô. Ai m'â atira fat despié i cialzà, spo fajòi düc n gran püde. Ailò m'âi impormó capì fora, ch'i m'â dlacé i pîsc. Ai m'â atira dé unt da me sferié ite.

Da cëna m'âi dé tee bun cialt y pan de furmënt. Durmì ài pudü söl gran mu-gun. Al ê bun cialt.

L'ater dé m'âi indò dé tee y pan da gusté.

Dô ch'i â albü gusté, m'âi dé stivà bugn cialc, n samare de pilicia, na ciüria y manëces. I ne sà nia co ch'i ess fat da tignì fora chi trëi invërs tan frëic, sce al ne foss sté chë buna jënt che m'ess dé chël guant bun cialt.

Dô ch'i ê sté vistì sö, àra indô toché da senté sólo lüsa y l' ciaval ê indô pié ia cun n dér stlinghimént de brunsines. Iö à mâ fistidi, co ch'i fajô da gnì indô zruch da chël païsc. Al n'ê nia ater da udëi co dér na gran planüda plëna de nëi. Insciö ênse indô jüs düt l' dé.

In chë sëra ênse spo ruvà te chël post, ulà ch'i â da sté. Chësc ê n païsc da paur, n pü plü gran dl prüm. Incè la ciasa ê n pü plü grana.

Can ch'i ê sté dait a porta, âi capì ch'al suzedô val' d'extra. Al ê n chít de morvöia. Dô n pez êl gnü fora de stangode n n'ëra, che m'â invié da jì ite. Laite êl l' patrun tröp püre te let. A durmì ài indô pudü ji söl gran mugun. Dô mesanöt â düc metü man da fa n gran püde y n pitamént y ailò ài capì che al ê mort l' patrun. I dis dô êl sté la sopoltüra. La cortina ê n pic toch dainciarà dal païsc.

Doro Tolpeit da La Val.

Te chël païsc êl inçe n prôu. I prôi rusci à düc la berba y i ciavëis lunc cina jö dales sciabiles.

L'invêr ài spo passé te chël païsc.

Inè te Russland êl düc i jogn te vera. A ciasa êl mâ i vedli y les ères cun i mituns.

Te Russland êl te vigni païsc n gran patrun, na sort de grof, che â düta la campagna y i tiers; i atri pici paurs, mës-sâ düc lauré pur chël grof. Pur vëi âi mâ

n pü de urt y magari na vacia.

Les ciases di paurs ê dütés fates de lëgn. Ares â döes o trëi ciamenes; üna survî da stüa y ciadasafüch. Laite êl n gran mugun sciöche n fur da pan. Te chësc fur gnê cujiné y deperpo scialdâl la stüa, l'atra ciamaena ê l' stangode da jì a durmì.

Te Russland n'êl degünes stales. I armënc gnê lascià ten vilin inçe d'invêr te chël frëit. Ai ciafâ mefo dër n gran

pulàñ, mo ai ê inçè dër megri. Lat ài udü pùc iadi. Sce na vacìa fajô videl d'invêr, mëssâl gnì porté te stüa dô mugun ite. Ujuré gnêl oramai blot stran y n pü de blaa. Al ê de gran grûms de stran, purciudi ch'ai â de gran ciamp. Dui iadi al dé gnêl cundüt adalerch un o dui ciars de stran y dé ite ai tiers ia pur tera. Dui iadi al dé mëssân inçè mené i tiers a bëire pro rü, che é scialdi dalunc. Iö mëssâl daidé fa chisc laurs. N n'ater laur ê arjigné lëgna, sce an pudô ti dì inscio. Da burjé gnêl adoré la cultûra. Cun la cultûra moscedada cun trop stran gnêl fat na zopa y lasciada sicé. Can che ara ê sëcia, gnêl sié sö tapi y fat na liacia, spo gnêra adorada da burjé tl gran mugun de stüa. Al gnê mefo n gran tof! Can che l' fur ê bun cialt, gnêl cöt l'

pan, che gnê fat vigni dé frësch. Inçè l'atra spëisa gnê cöta te fur da pan. La spëisa plü impurtanta ê l' pan y l' tee; chël ciafan vigni dé da duman y da sëra. L' pan ê bun y bel blanch.

Insciö ài passé l' prüm invêr valgamia bun, purchël m'âra desplajü, can ch'i â messé lascé chël patrun. Da daisciüda êl gnü venü i tiers y me m'ai mené zruch al comando.

Al ê l'isté dl 1916, les cunseguënces dla vera se fajô inçè sinti te Russland, la spëisa te chères baraches gnê tres plü stleta. Pur furtüna âi indô pudü jì a lauré pro n paur. N iade ài inçè fat l' famei.

Te chères gran planüdes êl de gran tlap d'armènç. Pur i vardé mëssâns jì a ciaval. Chël ê n laur dër interessant.

N n'ater laur ê aré i ciamp. Al ê dër

Noza de Carlo Frontull - maester a La Val.

Bocâs de vera - 1914/18.

de gran ciamp de furmënt garatâ dër bëgn. Da aré gnél taché ot ciavai pro na cadria da set piliuns. Te na mesa gior-nada fajônse dui iadi, un ite y un fora, tan gran ê l' ciamp. Da sujuré êl mascâns che sujurâ y furlâ ten iade, sanbëgn me-nades da ciavai.

I à ince lauré te chi gragn bosc dl' Ural. L' lignan dê n gran laur da taié y cundüje dlungia l' gran rü Wolga. D' invêr gnél spo fat de gran ciaries sôla dla-cia dl rü cun blot taies incramplades adüm. Da d'aisciüda se tulô l' rü chê-res gran ciaries y les menâ cina al mér, ulà che ares gnê ciariades sôles barches y menades demez.

L' méis d'aurì metôl man da gnì dër cialt, te pùc dis metôl man da deleghé chères gran néis, al gnê düt na ega; les dlaces dl rü metôl man da tomé ite ten iade. Al ê dér interessant da udëi co che chères gran ciaries piâ ia bel plan. Sön vigni ciaria n'êl un che ausâ, ruvenô,

datrai na familia intiera cun i mituns, i tiers y datrai ince na vaçia. Da ruvè al mér âi düt l'isté.

Nia dagnora ne butâra pro chi paurs. Val' iade che l' paur me savô massa rî, m'astilâi pûre. Ai me lasciâ sté, mo ai ne me dê nia da mangé. Val' iade me gnêra adaldé da me té val' adascusc, inscioi n iade che la patruna â lascé n pêsc cöt sön mësa, me l'ai debota mangé y spo ài metü l' giat a ruvè de mangé i ôsc. A chê moda s'â l' giat ciafè na gran brunturada y iö m' la gudô. Mo nia dagnora ne me jêra bun. N iade êl gnü cherdé l' dutur y chël â capì, ch'al ne me falâ nia y m'â fat mête te pur-jun. Dô trëi dis êl indô gnü l' patrun a me dô da jì a lauré. Val' iade êi ince pûre pur dassenn. Ailò éra plü straciada. I m'â taché la malaria, purchël ciasfai vigni tant n gran burjù che me fajô trumuré dal frëit pur n pêr de dis y me la-ciâ indô na gran deblëza.

In chël ann gnêl inçè val' notizia da La Val. I â pùc cunesciüs a La Val che me scriô, un de chisc è Giuvani de Sepl. I â aldì che l'Italia â taché vera a l'Austria l' 1915, che la front è daimprò da la Val Badia, che i Fodomi â messé s'un sciampé y lascé sües ciases che gnê stlopetaDES adüm dai canuns taliagn y tudësc. I â gran fistidi che al gniss al prigo inçè nosta Val Badia, mo spo ài aldì che i Fodomi è gnüs a sté tla Val Badia y chësc m'â dé n gran cunfort. Inçè te nosta ciasa él sté na familia de Fodomi. I â inçè aldì che düc i ëi â messé jì sot i soldâs. Te tröpes families è l' pere y i miuns pro i soldâs.

L'invêr dl 1916-1917 èl gnü na gran nœi chilò da nos. Dütes les Dolomites è plènes de soldâs, che messâ sté düt l'invêr te chi büsc. Al gnê stlopé cun canuns, che fajô gnî jö de gran lovines y tröc soldâs é jüs in lovina.

L'invêr 1917 l'ai passé oramai düt tla gran cité de Mosca. Nos prijoniers messân desparé fora la nœi dales strades. A Mosca él d'invêr n gran frëit. I m'â pudü ciaré jö les gran frabiches sciöche l' Cremlin y les dlijies che à dütes de beles cupoles indorades. La religiun te Russland è l'Ortodox. Ai n'â nia gion sc'i jên te dlijia tratan sü ufizi, mo val' iade jêñse impò ite; ai fajô tan de beles funziuns. Na gran festa é stada la festa de Pasca.

Intant gnê la meseria tres plü grana. Te chères baraches scomenciân a se duré fan. Ai se proibì inçè da jì fora a petlé, mo iö jê impò. Ai n'ê nia propi tan ziti. I jê te chères ciases a petlé pan. Imprüma n'en ciaffai de bi toç y i ne gnê mai paré demez cun nia. La patruna, denant che me dé n tò de pan, se ujôra cuntra i chedri de Chëlbeldì y santa Maria, che è te vigni stüa söl parëi y se signâ n grüm de iadi.

Mo la meseria è tan grana, che ai n'â gnanca plü vëi da mangé assà. Inultima me scincâres mâ plü n bucun de pan, mo cun nia ne me lasciâres mai ji. Pur da séra ài n bel carnì de bucuns de pan.

(Chëra di bucuns me jê dagnora dér a cör, can che l' pere la cuntâ).

In chël isté ëi ciamó gnü mené tla Sibiria. Al é sté n isté dér lunch y da stufé.

I mëss se cunté val' dla gran revoluziun dl 1917.

Tla Ruscia èl salté fora na gran revoluziun. Al è gnü batü jö l' Zar, che è spo gnü copé cun düta süa familia. Al è dui partîs, che à tosc metü man da se fa vera nanter vëi. Un n partì à la bandira blançia y l'ater la bandira cöcena. An i dijô Bolscewichi.

Chi da la bandira blançia, che è plü moderà, à tosc messé zede y inultima udôn mâ plü bandires cöcenes y i placaç è mâ plü di cöci. Chisc placaç laldâ mâ plü la revoluziun, da chëra ch'al è spo gnü fora l' comunism. Dlunch èl scrit, che la revoluziun comunista messâ ruvè sura düt l' monn.

(Iö à ciamó na cherta che l' pere à porté da la Ruscia. Ara ti é stada scrita da Mariana Rubatscher. Ara porta les dates: Scrita ai 29.7.1917. Timber: S. Lau-rénz 31.7.1917. L' timber de zensura a Viena. La misciun é stada sferiada jö y scrit n n'atra: Isidor Tolpeit - in Spaks Tambors-Guverna Sibirien. L' timber di Spaks porta la data: 18.10.1917).

L'invêr 1918 é sté dér crûde y frëit. L' frëit tla Sibiria ruvâ inçè sura i 40 gradi. Nos prijoniers messân tignì daverta la strada dla gran ferata che passa pur la Sibiria.

Cun la revoluziun s'él inçè ruvè la vera inanter i Rusci y l'Austria.

I â aldì che al gnê baraté fora prijoniers inanter la Ruscia y l'Austria. L'Au-

stria â inè n grüm de prijoniers rusci. Inè chilò da nos n'él tanç y sciöch'i à aldì, ési gnüs tratà dér mal. Ai messâ lauré sôles strades. La strada dla Val Badia ê inè gniüda slargiada y fata plü bela da tagn de Rusci. Laota metôl inè man da passé val' auti. Fora S. Lau-renz êl n grüm de baraches plênes de Rusci, che se durâ dér na gran fan. Plü gunót arobâi te chi ciamp val' soni o rês o magari val' giarina. Sce ai gnê abinà, gnêi castià dér dassenn. Can ch'i pênsi a ci moda che i prijoniers rusci é gnüs tratà chilò da nos, me dodi ciamò aldé-daincò.

Mi prüm pinsier, dô ch'i â aldi chësc, ê sté de ji dal comando pur ciafé na cher-ta da pudëi gnì baraté y i l'à inè ciasada.

Da d'aisciüda dl 1918 m'éra gniüda adaldé da me mête söl iade. Al ê n iade dér lunch. Les ferates jê mâ püch. Plü gunót stêres chites. Senté pudôi mâ te vaguns di tiers o che menâ roba. Da mangé mëssâi me petlé.

Bel plan êi ruvé al cunfin. La vera â lascé dlunch na gran meseria y n gran disordine.

I Rusci n'â fat degüna dificulté da me lascé passé y inscio êi indô ruvé zruch tla vedla Austria. Al me savô bel plü da ciasa. L' prüm ch'i â udü da passé pur l'Austria ê la gran meseria.

A Desproch m'ài prejenté al comando y i â ciafé trëi mëisc d' Urlaub, che me tocâ dô trëi agn de vera y inè l' paia-mënt, che ê 20 scioldi al dé.

Insciö êi ruvé a ciasa dô trëi agn. La vera chilò n'ê nia ciamicò ruvada. La meseria ê dér grana. Ai n'urô gnanca me dé la cherta da la farina, laur ne ciafai gnanca degun. Prêsc essi messé ji a petlé.

Intratan êl inè passé chi trëi mëisc y i â indô messé ji sot. Al ê l'altonn dl 1918. An capî bëgn, che ara ne pudô ji inant dî cun la vera.

Iö ê ruvé cina a Desproch. Ailò ài ciafé ca maratia che an i dijô la "Spanische" y i ê ruvé t'ospedal. I ospedai ê plëgns de amarà y tanç messâ muri. Ailò sunsi ciamicò sté plü al prigo co jö tla Galizia. I sun inè varì da chë maratia. Can ch'i è gnü fora d'ospedal, ê la vera ruvada. Al ê na gran cunfuijun. Dùc ciara ma plü da ji a ciasa, ferates êl mâ püces che jê y chères ê tan plênes, che an n'ess mai albü lerch da se senté, cínamai sön têt êl plëgn de sol-dâs.

Iö ê pié adalerch a pè, n toch al dé. Un n dé ài incunté soldâs che â ciavai y pur na piculëza ài cumpré n ciaval y cun chël êi ruvé a ciasa.

Cun chëstes püces plates ài urü re-cordé dùc chi che à fat la gran vera y inè la secunda.

Chëlbeldî ne se mëni mai plü val' de té.

Chi da trà zetules da zacan (Badia).

MESURES VEDLES

(de Pire Comploi)

Plü dadî aldîn datrai baiàn o nomi-nàn “na taia da n pè”.

Iö à messé ruvé a cotan d'agn denant ch'i sides gnü pro a udëi na mesüra da n pè y suzedüda éra inîr, ai 13 de novëmber.

Gnüs a baié sunse in chësta ultima domënia t'ustaria dô na mësa pro n go-te de vin.

“Ci ô pa purdërt dì na taia da n pè?” damani a dui che â lauré tröp de lignan te süa vita.

Spo m'l'ai spligada tan avisa ch'ai à salpü y un me dij ciámó laprò: “Al messass bëgn ciámó ester de té mesüres invalgó da udëi, magari ia in Furchëta”.

Aspeta, bel induman vai ia! Tan cu-riûs sunsi. Can ch'i ruvâ prësc a Lunz, udöi beles n ciamin che fumâ dér das-senn.

“Chësta va bun”, me punsâi. “A ciasa ési na ota”.

I mazi a porta n bot o dui y prô de dauri. Ara ne fô nia sarada sciöche chëra dla Batistera y a me me plajôra.

La patruna fô atira stada danman y â debota cherdé: “Giuvari, vi mât n pü jö, che al é gnü l' maester”.

I fô apëna ruvé te stüa, spo fôl bele danman.

Spo fôra danzjüda impü cuntada. Giuvari sà da la cunté y an pô i damané ci ch'an ô, ch'al sà de vigni sort.

Tla finada damani: “Al m'é gnü cunté dant, ch'i esses albü na mesüra da n pè da me lascé udëi. El vëi?”.

“Ah, chël scê ài pa. I va pa bél atira a la tò”.

Spo n'âra duré dî, ch'al gnô bele cun n poch de fers tacà te n ciol de curan.

“Eco, udëise chilò. Chësta fossel. Mo i à incè les atres mesüres. Al n'é set in dütes. Ala mesüra da n pè i dijônse n “dodësc” y aldédaincö fossel na taia da caranta. Musuré gnôl dagnora tl pice cé, no a mez, sciöche ai fej aldédainco”.

Pur fa n meter ôl ester na taia da 57.

“Chësta gran mesüra chilò é n 18 y al foss dui pîsc. Spo chësta atra é n 15 y al é foss n pè y mez. Chilò unse n 10 y da fa n pè urôl ester döes taies da 10. Chësc chilò é n 8 y da fa n pè urôl ester cater taies.

Chësc ater chilò é n 6 y de chëstes n'urôl ester sedësc.

Spo unse ciámó n cater, che fô la mën-dra mesüra. De chësta mesüra urôl ester 24 taies da fa n pè”.

“Co fajôi pa spo a udëi ci fer ch'an adorâ pro vigni taia?”.

“Oh, ai â pa n bun edl. Ai ne se falâ pa nia madér ne. N pü sbordenada jôra pa bëgn incè, mo laota ne valô l' lignan nia tan co aldédaincö”.

Can ch'i fô ruvé a ciasa, âi damané mi fré: “Aste udü tö val' iade na mesüra da n pè?”.

“Sce scee. Can ch'i fô n té müt da sco-ra m'arcordi bëgn che an jê datrai da bosch fora a musuré taies cun de té fers”.

“Che i â pa da tò ca?”.

“Al fô dagnora l' sciacher dal lignan che gnô impara”.

“Tan dî fossel pa spo, ch'ai à metü man de musuré cun la clupe?”.

“Chi agn dl trënta. Iö arà mefo albü dodësc agn laota”.

Laur sön munt.

Chësta é bindebò bela! Y iö n'à sal-pü mia vita nia da m'imaginé cì ch'al foss na mesüra da n pè, dea ch'i ne l'à mai udüda cina aldédaincö.

Tan de injniers aldédaiçö ne sà pa ciamó nia, cì che na té mesüra é!!

Val' de practisc é bëgn na clupe in cunfrunt a chi fers y inçè trôp plü avisa.

N iade n'anson pa propi ciafë üna da cöi sö, bel diungia strada.

Can ch'i fô ciamó n té müt da scora, me recordi, che an tirâ datrai ca na té picia stadira da na pëna daite.

Sö la plata de latun fôl spo de pices y gran rîsses y i numeri che fajô tan che val' pesâ.

Sc'i pënsi dô, fossi curiûs de savëi sciöche na té stadira sciafiâ da jì bun.

Mo la uma pesâ mâ zücher, fighi, plumac y leç can che ara i ciariâ ite.

Chëra ne fô nia na stadira da chili, mo da leres. N iade che la uma â pesé n let, essera urü savëi, tan che al muntâ fora in chili. Spo me dijôra: "Na Lera é tréicherç de chilo. Prô mo de fa fora, tan che al é cater Leres y n chert".

Cun les cater Leres fossera bëgn in-ce jüda, mo chël chert i dô n pü plü da studié a n té müt da scora.

Sce an va fora pur i païsc tudësc, àldun gonót baian de n Pfund. Chël foss zirca mez chilo ël. Spo àldun datrai dijòn 'zentnerschwer'".

Atira uressun miné ch'al se tratass de cênt chili, mo al n'é mâ n pü plü de cincanta. Pur fa n quintal ôl ester n "Doppelzentner".

Plü dadî, sce na tudëscia jô te na butëga a cumpré zücher, cér o val' che mëssâ gnì pesé, spo aldîns dijòn: "Fün-zehn Deka, zwanzig Deka".

Sce al fô na taliana: "centocinquanta grammi, duecento grammi".

Aldédaincö ne vëigun gnanca plü na stadira te na gran butëga.

Al é düt te pacli, cínamai la cér y la urdüra. Sce an pënsa impü dô al Dezimalsystem, ester él na cossa fata avisa de morvëia. Ciafé sö l'ai bele dan da duicënt agn, dala revoluziun franzëja, che â duré cater agn, dal 1779 al 1783.

L' prüm meter é de platin, ch'é ciamó plü preziüs che l'or y al dess tres ciamó ester da udëi a Paris tl museo de storia naturala.

Che les mëindres mesüres y inè les maiùs é diesc iadi plü piceres o diesc iadi plü granes, üna da l'atra, chël é dër interessant, mo plü interessant me savess ciamó che chësta mesüra n'é nia gnüda tuta insciò pur cajo, mo söl meridiano terester. Chësc uress dì sö na lunghëza che va dal Pol Nord al Pol Süd y mesüra avisa caranta miliuns de

metri o caranta mile chilometri, che é plü saurisc da s'imaginé. Interessant él inè che al é set mësüres, sciöche pro chères da n pè, mo les cater mëindres é sólo medema y cun chëra pôn inè musuré val' plü de lunch.

De chères che musüra i pëisc n'él daldüt diesc söl medemo sistem.

Da musuré patüc che rogór, n'él bëgn mà cinch. Da musuré n ciamp o na stüa o n auto de saurun vëgnel tut l' meter. Al vëgn madér fat d'atri cunc.

L' plü bel é ciamó che na copa che foss n dezimeter lungia. n dezimeter lergia y n dezimeter alta, pudess contigni avisa n liter d'ega da bëire y chëra pesass avisa n chilo.

Stadires vëigun plü püces aldédaincö. Plü dadî n'un fôl de plü sorts.

I pëisc da n chilo y da mez chilo â n büsc tl funz fat pro cun plom. Sce an i scassâ ia y ca, aldñn cizé laite. Al è saurun fin. Sce chisc pëisc se lima a for-

Familia de Sovi da La Val.

Chi da Plà da Rina da plü dadî.

za de i aduré, pôn i dauri sö y mët dô saurun. Da fa chësc laur él jënt apostà, y vigni tant, n iade vigni dui agn, vâi, o jôi te vigni butëga y controlé sce les stadires jô bëgn bun.

N iade, insciö pur cajo, ài propi albü l'ocajjun de pudëi ciaré pro sciöch'al gnô fat. I â bëgn damané, sc'i messâ m'un jì fora de bütëga, mo i n'â nia albü bria, dea che ara ne fô nia tan "grave".

Reunïon di studënèc söla Cruse dan zca 40 agn.

foto Hans Pescoller

Oraziun dô la s. Comuniun

*Dilan, Bel Die, mie gran Signur!
Tö es t'mie cör, oh ci onur!
T'as umilié, t'es gnü da me
te n gran miracol jö d'alté.
Co pôi pa iu te dì dilan,
comà che t'as arbassé tan.
Iu crëi, tö es chël gran Bel Die
tla picera Ostia impò döit mie.
Iu sperì de mi piçìà l' pordonn,
dea che t'es l' Redentur dl monn.
Dô chësta vita spo in ligrëza
cun te sarun in contentëza*

*lassö tl gran bel paraïsc
con mi parënc y tan d'amîsc,
con i Angeli, Beati y Sanç,
al n'é tan tröc, al n'é pa tanç.
Tla santa grazia ôi resté
Tö dëidemela conservé.
Tl temp dla ria tentaziun
iu prôi de fa mia oraziun,
ch'i pôis sté scialdi y nia tomé.
I ne n'ô mai te strabacé.
Insciö resti ligherzin
y la bona vëia n'à mai na fin.*

ac.

Oraziun de munt

Signur Idî, tö às cherié l' cil y la tera; les pizes dl crêp, chi gran paréis de pera, les costes y les vals y dötes töes munts s'alza sö al cil sciöche n dilan deventé pera pur dagnora.

La néi y les dlaces dles munts plü altes slumina a blanch inozënt tl cil brüm dl'eternité y testemoniëia dla grandëza de tüa gloria.

Ligherzins salta i rüs dles munts da na pera a l'atra, da n zop a l'ater y bagna ciüf y erbes čina ch'ai rüva tles vals pur fa dl bëgn ala jënt y spo se lascé dlutì dal gran mér y indô mête man döt l'iade da nü. Ai cunta, can daplan, can dadalt, de tüa onipotënça y grandëza, mo incè dl chít y dl bel de to bel monn.

Mo sura döt chësc slumina to surëdl y dà luminûs ales dlaces dles munts plü altes y depënsç ambries de tan de cu-rûsc ti crêp.

Mo iö pô mâ plü scuté y amiré tüa grandëza y belëza.

O gran Dî, lâsceme ester ligher sciöche les funtanes y i rüs de munt. Lâsceme ester dür y sterch sciöche l' crêp, can che ara toca da defène l' dërt y l' iüst pur la jënt y l' bëgn pur me instëss. Lâsceme ester sura l' scich y l' paz y l' tof y l' burt y l' scûr dla malvagité dles vals y dles citêts. Lascia sluminé sura me y sura mia vita l' surëdl dl'amur, che sà da fa dl bëgn, che sà da pordené y che sà da se sacrificé pur i atri. Insciö dess ester mia vita tles munts n dilan a te, mi Dî, mi credù y credù de döt cant, čina ch'i sarun pro te pur dagnora.

M.A.

I prüms omi stüdafüch dl'Uniu STÜDAFÜCH da La Illa premià cun la "Crusc al mirit" 17.5.1973.

Sepl - Pire - Franzl - Eduard - Dolfo - Franzl - Giuvani - Conrad y Iaco.

Prôa de čianté a La Illa (1940).

MASSARIES DA PAUR

Pur iener-jené

La scodada:

à liöstri bì storcè, sores y giamètes, l' zess y da sessant'agn incà inçè n "Reitbankl", dues parotes dant a tignì i liöstri adüm y na tascia dales cramples y dai agüs lassura y dui tumuns da intumené la scudada y döes pices morones y dui rans da intumené. Les strozeres à dui liöstri püch storcè, döes sores, y sëgn la gran pert n tumun da taché pro la scodada y döes giamètes y n zess y na gran anela pur pert da lié jö les taies e la lëgna.

L' tradl é döes stanges de peció de zirca 4-5 m lunges, n juél da dui torchi da tignì les stanges adüm; la scodada à döes gran aneles da taché les stanges laprò, y döes gran broces de fér da mête jö pur les stanges y dues brëies da mête söl tradl pur ciarié fëgn y n pursù da lié l' fëgn, cun cordes y sun n tríber y döes parotes.

La lüsa da ciaval à dui liöstri da sores, cater giamètes, dui zess, döes stanges y na grifa de fér tacda pro n liöster da pesté cun n pè lassura pur aforé.

La liösa da man sumëia la liösa da ciaval, mo cun liöstri püch storcè y döes manties sö da trà. La liösa da man pôn intumené y mené cun l' ciaval, mascimamenter can che al è n trù da pücia nëi, che ara ne n'à degunes sores y zënza pôn trà fëgn, lëgna y cultüra y fa diversci laurs impara.

La liösa da raiç dess avëi liöstri bì storcè y sores, giamètes y dui aguc y la banca, na brëia o zendia.

L' pataroz é fat cun trëi brëies, dant döes de torones sola forma da liöster y üna na brëia pur banca. L' pataroz é pur de pici mituns, al va plü plan y al n'à nia sores.

Zacan ân ciaspes da se visti sot i ciatalzà pur ji söna munt a nëi intiera, fates cun n certl de lëgn n pü lunch, no toronn, y curduns traç ite incrusc, mo sëgn él i schî.

Pur l' mëis de forà

La roda da firé cun l' pè (l' Steller) dla roda, la roda, l'ergo, i aguc y i ciavëis torogns incëria, n pedâl da mené cun n pè, l' puntin da mête ite l' spö cun fütri, la ciulëta y la vëta dala roda söl spö, l' rochin da mête sö la lana o la stopa y n torche de lëgn pur alzé o arbasé l' puntin dal spö.

L' aspo cun l' pè y l' puntin da mené a man da fa les aces, i spösc dla roda da firé cun na sala sön üna na scëiba, i gran spösc da mené sö l' fi al tescêre da fa la téra cun la gran roda da mené a man y inçè da fa i pici spösc dl tescêre da mëte tla spôra.

L' tescêre adora n gran puntin da desoje jö l' fi jö di gran spösc pur fa la téra da mené söl brode dl gran turà.

Folé gnêl mât l' drap blanch de lin, de stopa, de bambêsc y de ciapania. Al gnê destenü sön n pré y gnê cun na sprinza sprinzé jö cun ega tröc, tröc iadi, cina ch'al è toch aasà. L' drap de lana condûjòn olà che al è fullôns apostà da folé.

Familia dl mone da La Val.

Dan 65 agn gnêl somené lin, cianapia y plü tert cumprân l' lin. Dala cianapia che gnê zidlada chilò, gnêl trat fora les piantes pur fa la sumënza, imprüma y plü tert gnêl trat fora les atres piantes, spo gnêl trat fora la sumënza; an dijô riflé l' lin y la cianapia, cun n fêr che sumiâ n restel de gran bec de fêr, che an i dij la riffl, spo gnêl destenü les piantes dl lin y dla cianapia sön n pré a lascé rossé, che ê l' têmp de zirca trëi edemes. Can che al ê sêch, spo jên pro na büja dal lin fata apostá y fajô fûch jö a funz y sönsom metôn de té pices stanges da tignì sô l' patûc y can che al ê apraté dl vêrs, spo gnêl gramoré cun gramores, cina che la scorza o la scúscia êjö dl düt.

Spo les fanceles, dô l' furlé de dezember, mëssârës pa jì sön somâs sot l' têt a astlé cun na astla. Al ê n banch cun

améz n rode de bec de fêr spizà, de 20 cm lunc. Les fanceles metô man ales 6 da doman y laurâ oramai cina les 9 da sëra. Al ê pa bëgn n dër frëit, mo ares ê vistides indertüra.

La stopa gnê scassada cun n bachët de lëgn sura n drà rodûs cun de gran büsc, che les arestes jê tres l' drà jö. La stopa gnê metüda te n stâr da n pic' cuertl y lassura na pera, che tociâ la stopa. L' medemo gnê fat cun la cianapia. Al' patûc che restâ tla man inultima, i dijonn tai, che al gnê fat l' fi da cujì a man. Can che döt ê firé, spo gnêl fat aces cun n aspo. Les aces gnê spo côtes con n pü de cêinder laprò te na cialdira d'ega y dedô gnêres lavades fora te n fisti d'ega fréida plü iadi cina che l' fi ê blanch, spo gnêl indò mené soi gran spösc da tiesce l' fi pur l' tescêre.

Ales piantes de cianapia, che porta l' stöp pur fa la sumienza, che an tirâ fora denant, i dijonn la "finela".

Merz, da sié lëgna

An adorâ datrai l' signu dal ran da un n om su, spo l' signu plü lunch da döes manties pur döes porsones. D'atres massaries ê la manara, l' cone de fér, la maciüa de lëgn o de fér pur sféne la legna. Da sié la lëgna vëgnel inçè tut la zirculâr electric o la mascinn da sié lëgna.

L' zumpradù adora l' manarin, l' paian, na manara da scadré, n curdun y curù cöce da trà la corda y n pazedin da mête l' curù, na schedra, na siëia y n signu, n meter y n raispläis, n scarpel,

na plana, na foradura, arcarores, piceres y granes, na crama da mête les massaries, cun döes braciadures, al adora inçè n livel y na öga, n martel y na tenàia.

I tiscleri à mascinns da fa oramai döt. L' zumpradù adora inçè un incaster, na plana da büsc y n trapl.

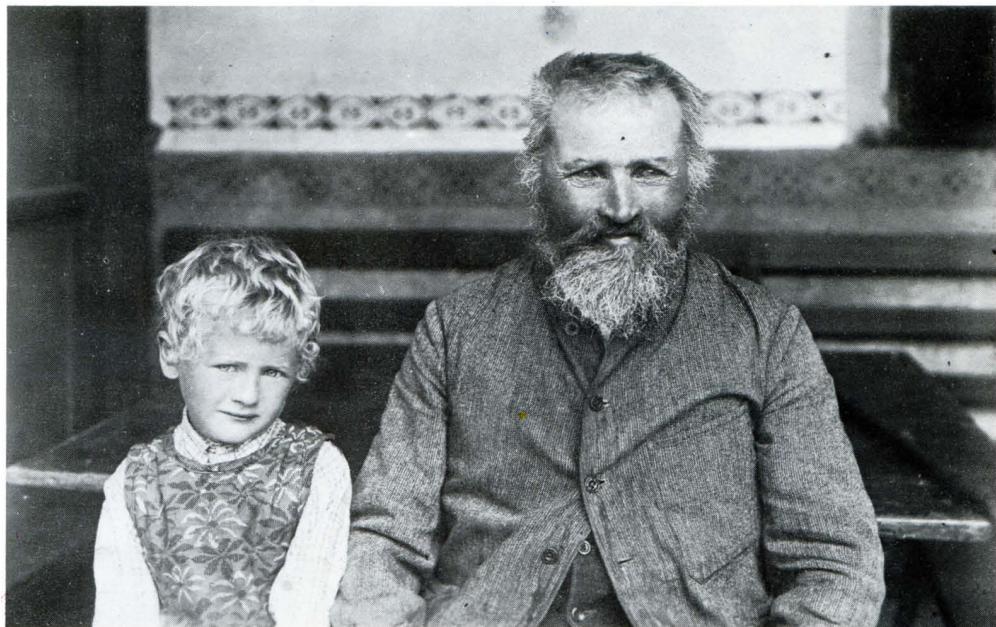
L' feur à n mäi, na cornëta, n martel, tenaies, n füch cun ciarbun y n suflun da scialdé l' fér y ega da desfridé l' fér.

De merz vëgnel inç gonót bele mené tera cun gratuns da tera y laprò ôl ester n bëch, n palfier, na morona da taché la cirela pro l' bëch, na çëza da impunté l. gratun da ciarié y füms o cordes de fér, spo n ciaval y spo badis y sape.

De merz vëgnel inç braiscé i ciamp cun cadries da un n piliun infier o mez

Chi dl Dasser da zacan va a munt.

Döes generaziuns dl Dasser da S. Martin.

piliun da rodé vigni iade. La cadrià à na roda, na pertiga, dui còr cun n giavaró y n cëp, na spada y magari inèc n cutr che taia la tera, y na óta; da dui ciavai adorun inç n ciaridel che à döes rodes, che à na gran anela de fér da mête la pertiga tresfora.

Da d'aré mëssel gnì vigni súc alisté atramenter. La cultüra te pré vëgn inèc spanüda fora de merz o d'aurì, damì can che la lüna va jöpert, y dô la plöia vëgn la cultüra arpiada cun n èrpesc de rames de vëlcenà o scenó cun i resti la sfrugré, y spo plü tert rumenun sö ci che resta.

D'aurì o de mà spo vëgnel aré y sumené la blaa, cun na lada o na cësta da sumené, mo imprüma les arbëies, avëna y furmiënt da d'aisciüda, spo faus y orde, spo vëgnel arpié cun n èrpesc dai bec de fér o scenó vëgnel curì la blaa cun les sapes. L' pavé vëgn metü i ultimi d'aurì. Al vëgn fat rises cun la sapa, spo vëgnel

tut n bosse y tl funz dl' bosse vëgnel fat de te picì büsc, ch'al pojis mâ jö pùc graniì ala ota, spo vanò dô les rises y scassa l' bosse, spo dedô vegnel curì n pic aüch.

Spo mëssel inèc gni ciaré dô i termi di ciamp y di prà. Sce val' fala, mëssel gnì mazé pà nüs. Spo mëssel gnì serié i ciamp, trà fora la zizania fora dla blaa, les flûs bürnes, la raicia, laciòs, grifés, spalmes, aunacia, tlafun, lisüra mata, giarduns, vidora, rores y rôsera.

De jügn vëgnel lauré te bosch, sié jö i lëgns pur lëgna y taies, cun siguns o masçinns, n cone de fér da i rosedé dl dër vêrs o inèc cun cordes da trà laite, che ai ne tomes no jö pur d'atri lëgns y fesces dagns. Da scorzé tolun n scorzadù de fér y n cortel da bech da fa i rans y n fér da fa ancéis y vîrtrat da i lié adüm y n cracs da i porté pro liacia. Na rëfla tolun da porté d'atri poè, cassëttes o n sach de blaa.

Familia da zacan a La Val.

Zacan gnêl dramé lëgns de peciô y al gnê pesté la dascia y crazé udlagn laprò y fat na gran pira, n dascià, pur stierne ai tiers te stala.

Al è inèc la sajun che al vëgn comedé val' trus, fat rià y durturé val' pro l'ega de vijinanza, o cuncé val' têt y fat val' sis, dortoré sö les massaries da ciaval, l' ciar, la bigöcia, l' biguncin, l' gratun da manes y da linzôs, na gücia o la cassel, l' vistimënt da ciaval, la ciavëza, l' cumoz, l' piss, la loatstrich, les poseres, les cordes, l' liac da ciaval.

De messé vëgnel sié l' fëgn. Al vëgn tut la falc da sié, mo aldédaincö la maiù pert la mascînn da sié. La falc vëgn metüda pro falcià cun na vîra, spo ôl ester n cudà cun ega laite, na cù, n Streicher,

n martel y n ancügn o na mascînn da bate la falc. Spo ôl ester restì lerç y strënç, secundo che an i adora, spo inèc n gran restel da trà dô, na furçia da spane bagoç y da restlé, n tradl o n gratun y linzôs y n gratun da linzôs y n ciaval.

Sön munt spo adorun tröp patüç da cujiné. Zacan tulôn ciôres da jì a munt pur l' lat, mo l' monn mat a fat desmëte les ciôres, spo tolun na vacia, mo ara ne bütä nia. Aldédaincö él tröc che tol inèc sön munt chël lat çöce, che an i dij vin. Che chësta side pa dër na buna usanza, n'él nia düc che dij. A cujiné stai te ciassota y da sëra a di la corona y a s'la cunté impü (olà che ai dij ciámó la corona!!). A durmi vân spo tl fëgn. I tiers che an mët a munt, mëss gnì incalmà,

in  e les bisces, pur gauja dla maratia dla bo  ciara, y te Fanes in  e pur l' mal dl   iarbun. I tiers m  ess sanb  gn in  e gn   amarsci  .

Les munts de Fanes    de Mar  ou, mo ares v  gn aministrades un n ann da chi de Mar  ou y l'ater ann da Badia y La Val deburiada. In d  ut   l 24 perts: 12 pertes    de d  ut Mar  o, 7 pertes de Badia y 5 pertes da La Val.

Agost

D'agost v  gnel scialdi sojor  . An sojor   cun la sojora, mai siada j  o,   iudi   che al sav  o sciode y an ciaf   sojorad  sses ass  . Les liadures faj  n cun n pice cipl de stran de siara y les desparti y met   i sp  sc in cr  usc, les intorcor   ad  um y les met   ia pur   iamp y spo les manes lasura. Spo gn  res liades; an intorcor   la liadura ad  um y port   les manes a ligno-

ra y faj   i m  idli (cogoi) cun 12 manes, li   ad  um tr  i manes tla piza, faj   n b  ch y spo tr  i manes desot, d  es pur pert dales perts y d  es pur ci  uria, liades ad  um. I m  idli v  gn met  s s   a lignura. L'orde v  gn in  e sujur   y les manes liades y fat cogoi cun 5 manes, tr  i tan co b  ch,   una desot y   una pur ci  uria. Pur les manes d'av  na   le l' medemo, i cogoi cun 6 manes, y l' furm  ent cun 9 manes.

Sanb  gn che ch  esc ne v  l nia pur vigni pa  sc dla valada anfat. Te Mar  ou v  gn fat i cogoi atram  nter, mo in  e desvali dala siara a l'orde, a l'av  na y al furm  ent!

Can che la blaa    s  cia, v  gnera menada o portada te majun. Ald  dainc   la menun b  gn fet  r d  uta col tractor o col   iaval, pl   dad   gn  ra scialdi portada col cracs – i mar  oi dij “cracia” – magari in  e a t  emp de luna.

Chi dala Curt d'Anterm  ia (1930).

Familia da Moriò da La Val.

La sojora mëss gnì batüda y ara gnê plü dadî batüda te ciamp, ciudi che les sujuradësses gnê dales 6 da doman te ciamp y sujurâ cina les 6 da sëra. Da bate les sojores êle na sela aposta, n pü lungia, da trëi giames, üna dant n pü na grossa, che al gnê mazé sö n ancügn da bate lassura, y n martel da bate la sojora, spo n cudà. Tl cudà àldel sanbëgn ega y na cù d'aguzé. Te ciamp spo aldil na baricia cun de buna ega da bëire pur chi che â sei. Sce un o üna sojorâ püch y stlafâ tröp, spo i aguzâi l' mane dla sojora pur i dé sëgn che ai ess messé se porvé de plü. Sanbëgn che val' sojoradëssa o val' sojoradù se n'à purmal y ne gnê nia plü l'ater dé. L' mangé gnê porté te ciamp dala picia fancela che messâ da doman ujuré les vacès y muje. La fana dal scarté y dala jüfa portâra dagnora söl cé y la marëna ince söl cé. Da mangé êl magari na schidela de cajencì o na condla de bâles. La baricia da l'ega portâ dô

la gran fancela. Dal lünesc al vëindres gnêl cujiné: macaruns, gnoch de cazù, gnoch de vedla, gnoch da zigher, gnoch brudurà, menüdi, pozi da erba, pozi de fur che gnê abratâ dô l' fa pan te fur, föies torones, n pü granes, che gnê insciö apratades te fur y fat cater toç y cötes t'ega y metüdes te schidela.

L' mertesc êle bales y ince la jöbia, l' mercui cajencì y la sabeda êl moscòt y da sëra cajencì o tutres o magari ince föies. Ales sujuradësses i portâi la cëna dagnora te ciamp. Da porté söl cé êle n roz toronn fat cun drap de lana, a mez plü sotì y â n büsc y tla peza inceria êle codes de vacia o pulan de purcel. Sön chël roz gnê metü na picia brëia setida y cuadrata. Da porté i cazüs y les furchëtes y l' pan êle n ronz, n pice sach de pel, strënt y n pü lunch cun n ciol da porté sôla sciabla. Ales sujuradësses i dëi vigni dé cater püces, dô la cëna, da se porté a ciasa.

Berba
Iaco Sottara
de
Fornacia
da La Val.

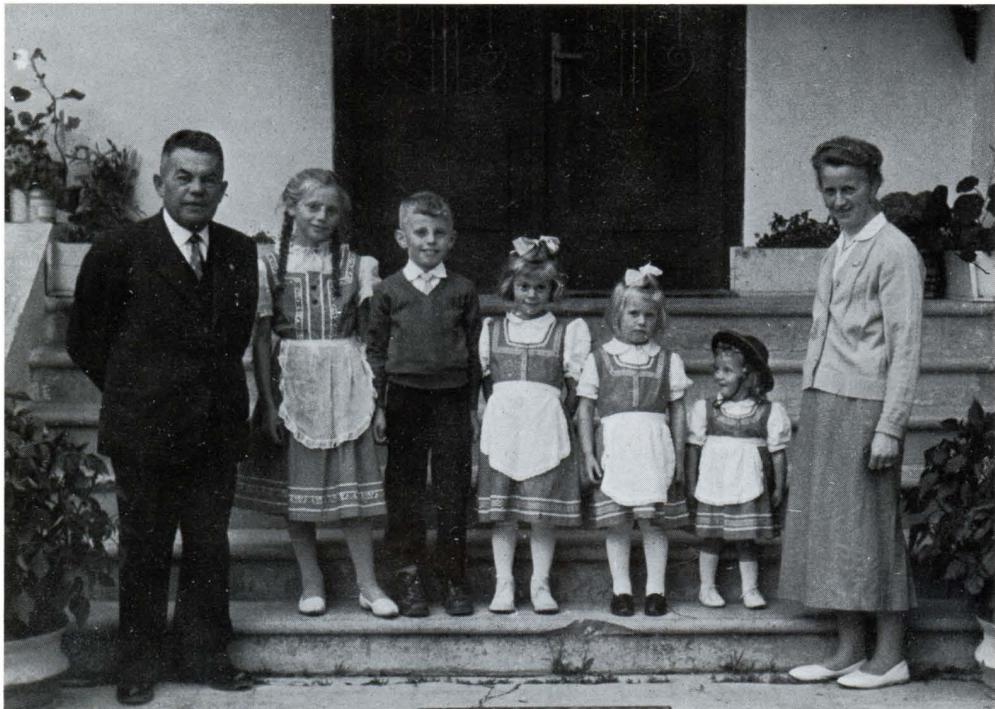
N iade o l'ater êl na sujuradëssa che i sujurà softora a chères dessura pur gnì fora miù, ara ti sciampanà softora, spo êl chi dessura che se dessenâ, ciudi che chi da insomsö mëss dagnora ester impü danfora.

Sce l'orde é püch madü, spo mëssun fa i cogoi descurîs, scenó vëgnel ross y se destemporëia. Les manes, can che ares é sèces, spo vëgneres menades te majun y arcunciades, l'orde te parençinch y inçè l'avëna y l' furmënt sce al é lerch, o scenó dô n parëi y la siara sot al têt sura ara ite. La siara vëgn gonót inçè n pü strisciada pur la sumënza. An tol na mana y la pëta jö pur na roda de n gratun cun i spisc o inçè sön na gran cêsta rosedada, spo valà fora i plü bì grani da sumené.

Les arbëies vëgn sujurades y lasciades ia pur ciamp zënza les lié. Les faus vëgn sujurades y nia liades o al vëgn fat cun

les manes müdli (cogoi). An fiòia te tera na brëia spizada, n pü plü lungia co les faus, y mët na mana de faus pur pert y üna desot y spo tirun sö la brëia. L' mescot (faus o arbëies) vëgn mené te majun o te parençinch o zënza olà che al é lerch. Zacon metoi l' mescot sön i favâs, che é döes o trëi corones de lëgns, lunc do 10-15 metri impè cun büsc tres fora da mëte stanges sciöche t'un parençinch. L' gran fant messâ spo arcuncé sö l' mescot da pè cina sönsom, a na moda che la plöia rugurô surajö y spo sönsom gnêl metü stran de siara suraia pur la plöia.

La pòia gnê inçè sujurada y les manes nia liades, l' fant s'ujô sòpert te ciamp y averjô na mana pur pert a na süa giama y üna desot y spo se tirâl la giama sotfora. La pòia, can che ara é sècia, spo la mënun te majun y la frela atira cun

La familia dl "Maister" d'Altin.

la stibla y la mëna jö cun l' murin da vënt y la mët te sach.

Dô la siara gnêl zacan metü tröp jiscél – rês – mo sëgn mâ plü dër püch o nia. An braisciâ y sumenâ l'jiscél y arpiâ cun n erpesc da beć de lègn. Al ê pa inè invalgô n paur che n'à pa nia ion, sce al gnô metü rês y fat jiscél, ciudi che i fanç y les fanceles mangiâ ciámó n iade tan de bâles, can che al ê jiscél laprò. Chël sà tröc, che l'jiscél é dér sânn. N pü prigorûs él mefo pur i mituns, ciudi che si bagna ion l' let da mangé rês.

Setember

In chësc mëis él da ruvé da sujuré y da mené ite les manes, d'aré siara, da sié i traföis y l'artigöi. L' traföi mëtun datrai inè söi stifleri a sëch. I ultimi

dl mëis àrun inè l' furmënt da d'altonn. Al é spo da ciavé o aré fora i soni. Sce al é bel tëmp, i lasciun inè val'ores ia pur ciamp ad assuié y spo i cöiun impormó sö y i mët te sach y te n gratun y i mëna a ciasa y i mët te cianô. De setember vëgnel spo inè datrai braiscé i ciamp, sce an à dlaurela, mené cultûra te chi prà y la spane y plü dadî trà l'jiscél y l' mené a ciasa te cianô. I gragn rês vëgn menà te cianô y spo fejun craut impara; i pici rês, l' fursüm, menân te majun a ujuré. Dô cëna gnêl desuscé i gran rês y deperpo dijôn la corona.

L' jiscél fajôn da picia lüna. An tulô la pestacia, la metô sön dui cavaloç y metô i rês laite. Vigni porsona che pestâ, â dui curtì apostà. Can che l'jiscél ê n pü pesté, spo gnêl fat sö n cogól a mesa la pestacia, che sumiâ n zigher y

spo rodâi incëria a pesté y can che la piza tomâ cuntra un o l'ater, spo aldfile da i dé n zigher o val'd'ater. Can che l'jiscél ê spo scialdi pesté, metôi da jì n müt o un che ne savô nia la usanza, a perié de n drà da draié l'jiscél, mo spo mëssâi i dé val', o cioce o smalz o vin o ega de vita.

L'jiscél gnô spo metü te na bot, tocé ite cun brëies y pesé ite cun peres suraia. L'jiscél mangiun pro les bâles, pro i gnoch da zigher y pro les bâles de pòia y inçè zacan da fa cajencì còc t'ega, y pro l'cioce. L'jiscél gnê metü denant te n carni y spo te n fisti d'ega a trà fora l'aje. Fora de pestacia ciariun fora l'jiscél cun na vëntura de banda.

De setëmber spo vân inçè te munt a se tó i tiers y i ciavai; ai ultimi dl mëis inçè les bisces. I tiers vëgn spo vardà a pascentada te chi prà cina che al mët

man da dlacé o cina ch'al vëgn la nái.

D'otober éle spo datrai de vigni sort de laurs da fa: da forlé la siara y l'orde da fa pan; l'furmënt y la siara da sumënza gnê bele forlà de setëmber. Al pavé gnêl inçè taié ia les magöies de setëmber y gnê metüdes te n sach a sëch, spo i taiâi ia la ciuria cun la britl, spo gnêres draiades col cribl dal pavé, spo gnêl mené jó cun l' murin da vënt o sceño cun na môtra.

D'otober gnêl pa spo fat pan. Aldé-daincò n'él mâ plü pùc che fesc pan. Na pert fesc mâ plü un n iade a l'ann l'pan, o ai l' lascia fa da val' pech, mo tan bun n'él mefo bëgn dî nia plü.

Al vëgn inçè spo ciamó mené tera o braiscé y an va te chi bosc a lauré cun la lëgna, abiné la lëgna, arcuncé i rans y cuncé i trus de bosch. Spo él pa da mené l'fëgn da munt. Al é da ciaré dô

Ladins de Badia al II. Congress ladin a Udine 1955.

ales funtanes y ales cundütes dal'ega, che ara ne fâles mine no d'invêr, can che al é na bela gran nœi.

Da segra de düc fajôn zacan crafuns (i marôi nen fej ciâmó aldédaincô!). Da Gnissant gnêl fat tröc crafuns da dé la püga a düc che che â fat val' laur ia pur l'ann, sciöche orâs, sojoradësses y artejagn; al feur, al mornâ la püga ê 5 o 6 crafuns y na pücia de siara. In vöia de Gnissant gnêle i püri dl Comun pro i paurs a cëna. L' têmp de Gnissant gnêle tröc püri inçè da defora decà, da l'Italia, a perié de pan. Al gnê fat püces n pü mëindres da i dé ai püri.

La marëna in Gnissant ê scarté da pavé te na gran fana. La ottava dles animes jô düc a mëssa chi che pudô.

D'otober sanbëgn tochera bele da mëte i tiers te stala y ujuré. Imprüma i dàn val' de vërt pro l' fëgn, sciöche jiscél o föia de frassen, sc'ara ne n'é dlaciada o

val' traföi. L' fëgn tàiun de zopa ca cun n treter da na mesa lüna, o quadrat cun la piza jö dant, spo tàiun cun l' banch da fëgn. Sanbëgn che al é pa inçè armâies, che mëss gnì draiades o vënturades pur té fora la pazité o val' da fér. Spo vëgneres muscedades pro n pü de artigoi taié menü y n pü de paia dla blaa y intumié düt y metü jö pur crigna, spo pôn mëte inçè n pü de liché laprò.

Ai tiers ti tósurun les codes. D'otober vëgnel spo inçè tusoré les bisces, mo denant mësseres pa bëgn gnì lavades te ega ciobia. Da tusoré les bisces àn forfesc apostâ. Sce ares ne sta nia chîtes, spo les tacun cun n pênn te tréi giames. La lana portun pro l' murin dala lana a lascé scartacé y fa i paneji. Aldédaincô él mâ plü püç batalanes. Al ne paia nia plü fora, dea che al é tan püces bisces.

De novëmber é la racolta apost y i

Chi dal teater "Le Scioz de San Jênn d'La Plì de Mareo.

Musiga da S. Martin sot ala direziun dl maester Tone Gasser.

laurs alaleria é finîs, mo spo vëgnel pa forlé, zacan dadî dales cater da doman metôl man l' gran fant y al gnê forlé cina da sëra tert. Al ê pa bëgn bel da aldî forlân a dui o a cater o a sis o ñinamai a ot. Les manes gnê arcuncia-des t'ara cun i spîsc adüm y i forladûs rodâ incëria y al gnê forlé cina che la blaa ê düta fora. Les manes gnê ôtes dui iadi söl'atra pert. Spo gnê l' stran cuiü sö y scassé cun la man y fat i cösc cun düt l' stran. I cösc gnê arcuncià ia da sterne te parencinch o te dascià. Chël o chëra che menâ l'ultimo bot da forlé, messâ ciafé n pùncerle da pavé da mangé can che ai fajô tûtres in vëia de Nadé.

Pur l' mëis de novëmber

Sce l' tëmp é bel, spo él ñiamó n grüm de laurs da fa alaleria inçè de novëm-

ber. Al vëgn ñiamó spanü y mené cultura te chi ñiamó spanü y te chi prà. Fora de urt àn bele dadî tut fora ci che è da té fora. Inçè i capuc àn bele tut fora de ñiamó spanü y spo fat l' craut, insciò inçè i rati, les ciôles, i rês ghëi, i runcli. De novëmber vëgnel ñiamó romané sö la fôia, olà che al é lëgns da fôia incér ñiamó spanü y te chi prà. De novëmber vëgnel spo, o gnê plü dadî, scialdi forlé la blaa. Aldédaincö él mât plü püè ñiamó spanü y te chi prà. Mo plü dadî forlân a man cun forlî y cun stibles o bëgn inçè cun mascinns, mo cun mascinns da mené a man y chël n'ê degun bun laur. Co ñiamó spanü y te chi prà? Al é n brode de lëgns da fôia (de corsciara) zirca 40 cina 70 cm lunch y gross tan co n bun brac, che gnê ta-ché cun de bunes corëies an mane (na asta) a na moda che l' frell podess se ro-dé sauri, ñiamó spanü y te chi prà?

sö, spo mëssel pa pudëi se rodé, che al tomes jö dërt sön les manes. La stibla è na rama de nodlå, che an tignî tl pice cé y injlenà batôn sön les manes. L' frell é sanbëgn t'un n cé plü gross co tl'ater. L'asta da frell gnê fata cun lëgn de peció.

L' murin da vënt à n corp gran sciöche na gran, gran lada da 4 pîsc y su-raia él la lada da mëte jö la blaa y a chësta lada i dijun antermöia. Tl murin daite él n ergo cun pares che fesc vënt y al vëgn mené cun rodes da ritli de fér o de lëgn, che é tacades a na mantia. La blaa y la paia vëgn scassada jö d'an-termöia y l' vënt sciüra la paia dôforsa y la blaa va jö pur murin jö y fora pur na grata. I picì grani va tres grata jö, sotite; la plü stleta blaa va jö pur büsc dô murin jö.

Cina che al n'ê nia murins da vënt, mëssâi vënturé la blaa pur té demez la paia.

Aldédaincö ne pàiel apëna plü fora da

mëte blaa, purciudi che an ciafa la fari-na bunmarçé da cumpré y spo n'an mine plü la jënt da lauré i ciamp, ciudi che ai dà tröp laur, spezialmënter olà che al é ért. L' pan da paür ess indère mefo impò düc gion. Al à bëgn düt n n'atra saù co chél da pech.

Fora pur Marôu, t' Lungiarü y te val-gügn postc da S. Martin y a La Val n'él impò ciámó de chi che mët siara y fesc pan. Can che al vëgn fat pan, él la usanza da jì a crosti. I crosti é de té pices püces fates cun plü de buna farina y cun fighi laite. Pro l'ji a crosti él la usanza che al vëgn ciánté y inc datrai balé y al é incè la ocajun che i jögn va a crosti pur jì a ciafé sües cristianes. Incè l' fa pan mëss ester imparé y al é pa propi n rî laur, da scialdé l' fur, mené les gran pastes, fa l' pan, mëte a desfridì y spo mëte ite les püces che ares ne s'azichi nia dër, ciudi che spo pudessel gni fora de té püces düt storpiades y a chères i

Ladins "Krankenpfleger" da zacan tl'ospedal da Balsan.

Scolari dla 1. Comuniun a La Val cun sign. Carlo Oberbacher 1931.

dijôn flurians y da sté plü dí deventâres dér da cioce, che an n'ê apena plü bugin d'les morde. Aldédaincö n'an pa plü rí cun chisc laurs. Scioldi él amaca y spo se cumprun l' pan. Plü dadí messân vire cun ñi che al chersciô tla valada. Cumpré gnêl mefo n pü de zücher, l' sé, val' püch de furmënt pur i amarrà, val' fighi o farina de vaines, val' nûsc, datrai n iade val' mosces (sultanines) da mête tla pulëinta de fur, val' medejines pur ñiasa y ñiamó val' püces de té bisineles. Aldédaincö våra pro düt atramënter y chël n'an bria da se cunté sö, che chël udëise bëgn cun üsc edli.

Dezember

L' mëis de dezember – n vedl paur – che é l' prüm bel mëis, che degügn ne

te tira dant la domenia, che t'as albü i tiers a dânn.

Zënsa à ñiamó jënt da ruvé de mené fëgn o da trà fëgn cun la liosa o da mëte man da mené lëgna y taies, spo te majun él da taié l' fëgn, cun la mascînn o col banch o col treter, da taié l' burvé o la gsöuda. Da fa chësc laur êl zacan n banch che â sotite n pedâl de lëgn da druché jö cun n pè, spo él n té cér' pic restel taché te duï toç de morona da sburlé inant l' fëgn y can che al vëgn sburlé inant l' fëgn, spo miessel gnì alzé sö l' pè che la süsta pôis sburlé sö l' cuertl che drüca adüm l' fëgn, y chësc é che l' patüc vëgn taié plü vali o tan cùrt ch'an l'ô. Al ô inçe ester n pice tapo cuadrat da pesté cun l'ater pè lassura. Mo aldédaincö ne vëigun gnanca plü de té aparaç tan complicà. an à blot mât mascînn da fa chi laurs.

La cultüra lasciâñ plü dadî zirca trëi edemes sot i tiers ite, spo gnêra tuta fora. Zakan gnêl sternü tröpa dascia y udlagn y stran, mo al ê impò sciöche an ess albü i tiers sön na zopa dla cultüra, plëgns de ciorda y da piedli y te stala êl n tanf y i tiers sanbëgn da piedli y gonót ñina a mesa giama tla ciorda. Pur lüm ân na te ria linterna che gnê tacada invalgó che ara sluminass n pü de val'. Stridlé messân sanbëgn dér goñot, scenó ne sài iö, sciöche i tiers ess ñiaré fora da d'aisciüda, can che an i lascia fora.

Spo pûra picia fancela che messâ muje les vacès. Ara messâ feter vigni iade i lavé l'üre ales vacès y spo tan de iadi se ciafâra na té coda plêna de ciorda dales urëdles ia o incè magari na dërta stolada, che ara tomâ sotysura cun düta la sela da muje, che ê imprüma mâ sön üna na giama.

La cultüra fora de stala ciuvirâ pa bëgn l' gran fant, mo la zopa dla cultüra fajô indô la picia fancela y i atrì ñiariâ la ciuvira. Tratan gnêl mené i tiers pro fisti ad aberé. L' fisti ê pa bëgn gonót im-pü dalunc dala stala y inscio stêi fora codî. Sanbëgn che al messâ incè gnì ru-

mené fora les ñianê. Al n'ê degun pice laur da ujuré les vaçes, i bôs, l' manz, i ñiavai, les bisces, les ñioures, les alçes y spo al giat messân pa bëgn incè i dé n pü de lat can che al gnê mût, tan dî sferiâl pa bëgn incér les giames dl patrun o dla picia fancela ia.

Sanbëgn che i tiers â datrai incè marafies, sciöche l' mé sêch, l' Bang, la boñiara y marafies ai pîsc, l' mal dl ñiaré bun (Rauschbrand) y tan d'atres marafies. Al ê pa bëgn incè laota medi, che s'un capi scialdi fora incér i tiers y ê incè bugn da varî tröc tiers, pur ejempl Iaco da Cianins ite a S. Ciascian o l' Simele a Lunegga. Ai n'ê dessigü degün maç. Sanbëgn che da fa mirachi ti strüfara incè a chi y datrai êl pa mefo impò val' tier che stê ia.

I tiers scuta pa bi chîc te stala, ater co can che ai à fan; ailò se lasci ad'intêne, dal plü gran al plü pice.

Un n iade al'ann s'la cunti incè i tiers y chësc é tratana Maduines da Nadé. Sc'i n'urëis nia crëi, spo jide mâ ad ascuté.

L' spligamënt de chëstes massaries da paur ài tut fora da n scrit de n paur da La Val y i ti diji dér bel giulan.

M.A.

Invalgó ê te n té pice paîsc na té picia ustaria. N dé rüvel adalerch n grup te turisc. Ai va t'ustaria y ô val' da mangé.

"Chilò da nos ne sunse mine arjignà pur i dé da marëna a tan de jënt".

N té turist sön chësta: "Pu, cafora alaleria él n grüm de iarines che roda incérch".

"Pu, prëi pö tan bel", respogn l'usti, "i ne pô mine ti dé ai furesti ñi ch'i ti dà ales iarines".

foto Hans Pescoller

Dô la benedisciun di ciüf a S. Martin de Tor in S. Maria dal ciüf.

Le maester Franz Oberbacher y Anna Call de iôsc, maridês ai 18.11.1901.

Na recordanza al maester berba Franz Oberbacher, nasciü ai 17.9.1861 a Calfosch-Val Badia

Dan 100 agn, dal 1880, édl roé berba Franz Oberbacher maester a La Plì de Mareo, olà che al à tignì scora por 8 agn. L'ann 1888 édl roé maester a Al Plan de Mareo, olà che al à tignì scora fina dô la proma vera mondiala, 1919, spo édl, con 40 agn de maester, jü a palsé.

Al fajea incè le scrivan de Comun y dô la próma vera, desco om de palsa, messâl fa tla Signoria d'Al Plan l'avocat ausiliar, cina l'ann 1928, che la Signoria

é stada portada al Mandamont da Bor-nech.

L'ann 1901, ai 18. de novëmber, àl maridé mëda Anna Call de Iosc, co èa laota cöga dai iagri tai Tamers.

Dô na vita plëna de laur por le ben de sù scolars y le ben dal Comune de Mareo, él sté Chelbeldio co l'à cherdé a na miù vita ai 6. de dezember dal 1937 a Al Plan.

I.O.

I CARTADUSC

*La domënia domisdé
vai dagnora a s' la cartè
Tone, Paul, Tita y l' sartù,
i compagns dal batadù.*

*Cun sorëdl, plöia o nëi
vëi s' la cherta cun plajëi
do la mësa d'ostaria
y i fistidi s' desmënti ia.*

*Paul à dè, Tone à tignì
y cartada mëssera jì;
Tita mëna n bel triunf
y invida cun n dèr sbunf.*

*Na gostara de bun vin
porta sëgn la chelerin;
chësc fëj bun ai cartadusc
che se gôd' insciö i santusc.*

*Paul à ciamò n batadù
y tignì tègn l' sartù;
Tita stica cun la scrô,
lascia odëi, sce nia ne jô!*

*Ton' s'impëia sëgn la pipa
y l' sartù impü s'la cica,
Paul va fora n momënt
a odëi sce al dà ca tëmp.*

*An podess propi gni vërc,
prësc purdôns' sëgn coi trëi dërc!
sc'an sparagna massa tröp,
stica i atri, y buna nöt!*

*Paul s' l'à bëgn cartada ia,
mo purchël ne s' la vëighel nia;
fora de gofa de samare
tirl fora n bel zigare.*

*Tita se fej n lâss de curù,
Tone cherta n batadù,
mo l' sartù invida trëi,
ch'al à l' dërt él bel' da odëi.*

*Cöce, rou, sampügn y feïa,
valgônes ores de buna vëia,
passa i cater cartadusc
y laaprò inc' valgëgn curiusc.*

*Ara vëgn sëgn da jì a munt,
lascia odëi chi che paia l' cunt!
Tone se vëiga bel' sigü,
ma che Tita l' dëidess impü.*

*Paul l'à rîa, ci pôl pa trà,
oramai él püch da n' fa;
"Ti es sciurùn", díj l' sartù
y purdü é l' batadù.*

*L' cartè é n bel jüch,
inc' sc'an perd', perdùn ma püch;
düè s'à buiü de bun vin
y cuntënc ési ala fin.*

PB

Mëda Anna Call de Iosc, cöga dai iagri tai Tamers (1899-1901).

Ert pur i Ladins (EpL)

Tröc agn, düc chi agn nanter les döes gran veres ne pudô nia i Ladins, sciöche i tudësc, scri o baié o se lascé aldi y ciamó manco s'abiné te associaziuns al publich zënza se mête al prigo de ji adincontru a puniziuns plü o manco granes. sciöche al é ince suzedü a nia pü.

Purclél êl bëgn la maiù pert di ladins che tirâ l' flé plü lisier dô l'ultima gran vera can che ai udô, che ai pudô indô liberamënter se dé jö cun cultura ladina. Insciö él ince da splighé, ch'al ê defata les associaziuns plü o manco culturales che nasciô y chersciô, üna indô l'atra, sciöche i funguns d'isté, can che al é bun cialt. Finalmënter êl ince indô gnu l' dër cialt pur la vita culturala tles valades ladines.

Al me sà, sciöch'al foss indô passé chi cënt agn de chít tl rëgn de Fanes y ch'al foss indô gnu chë mesanöt dla lüna colma sura l' rëgn de Fanes, olà che al i vëgn dauri sö chë gran porta de Sas dla Porta ala regina de Fanes y söes döes fies Dolasila y Luianta, y ares vëgn fora söl lech de Braies pur urëi aldi sonàn les trumbëtes d'arjënt, che dess cherdé y descedé la jënt dl rëgn de Fanes a na "renaissance" nöia.

L' pic popul ladin s'é indô descedé, sciöche ince dan da cënt agn zirca, pur se cunësce indô se instëss, pur se delibré indô da chë falsa dodanza de ester ladins y pur se svilupé, no mâ economi camënter. mo ince culturalmënter.

Insciö él nasciü, üna dles prômes cosse, la plata ladina. An â indô metü man da scri y da lì ladin. No che jënt fajoi pa sauri da scri y da lì, mo an ne zedônia y fajô inant.

Ince i artisç ladins se moscedâ y l'ann

1958, can che la nöi s'ê trata cîna sönsom les munts y l' cialt â metü man da scialdé ite ince nostra valada, â l' sot-scrit invié adöm valgûgn artisç, sciöche Lois Irsara, Tone Rungger, Franz Merza, Carlo Obwegs y d'atri. Te chësta reuniun él spo nasciü l'associazion, ch'i ti un dé l'inom "Ert pur i Ladins".

Un atira metü adöm statuc y bele in chël isté unse fat la próma mostra d'ert di artistç ladins dla Val Badia a Al Plan te ciasa dla scora. I statuc se dij l' purciudi de chësta assoziaziun.

Gnüs a cunctact cun l' Südtiroler Künstlerbund, urônse ince nos, secundo chël ejempl, slarié fora nostra assoziaziun no mâ ai artistç dl pinel y dl scarpel, mo ince al'ert dl scri y dla musiga, y insciö unse metü sö trëi seziuns de Ert pur i Ladins: la seziun de pitüra y scultüra, la seziun de lëteratüra y la seziun de musiga.

L' numer di membresc è atira aumenté y l'ann 1960 unse fat d'atri statuc, ch'i un spo ince lascé legalisé.

Dea ch'i essun ince ion urü udëi jënt jona te nostra assoziaziun, unse dô n pér d'agn metü sö la seziun di studënç che n'à nia albü gran dörada.

I statuc è in cürt chisc: Ert pur i Ladins é n'assoziaziun completamënter apolitiga y mâ culturala.

L' centro dl'assoziaziun EpL é S. Martin de Tor, dea che al é scialdi ince l' païsc plü zentral dla valada. EpL ô descedé, daidé dô y fa crësce l'interess pur l'ert y düta la cultura (pitöra, scultüra, lëteratüra, musiga y teater) tla Val Badia. EpL ô ince daidé materialmënter y spiritualmënter i artistç scriç ite te dötes les seziuns dl'assoziaziun.

Düç chi che à interesse de lauré atiamenter pur l'ert y la cultura ladina, pô-deventé membresc de EpL.

Sciöche vigni assoziaziun, insciö à ince EpL sua strutüra aministrativa, che vëgn votada vigni trëi agn dala reuniun generala di membresc.

L'attività de Ert pur i Ladins é stada te chisc 22 agn (cina al 1980) in cürt chësta.

Al é gnü organisé mostres colettes d'ert pur artistè ladins dla Val Badia a Al Plan, Badia, Corvara, La Ila, La Val, S. Martin de Tor, Bornech, Pursenù y Balsan.

Laprò à EpL contribuì a tröpes mostres d'ert personales tla Provinzia y ince deforaia. Al é ince gnü tignì da membresc de EpL cursc de pitüra tla valada y a Bornech.

La seziun de l'éteratüra à dé fora l' Calënder ladin dal 1962 inant y l'ann 1981 saràl 20 agn de Calënder ladin, che é oramai deventé l' liber de familia pur nosta jënt ladina dla Val Badia.

Ince dal 1962 inant vëgnel stampé l' sföi de cultura "Rezia" sot ala direziun de Dr. Franz Vittur, che à tröp da i di, spezialmënter ai studià dla valada.

Cina che la seziun di studënç à tignì, gnöl ince scrit l' sföi "Forum" pur i studënç.

EpL s'à ince porvé de daidé la seziun de musiga y spezialmënter i grups corài y i chors de dlijia cun contribuèt y cun organisé abinades y festes pur düc i chors dal valada. De té festes musicales pur düc i chors dla valada él gnü fat a Valparola, Munt de Sûc, S. Romedio, Börz, Fanes, Soppdac-Lungiariü, Roma (ala beatificaziun de P. Freinademetz).

L'assoziaziun de Ert pur i Ladins à sëgn 60 membresc y oramai düc laora atiamenter.

Sciöche Ert pur i Ladins à lauré cina sëgn, se porvaràra ince de lauré inant pur la cultura ladina dla Val Badia.

Morlang Angel

L'ega de vita dl caplan

Jörgl aldî pro chë sort de jënt, che anti sta ion trëi vari dainciarà. N pez àl fat l' cramer, spo jël a porté poç. Cun i scioldi che al se davagnâ, âl dauri na betola te na picia cité. Te chësta cité êle pro la jënt catolica ince val "sozi" moscedà inanterite. Chisc "sozi" ê de regula sù gestè, che vël socodî cun l'aiüt de sua fomena, Frau Trude.

Al ne l'arà nia fat ion, mo val' iade êl sforzé de nen sciuré un o l'ater fora dan porta. Pur ne gnì no da l'ert, porvâl fora chësc sciüch ince datrai pro sua fomena.

"Trude", dijel, "t'as desmentié de unje", y mostra deperpo cun l' dëit l'armé, olà che al lasciâ gnì fora la bira.

"Chël ài bëgn unt", disc la ustira. "No, ne, t'l'as nia unt, sce iö l' diji".

Y vëra: "Hei ch'i l'à unt". "Nia", scraiel dassënn! Dedô aldîn sciöche zacai partiss fora colpi, spo udôn Trude cun l' müs inflé jòn jö pur stiga dlun süstàn.

Ara n'â nia duré dî y Frau Trude ê in ur'de sua vita spinosa. La punta chîta l'â fata sté jö a let y al parô che ara mes sass i la zede. So om ê crûde impara,

Döes jones da S. Martin da zacan (dl Gran Franzl).

dea che al al ê su da lavé jö y arcun-
cé ia i goti.

Tla finada âl impò cherdé l' dutur y
chël â dit: "Te trëi, cater dis s'un jaràra".
De beles speranzes! Prësc sarâl spo da li
sön porta: "stlüüt pur mortalité".

I ne sà tan che l' dutur à ghiré, dé ti
les âle, mo spo l'àl ciámó titulé sö: "N
scinter che à mâ studié 30 agn pur
desgorje la jënt ia in l'ater monn".

Can che la püra fomena damanâ dô

n prôu, tolôl ca süa plata da "Sozi", ti-
gnî la man lassura y dê joramënt che de-
gun prôu ne passâ mai ite süa porta, fos-
sel gnü l' papa instëss. Pur cajo â n lau-
rant aldì chëstes parores y les â cunté a
sü compagns y chisc ne jüma nia da les
publiché a ciásas de sües families.

L'ater dé che l' pice caplan jê debota
a scora a tignì l' catechismo, aldile
avisa che jënt dijô mez da plan: "Hoi,
prôu, tö ti às dé l'Öre sant ala Frau de

chël Mayr cöce, prôla mo inçe pro chëra de Iörgl. Tan saurì ne jaràra, mo porvé podessste bëgn”.

Chëstes parores s'âl metü ia y studiâ sotman, sciöche al ess pudü fa da dai-dé chë pûra laidra che è prësc söla fin.

Al è les ünesc danmisdé, la “Pude” è plëgna de lauranç che gostâ, scraiâ, cian-tâ, fumâ y fajô politiga. Dlunch aldîn clapernàn copes, forchëtes, taïs y goti. Ten iade n’aldîn plü tofa. Al gnê n prôu da üsc ite.

“Iörgl, ciara mo che ch’al vëgn”, disc na usc. Iörgl che metô l’ ciajó sôi taïs, s’â ôt bel snel y â capì te ñ situazion che al ê.

“Chësc me manciass ciamó! N prôu, chësc “prete” vëgn da mia vedla”. Insciö se punsâle, mo dì dijôle: “Ci chirîs’ pa? Ci orëis’ pa chilò?”.

L’ prôu: “Damanëis vignun ñ che al vëgn ite a fa chilò?” Insciö damanâ bel pazifico l’ prôu.

“Ci chirîs’ pa?” disc l’ustì.

“I capësc bëgn”, respogn l’ prôu, “mo sëis ausé da tó sô i ghesç in chësta maniera? I ô val’ da bëire”.

Al s’ê senté jö pro na mësa y sciöche al foss bele dailò da düc cunesciü, cia-râl sura les mëses ia, n pûch chilò, n pûch ailò.

“Spo”, mët indô man l’ustì.

“Spo pòrteme val”, disc l’ caplan. Ci eëis pa da bëire?”.

“Enzian”, disc l’ustì.

“Bëgn, porteme n Enzian”.

Düc scuta bî chîc, i sogadûs tégñ ite, la cêr y i riji se desfréida sön chi gran taïs de cop, düc à mâ interesse de ciaré al prôu. Vël jüta n pû d’ega te so pice gote pro l’ega d’ vita y ciara sot l’ gote. A Iörgl ti vale oramai sô les ambries a ti ciaré a chësc “prete”.

Te n iade àlzel l’ cé y ti ciara fit ti

edli a Iörgl. “Ciudi se tumëis’ pa tan dai prôi?” dijel.

“Iö tumëi dai prôi, dai fosc? Mai no”, disc Iörgl.

“Impò, pêle!”.

“Ciudi pa?”.

“Ciudi ch’i sëis tan nervös. Os ne l’ odëise sanbëgn nia. Dijede, amîsc, ne ciarel nia ca döt confüs?”.

I atri ciügna de scé. Iörgl é fora de se mâ dea che chësc “prete” é slaihé da üsc ite. Chël udô düc.

“Nervös? Mâ purvia de mi compagnds”, disc dô da n pez Iörgl.

“Purvia de üsc compagnds? Bëgn sce os mëteis man de baié de vëi, diji inçe iö mia minunga: “Sëis amanti dla liberté?”.

“Sanbëgn, düc ô ester liberi! Viva la liberté!”.

Insciö scrâi da vigni pert.

“Frau Trude”, disc l’ prôu, “ô s’un jì da chësc pûre monn, mo ara n’ô nia s’un jì sciöche n tier zënza Sacramenç. Mo Iörgl, so om, la sforza, la tiraniséia y la pûra coscera ne pô nia fa sciöch’ara ô. Sëgn damani: à Iörgl l’ dërt da di “Viva la liberté”, sce al ô mâ la liberté pur él y nia pur süa fomena?”.

Val’ momënt n’êl degügn ché ne dijô nia. Tla finada él la rajun che l’â dava-gnada y sura na mësa ca disc un: “Iörgl, te fales, t’as l’ tort. Sce t’ôs soné, sona, mo no pretënder che i atri bales dô tüa musiga”. Oramai düc ciügna de scé y ti dà dërt.

“Pur mia pert”, disc Iörgl n pü desse-né, al dess mâ jì a ti unje les sòres pur can che ara vëgn da ti trà jö i fers. Che à aposté chësc ciajó?” scraiel spo pur jì ten n’ater baié.

Can che l’ caplan gnê dô na mes’ora cun l’ambrela sot l’ brac plan, plan sô pur stiga, ti disc n laurant: “Reverendo, osc Enzian”.

L' prôu se tol l' gote tla man... "N evviva a l'usti" scraiâ n n'atra usc".

"Hei", scrâi da vigni pert y s'la ri sciöche maç.

"Ciudi pa nia? Ion", disc l' prôu, mo Iörgl ti tol l' gote fora de man y disc: "Chësta se fesc mal. I s'un dà pa üna

sciöche chëra ch'i ti dà ales signurines".

"Ciara, ciara, sciöche les signurines! Y chësc é Iörgl".

Dî baiâ ciámó i sozi dl'ega de vita de Iörgl y dl pice caplan.

ac

Ince val' da rì

L' maester al scolare Pire: "Dime, Pi-re, a ci vëgn pa adorada la pel dl bò?".

"Pur tignì adöm la cér, siur maester", respogn debota Pire.

Tamara é Kellnerin ia da l'usti dla "Laurs blançia". Siur Zippel vëgn ite te ustaria y se sënta jö, sciöche zénza, pro chë picia mësa.

Tamara i va ia dlungia y disc: "Chël bëgn ài ion, ch'i sëis gnü incö, siur Zippel. I à pa somié düta nöt de os".

"Insciö, chësc aldi bëgn dër ion, bela jona", respogn Zippel.

Tamara: "Savëis, inier s'ëis desmentié da paié la cëna".

Na comitiva de furesti stô jö a pè dl vulcann Vesuvio. Dô da n pez él na sciora impü vedla che pita. N scior, ince bele impü vedl, la damana: "Ciudi pitëis pa, sciora Calëindra?". Ah, savëis, l' Vesuvio me fesc tan recordé mi om - chël fumâ ince tan ion".

"Ne se dodâse nia da ciavaté jö n té püre vedl?" damana l' vicare a Berto. "Plü ion essi fat chël laur can che al ê

jönn", respogn Berto, ciudi ch'i m'â tut dant de t'in dé cina ch'al n'â assà, mo i ne gnô cis pro, ciudi che un n iade êl vël te purjun y spo indô iö".

"Mangede tröpa ordüra" acunsiëia l' dutur a Jan, "an nen mangia mai assà!".

"Chël ne sài nia" mina Bobby, "al è bele suzedü tan de mal cun la ordüra".

"Ciudi pa chel?" damana l' dutur. "Ah, i punsâ bëgn mâ sëgn a Adamo y Eva".

Te na cabina dl telefönn él bele diesc minùc n èl col microfönn pro la urëdla, mo zénza dì na parora.

Defora él n n'ater él, che aspetta che chël laite vëgnes fora. Al vëiga pö ch'al tëgn l' microfönn söla orëdla, mo ne disc nia. Inurchëltàn perdel la paziëenza: al deur sö l'üsc dla cabina y scraia ite: "Sc'i ne baiëis impò ne nia, spo la-scéme pö me telefoné finalmënter!".

Chël laite scraia fora: "No me desurbede, cina sëgn él tres sté mia fomena che à baié. Iö ne sun pa ciámó gnü pro da dì na parora. Almanco "buna nöt" uressi bëgn ince iö dì".

Oraziun

Oraziun dala doman

*Beldî,
Tö m'as scinché na buna net,
tö às tignì dalunc l' slet.
Iu te ringrazi de döt le ben
che tö m'as fat dagnora y sen.
O ten dalunc da me le mal,
picé, desgrazia y vigné fal.
A te, Bel Dio, t'ô i dèr bun.
Conservem' pross y sann intun.
Y i atri inc' iu ô daidé
y mai ne n'oi i tichiné.
Ten inc' töa man sön mi parënc,
sön pere y oma y fai contënc.
Iu pròi d'i olghé y i fa plajëi,
tö dàm' la grazia, de chël te prëi,
y benedësc a me cösc dé,
spo 'nsciö sarunse fortüne.*

(por i mituns da scora)

Oraziun dala sëra

*Iu à passé endô n bel dé,
porchël sen ôi te ringrazié.
Iolan dal bën ch'i à godü,
trö, massa püch l'ài reconsciü.
Tö m'as endô daidé fa l' ben,
che zonza te n'el nia co ten.
Mo döt ne m'é nia garaté,
d' val' vers ài inc' 'ncö falé.
I confess'it', ch'i à fat picé,
i sun al mal tan incliné.*

*Te prëi de mi piçia pordonn,
spo pôi indô me fa n bun sonn.
Te töes plâis, Iejù, m'ascogni
y col pinsier a te me poni.
I püri ôi inc' recordé,
ales animés dai morè punsé.
Ensciö palsi enfina da doman,
o Angel dlungia dàme la man
y ten dalunc le bor somié,
döt ci che podess mio cör ajié.*

Oraziun dan la s. Comuniun

*O vi, Signur, vi it' te me,
cis ben ne sunse préparé.
Mo tö m'invieiëis ch'i dess gnì.
A te tó sö, mie gran Bel Die.
La fede disc: Tö es chël pan
che dëida bate l' bur malan.
A te plü sterch, plü toch me liëia,
me fesc cun te de bona vëia,
che iu adori to aiüt,
al ne basta nia mà ester astüt.
Töa grazia dàme, o Signur,
ch'i crësci plü te to amur,
ch'i vais la strada dla virtù,
ola ch' ciámó ài tan püch nù.
Ch'i fesc plü ion töa orienté,
ch'i sid' inc' bun de me gorné.
O vi, Iejù, vi it' te me,
codi bel'ài iu aspeté
y a mio cör dà l' dèr contënt,
spo suns' con düc dèr bel valënt.*

foto Hans Pescoller

CRONICH

LITES DE COMUN 1980 (8.6.1980)

In dumënia, ai 8 de jägn 1980, él sté les lites por meter da nö i Cunsëis de Comun. Ares é o dess ester n cheder y n spidl dla urenté dla popolaziun y à porté plü o manco dlunch müdaziuns de vigne sort.

CHISC E I RISULTAC:

- 1) La pröma statistica nes dà n cheder sura l' numer y la pert di litadûsc, di votanc, dles usc da valüta y sënza valüta, dles zetules blançes, dla partezipaziun ala lita:

Seziun COMUN	Litadûsc scrić ite	Votanć	Partezip. (%)	Usc da valüta	Zetules blančes	Usc sënsa valüta
CORVARA	730	688	94,25	619	17	52
Badia	700	652	93,14	609	20	23
La Illa	512	479	93,55	447	20	12
S. Ciascian	418	393	94,02	362	1	30
BADIA	1630	1524	93,50	1418	41	65
LA VAL	703	639	90,90	589	7	43
S. Martin	460	419	91,09	403	6	10
Lungiariü	319	292	91,54	272	6	14
Antermeia	178	159	89,33	151	2	6
S. MARTIN	957	870	90,91	826	14	30
Al Plan	787	704	89,40	672	11	21
La Pli	501	457	91,22	433	6	18
Rina	339	313	92,33	301	1	11
MAREO	1627	1474	90,60	1406	18	50
VAL BADIA	5647	5195	92,00%	4858	97	240

2) Chëstes proscimes statistiches nes dà n cheder sura la spartiziun dles usc da valüta y di cunsiadûsc danter les listes desvalies da Còmun a Comun:

BADIA Païsc	Usc da valüta	Lista 1 LA ILA	Lista 2 SVP B.	Lista 3 Uniun B.	Lista 4 S. CIASCIAN
Badia	609	26	273	310	— —
La Illa	447	402	20	21	4
S. Ciascian	362	8	18	36	300
BADIA	1418	436	311	367	304
Cunsiadûsc	15	5	3	4	3

I 15 cunsiadûsc dl Comun de Badia é:

- a) Hermann Pescollerungg (320 usc), Fonjo Bernardi (235), Fonjo Pizzinini (149), Robert Comploj (135) y Leopold Pitscheider (110) da La Illa;
- b) Dr. Lois Trebo (194), Hansi Irsara (126) y Erich Pescoller (109) dla SVP Badia;
- c) Lüca Cazzolara (231), Franz Nagler (123), Pasquale Irsara (104) y Stachio Costa (88) dla “Uniun Badia”;

d) Sepl Pescollerungg (165), Heinrich Mangutsch (159) y Franz Irsara (108) da San Ciascian.

SAN MARTIN Paîsc	Usc da valüta	Lista 1 Ciastel	Lista 2 DC	Lista 3 UNIUN
San Martin	403	147	10	246
Lungiarü	272	13	141	118
Antermeia	151	13	—	138
SAN MARTIN	826	173	151	502
Cunsiadûsc	15	3	3	9

I 15 cunsiadûsc dl Comun da San Martin é:

- a) Pire Zingerle (97 usc), Pepi Deiaco (92) y Pire Vanzi (90) dl "Ciastel" da San Martin;
- b) Dr. Leopold Clara (112), Vito Dapoz (77) y Pire Clara-Ties (72) dla DC da Lungiarü;
- c) Pire Castlunger da Lungiarü (242 usc), Paula Gasser Bioc (149) da San Martin, Pepi Videsott da Piculin (117), Pepi Trebo (104) da San Martin, Alfred Winkler d'Antermeia (99), Linêrt Clara da Lungiarü (97), Vijo Clara da San Martin (97), Sepl Zingerle d'Antermëia (94) y Paul Sorà da San Martin (94), dla "Uniun".

MAREO Paîsc	Usc da valüta	Lista 1 LA PLI	Lista 2 AL PLAN	Lista 3 RINA	Lista 3 SVP La Pli
Al Plan	672	9	640	2	21
La Pli	433	143	27	3	260
Rina	307	7	4	271	19
MAREO	1406	159	671	276	300
Cunsiadûsc	15	2	7	3	3

I 15 cunsiadûsc dl Comun de Marô é:

- a) Isidoro Agreiter (73 usc) y Jan Palfrader de Pré (38) dla Lista LA PLI;
- b) Dr. Lois Ellecosta (421 usc), Franz Pitscheider (267), Stachio Erlacher (243), Pire Maneschg (205), Hans Erlacher de Corcela (181), Paula Comploj (142) y Hans Call (126) d'Al Plan;
- c) Herbert Gasser (157 usc), Isidor Castlunger (136) y Dr. Heinrich Huber (134) da Rina;
- d) Ludwig Erlacher (182 usc), Pire Palfrader (160) y Hermann Trebo (147) dla SVP La Pli.

Ti Comun da Corvara à la lista "Pescosta-Corvara-Colfosch" ciafè 389 usc y 9 cunsciadûsc: Heinz Kostner (282 usc), Fortunato Posch (124), Giuvani Dapunt (96), Rudolf Granruaz (88), Albert Comploj (87), Giuvani Costamoling (82), Sepl Pescollerungg (62), Renzo Ferrari (59) y Emil Pider (58);

la lista "Unium" à ciafè 230 usc y 6 cunsciadûsc: Raimund Irsara (148 usc), Hubert Dalponte (145), Hermann Kostner (144), Bestian Oberbacher (63), Milio Costner (46) y Paul Agreiter (45).

3) Ci cunsciadûsc à pa ciafè aladò l' plü usc de preferënza?

COMUN	List 1	List 2	List 3	List 4
CORVARA	Kostner Heinz 282/389 = 72,49%	Irsara Reimund 148/230 = 64,35%	-----	-----
BADIA	Pescoll. H. 320/402 = 73,39%	Trebo Lois 194/311 = 62,38%	Crazzolara L. 231/167 = 62,94%	Pescoll. Sepl 165/304 = 54,28%
LA VAL	Tavella G. 173/213 = 81,22%	Miribung K. 311/376 = 82,71%	-----	-----
SAN MARTIN	Zingerle P. 97/173 = 56,07%	Clara Leop. 112/151 = 74,17%	Castlunger P. 242/502 = 48,21%	-----
MAREO	Agreiter I. 73/159 = 45,91%	Ellecosta L. 421/671 = 62,74%	Gasser H. 157/276 = 56,88%	Erlacher L. 182/300 = 60,67%

Assolutamënter l' plü usc de preferënza à ciafè Lois Ellecosta d'Al Plan (421), Hermann Pescollerungg da La Ila (320) y Carlo Miribung da La Val (311); mo aladò dles usc de lista n' à ciafè l' plü Carlo Miribung cun l' 82,71% y Gottfried Tavella cun l' 81,22%, trami dui da La Val.

4) Olà él pa gnü dé l' plü usc de preferënza?

COMUN	List 1	List 2	List 3	List 4
CORVARA	3,23	3,39	--	--
BADIA	3,35	2,77	2,75	3,15
LA VAL	3,60	3,36	--	--
S. MARTIN	2,63	2,86	3,24	--
MAREO	3,08	3,38	3,14	2,94

L' plü usc de preferënsa él gnü dé a La Val da chi che i à dé la usc ala lista "LA VAL": 3,60 usc de preferënsa por usc de lista.

L' manco usc de preferënsa él gnü dé a San Martin da chi che i à dé la usc ala lista dl "Ciastel": 2,63 usc de preferënsa por usc de lista.

5) Interessant é sénz'ater na odlada statistica ala profesciun di consiadûsc nös de Comun:

COMUN	Listá	Paurs	Industr. artej.	Ustís y afitac.	D'atri indip.	Laur. impieg.	Indöt
CORVARA	1	—	—	6	2	1	9
	2	1	—	1	1	3	6
	indöt	1	—	7	3	4	15
BADIA	1	1	1	2	—	1	5
	2	—	1	1	—	1	3
	3	1	1	1	—	1	4
	4	1	—	1	1	—	3
	indöt	3	3	5	1	3	15
LA VAL	1	—	2	—	—	3	5
	2	2	2	2	2	2	10
	indöt	2	4	2	2	5	15
S. MARTIN	1	1	—	—	1	1	3
	2	1	1	—	1	—	3
	3	2	1	3	—	3	9
	indöt	4	2	3	2	4	15
MAREO	1	2	—	—	—	—	2
	2	2	—	1	1	3	7
	3	2	—	—	—	1	3
	4	2	1	—	—	—	3
	indöt	8	1	1	1	4	15
VAL BADIA		18	10	18	9	20	75
	%	24%	13,3%	24%	12%	26,7%	100%

6) Interessant é in ultima sigü ciamó na odlada statistica al'eté (mesana) di cunsiadûsc nös de Comun:

COMUN	Lista	1910-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959	Cons. indöt	Agn indöt	Eté mesana
CORVARA	1	1	2	1	4	1	9	397	44,11
	2	—	—	1	3	2	6	192	32,00
	indöt	1	2	2	7	3	15	589	39,27
BADIA	1	—	2	1	2	—	5	236	47,20
	2	—	—	2	1	—	3	120	40,00
	3	1	2	—	1	—	4	219	54,75
	4	—	1	2	—	—	3	147	49,00
	indöt	1	5	5	4	—	15	722	48,13
LA VAL	1	—	—	1	3	1	5	176	35,20
	2	—	1	3	5	1	10	404	40,40
	indöt	—	1	4	8	2	15	580	38,67
S. MARTIN	1	—	—	1	—	2	3	102	34,00
	2	—	—	1	2	—	3	114	38,00
	3	—	—	2	6	1	9	328	36,44
	indöt	—	—	4	8	3	15	544	36,27
MAREO	1	—	—	1	1	—	2	80	40,00
	2	—	2	2	3	—	7	303	43,29
	3	—	—	1	1	1	3	117	39,00
	4	1	—	1	1	—	3	653	51,00
	indöt	1	2	5	6	1	15	653	43,53
VAL BADIA	3	10	20	33	9	75	3088	41,17	
	%	4,0%	13,3%	26,7%	44,0%	12,0%	100%	--	--

Sciöch' al é da udëi, à la lista nr. 2 da Corvara/Colfosch i cunsiadûsc plü jogn y la lista nr. 3 de Badia i cunsiadûsc plü vedli, à l' Comun de Badia l' cunsëi plü vedl y l' comun da San Martin l' cunsëi plü jönn. In confrunt al 1974 é l' eté mesana alzada da 40 a 41 agn.

Siur Tone Fiung cun sü genitur, cun fredesc y sorüs.

Te nosta cronich pur l'ann 1980 urunse incè indô mâ cunté sö les cosses plü importantes che é suzedüdes y lascé da na pert d'atres che n'à magari nia chë gran impurtanza pur la comunità di ladins.

Co é pa sté l' têmp? Y atira oressi dì che l' têmp é sté bun. Al é sté n dér invêr che à metü man ai prüms de novembér dl 1979 y s'é finì la prüma edema de mà. Un albü nëi plü co assà. La domenia dan Nadé n'àl fat jö tanta, che tröpa jënt n'é gnanca stada buna da gni a dlisia y al é gnü ruviné n gran gröm de bosch. La löm é stada fora pur valgügn dis. Spo él incè gnü frëit mâ bel

assà y nëi lassura y indô nëi y frëit y insciö éra jüda inant. Ai prüms de mà àl ciamicò fat jö tröpa nëi, cínamai ales basse dla valada. L'aisciüda n'àn bëgn nia afustié. Nia che al ess plovü dér tröp, mo püch surëdl y degun cialt. L'isté é impormó gnü ai 22 de iuli y spo él pa gnü dér n bel isté cun tan tröp surëdl y incè tröp cialt.

Les prömes vidunderes a S. Martin àn udü ai 16. de merz, che an minâ che al gniss na bela aisciüda, mo al n'é nia sté vëi. Al é veramënter vëi che na vidundera ne fesc ciamicò degüna aisciüda. Les ultimes vidunderes da d'alonnn àn udü ai 22. d'otober, spo se n'éres sta-

Siur Tone Fiung (a man ciampa).

des. Mo a tó ca döt cant, mëssunse dì, che al é sté n bun ann. Incè la blaa é scialdí garatada. L' fègn da munt é bëgn sté püch y tardì. Les döes ultimes edemes d'october à spo porté l' frëit y l' môl y l' dër temp da d'altonn. Ai 5. de novëmber él spo incè gnu cotan de nëi.

Val' che alda da gnì porté tla croniche é che ai 23.1.1980 à la "Dichterin Maria Veronika Rubatscher" complì 80 agn. Tröc y de bì libri àra scrit y ara à pö l' gran parenté a La Val. Lunc y lerch éra cunesciüda pur sü scriè y sües poesies. Tröc de bì agn de vita i augurunse ciamò.

Tan na buna notizia é chëra dla mëssa noela a La Plì de Mareo. Aldédaincò

n'él tan püces, che ares se mirita che ares vëgnes nominades. Siur Tone Fiung da Longega à dit söa mëssa noela a La Plì de Mareo ai 6. de iuli 1980. Deboriada cun i atri pròi d'La Plì de Mareo à zelebré söa pröma bela mëssa. Bele l' dé denant da sëra él gnu tut sö cun gran solenité a Longega y spo ala Plì. Döt Mareo é spo gnu iluminé da sëra pur móstré la gran ligrëza dla jënt dl païsc y de düta la valada pur l' primiziant nü.

L' dé dla mëssa noela él ruvè ala Plì tan de jënt che La Plì n'arà mai ciámó udü. Sanbëgn che l' temp tan bel à ince porté pro a fa la festa ciámó plü bela. A siur Tone Fiung i aodunse döt l' bun pur süa vita da prôu y ch'al se recorde

foto Hans Pescoller

tres te süa vita chësta söa bela festa sciö-che nos s'la recordun.

Tla Val Badia él spo indô gnü frabiché o restauré n gröm de ciases. Al é n sögn che jënt se sta dér bëgn. Da no-miné él magari la ciasa dla Scora mesa-na a La Ila y an é inè bele ruvà a tét cun la Scora mesana da S. Martin.

Mâ üna na cossa uressi di, mo jové ne jovaràl pa tröp: Lascede de fa sö lifc y de trà sö cordes sö pur nostes beles munts. Ares vëgn desfigurades y pudess n bel dé veramënter ester de dann pur

nos instësc. Ciarun dla natüra cina ch'i sun bugn. La jënt dla Val Badia à sëgn plü co da vire assà y sc'i jun plü inant cun l' frabiché y cun impianc sö pur les munts, spo metunse man d'la ruviné. Tan tröc furesti se lamentëia bele sëgn y amonësc nos ladins de ciaré dles be-lezës ch'i un ciamicó. Un bele ruviné de massa!!

Ciamó n iade: Dér n bun ann a düc i ladins!

L' Calënder ladin

N ladin
t'Indonesia
(Frid Pedevilla
da S. Martin)

Cripele de Otto Irsara tla dlijia da La Illa.

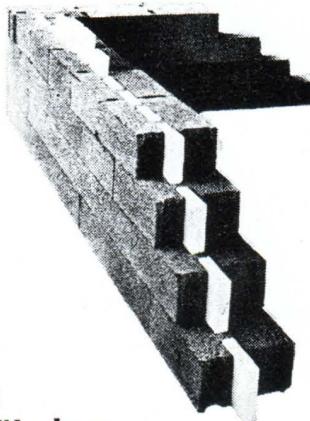
Bunes festes
y bun ann
a düc !

Leca L' MATERIAL PORVÈ DA FRABICHÉ

Leca-plus

L' nö cadrel lisir da frabiché
cun Polystirol danterite.
N dër "Plus" pur Os.

Massa cm 30÷38/20/50
Pëis ca. kg 18÷24

Da extra n bun prisc por gauja
ch'al sparagna laûr y ch'al isolëia bun.

La desmostraziun: valüta con Polystirol danterite: 38 cm = 0,59; 30 cm = 0,65;
valüta sënza Polystirol danterite: 38 cm = 0,65; 30 cm = 0,70.

Leca-Block 39030 G A I S
Tel. (0474) 54 143

Frenademetz Jakob

COMBUSTIBILI - HEIZÖLE

PEDEROA - BADIA (BZ)

Tel. 0471/84133 - abit. 85251

NUOVO

98.4

Sc' adurëis mascines da lauré da paur,
sturjéde pro a Lungega tla butëga por i paurz.

Dailò ciafëise tractorz y dötes les mascines ch' alda laprò;
i toć, sc' al ess da falé val';
massarës da lauré da paur,
ojuradöra por vüsc tierz.

Sistem nü de finanziamënt:
paié jö les mascines te cin' agn a rates y a n pice fit.

J. Vallazza

I-39030 Longega - Tel. 0474/51215

I-39030 La Val - Tel. 0471/84165

Cod. Fisc. VLL JSF 42C04 H988B

**MACCHINE ATTREZZATURE AGRICOLE
MASCHINEN UND ARTIKEL DER LANDWIRTSCHAFT**

BUCHER

Banca de Trënt y Balsan

Sozieté pur aziuns

Scagn legál y Direziun Zentrala a Trënt, strada Mantova 19
cun scagns a Balsan, Rorëi y Trënt
in plö 42 posc operanç tles provinzies de Trënt, Balsan y Belun

Capital Sozial y Reserves pur 13.002.500.000 de lires

Fej dütes les operaziuns de banca y de bursa iné con i païsc foradeca
Imprësta scioldi ai artejagn, ai paurs, ai operadûsc dl turism, dl comerz
y dl'industria, ai emportadûsc da païsc foresc.

Tol sö scioldi söi libri dl sparagn y sön cunç curënç.

Dà fora aprovaziuns pur operaziuns de banca sura düt le monn.

Giamiëia dütes les valütes di atri païsc.

Gnide sénza tëma: nosta banca se dà l' miù tratamënt che Os podés
se damanè.

Nosta organisaziun se dà la colaburaziun tan bëgn tla Talia sciöche con
i païsc foradeca.

Tla Val Badia laurunse:
a LA ILA tel. 85057
a SAN ČIASCIAN tel. 84479

WALTER VON ZIEGLAUER

DROGHERIA SPEZIALISADA — PERFÖMERIA
— CORSETTERIA — CORUSC — ARTICOLI DE
COSMETICA Y ARTICOLI SANITERS

39031 Bornech

Strada dl Graben/di Bastiuns, 20 - Tel. 85855
Oberstadt (Oberragen), 14 - Tel. 84693

Milio Castlunger y mituns

**S. MARTIN
Tel. 53.119**

Fesc laurs de fer batü a man por
ciases privates, hotì y botëghes;
feriades de finestra y de porta,
crusc da mort, de bel patük por
inforrà la ciàsa y por scincundes.
Fesc inèc cintönes por guanç da
zacad y massaries de fer por paurs.

nö

AUTOHAUS MOSER

**Osc auto-nö o adorè-
speta belo tlo da nos,
metü al segü dal cialt y dal frëit,
dala plöia y dala nëi.**

FIAT
BORNECH

C. AMBACH & CO.

B U T Ë G A E L E C T R O - T E C N I C A
B O R N E C H

Strada Zentrala nr. 62 — Tel. 85 2 39

Se pîta

Aparac dla Radio y Televijun de marches talianes y forestes - Gramofons y plates - Magnefons - Mascins da lavé y frigidaires - Plumac electrisc y aparaç da assüé i ciavéis - Soprëscs - Mascins dal caffé - Aparac electrisc da to jö la berba y duc i atri aparaç electrisc

PEZZEI HANNI

BORNECH - Strada dla staziun - Tel. 85 8 11

ARTICOLI DE GUMI Y DE PLASTICA:

Ros de gumi por bagnè l'urt — Mantì, gormà, manëces y stivà de gumi — Cioi a cone (Keilriemen) — Anì de gumi por mascins dal lat — Condles, bozes y copes de plastica — Tovaies de mësa — Tapeç de plastica y ros de plastiga y ros pur la condûta da l'ega.

H. STAUDACHER

BORNECH — Strada entrala, 50 — Tel. 85 3 61

La butëga spezialisada por roba de coran de moda y de patük por iadi
Na gran lîta de patük por scincundes

LA GRAN LÎTA Y LA BONA QUALITE'
ACUNTENTËIA DÜC ÜSC DEJIDERI

VIDER Y PORZELANN
MASSARIES POR CIASA Y CIASADAFÜCH, HOTEL Y USTARIA
PATÜC DE CIASA
COSES D'ERT POR LA CIASA
ARTICLI POR SCINCUNDES

K. NEUHAUSER

BORNECH - Tel. 85 2 97

SARTORI ERMINIO

Feramënta y toc -

Material da frabiché

BORNECH - Tel. (0474) 85449

Da vigne sajùn la dërta ćialzadöra
da

A. FALK

BORNECH - Strada Zentrala nr. 28 y 7

Na gran lîta de ćialzadöra por ëi - ëres - mituns

CASSA POPULARA

ÚSC SCIOLDI
TE DE BONES MANS

BORNECH, STRADA ZENTRALA, 30
TEL. (0474) 84291 - 84292

dales 8 cina ales 13
dales 16 cina ales 17

**SPORT
EDOARD
COLFOSCH**

La betëga de sport col survise familiar

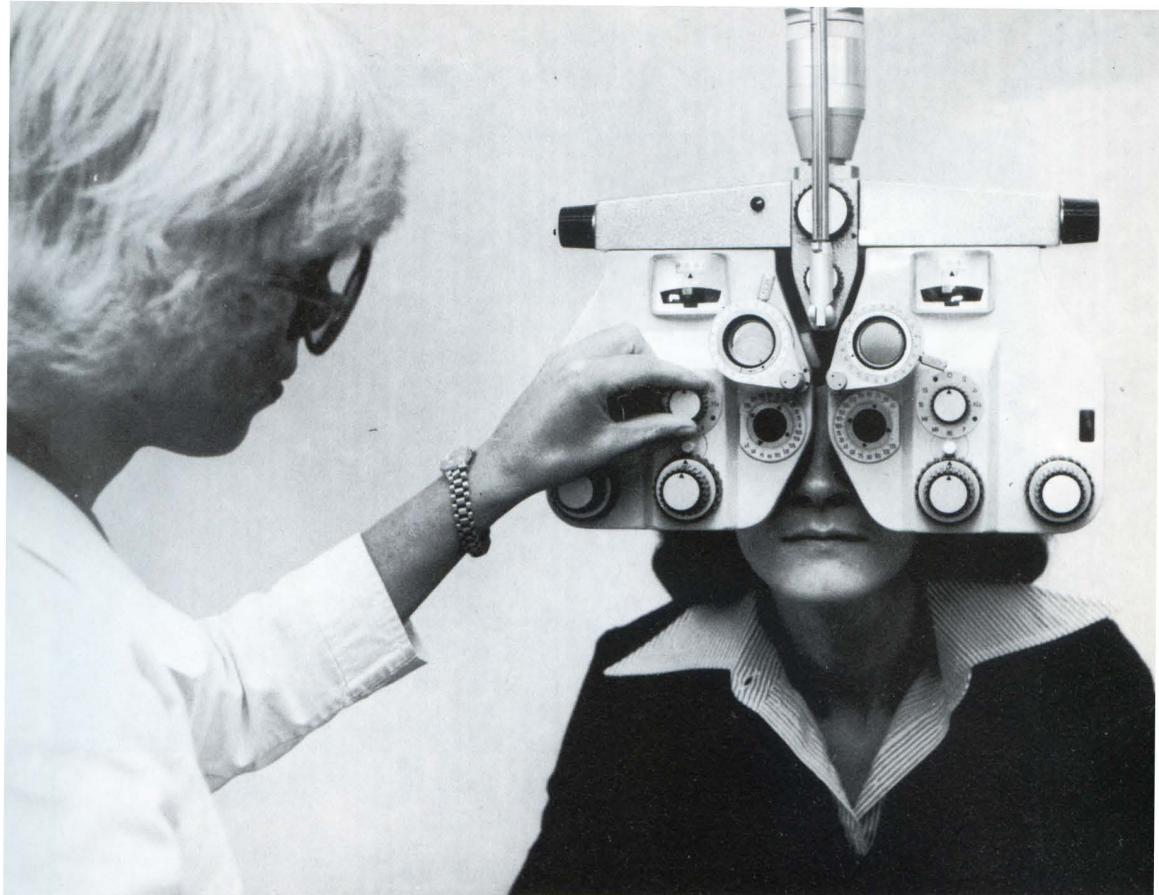
**Butëga
W. KOSTNER**

Curvara

Tel. 83117

Articli de sport - CONFEZIUNS
Folieć y Suvenîrs

De vigne sort de roba - Mangiarìa

Udëi miù con
Udlà y Linses a contact
mosurà indertöra
da

Termometri y barometri
Macro- y microscops
Musöra-alteza y compasc
Rôs da ciaré lunc
Cumpêda-varí
Aparaç da fà jö
Albi por retrac

Optic Rapid Bornech
Strada de Cité 31

RESTORANT y PIZZERIA "LA MAJUN" a LAILA
tel. 0471/85 030

SÉGN INCE A BORNECH

DIESEL - EINSPRITZPUMPEN - DIENST
cun Magazin de Toć da baraté fora, Düses y Filtri

AUTOELEKTRIK

GROHE

BORNECH
Tel. 0474/85420

FRIEDL PEDEVILLA

SAN MARTIN DE TOR - Tel. 0474/53 132

Te chësta botëga ciafëise:

- Mascins de vigne sort por čiasa
- Radi y Televisûrs a corûsc
- Mascins por Pensiuns y Hotèl dla miù qualité
- Caisesdafüch americanes completes
- Mascins da paur por lauré la campagna, te majun y te stala.

Pur dötes chëstes mascins vëgnel garanti na buna assistënça technica con de bunes condiziuns de paiamënt y prîsc de concorënza!

SPORT TIES

AL PLAN DE MAREO

tel. 51 107

Sport da d' invern y sport da d' isté a n bun prîsc

BORNECH - Tel. 85348

La Butëga spezialisada por:

- Tepihs - Cultrines -
 - Drapamënta por mobilia
- BLANCIARIA DA LET Y DA MESA

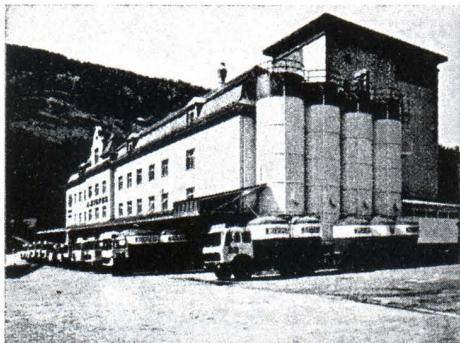
J. Schönhuber

BORNECH - Tel. 0474/85425 - 85827

Patüc de porzelann y de spidl, massaries de čiasa
y de čiasadafüch, aredamënt por hotì

Al menü: Strada de Cité 19

Al engross: Via Verdi 8 (Rienzplatz)

MURIN Y
PRODUZIUN
DE OJURADÖRA
DA FORZA

RIEPER

39030 VANDOIES
TEL. (0472) 49 821

Botëga dal Canester

B. OBWEGS

AL PLAN - Tel. 51171

**Patüc da mangé - Patüc de čiasa
Patüc da fà blëita - Libri y Folieć**

**MODES da FESTA - por l' tëmp lëde - da fà sport
por ëi - ères - mituns**

PASTICCERIA - KONDITOREI

R. WINKLER

**BORNECH - Strada de Cité 9
Tel. 0474/84635**

Tortes desvalies por noza - complì i agn - sant inom
“Confetti” por noza - batejimo - crejima - pröma comuniun

.....l'Idea sanitera

**sce ara se trata
de problems de BAGN**

EINNERHOFER

Comerz ala ingrossa spezialisé
por material sanitêr de instalaziun
y por scialdê

Bornech

**baiéde cun nos
o cun Osc
montêr spezialisé
Nos sun partner**

BUTĒGA DE LIBRI Y PAPIR

BORNECH

Strada Zentrala, nr. 54

Tel. 85 1 46

- Papir — libri — folieč — roba d'ufizio
- Chertes — Articoli de scola y de hotel
- Material da fa jö — Chertes da cartè

Düc Üsc dejideri por s'arjigné ite la čiasa pò gnì ademplis

Ciaféis da nos in gran lita

MEBLI de vigna sort y grandeza

TEPIHS

MEBLI FAČ SÖN MESÜRA pur vignun l' dërt in qualité y prisc.

Al vëgn ince dé cunsëis dl mestir in chësta materia.

Gnide a se ciafé y a udëi tla

Čiasa di Mebli

PEINTNER

SAN LAURËNZ - Tel. 86 3 28

s t a m p a r i a

presel

balsan - strada castel mareccio 3 - tel. 41192

BUTËGA DL PAPIR Y DI LIBRI

G. P U E R A R I

BORNECH — Via Bastioni nr. 2/E

Libri — Papir — chertes — giornai — roba d'uffizio; Comisciuns po laurs de timbri y tipografia; Filatelia cun servisc de novités; Tabach — stempli, marches y chertes da bollo

Dr. Arch. Erich Agreiter

büro de progetaziun e musuraziun

BORNECH

Strada Roma 5 - Tel. 0474/84373

CIASA DE AREDAMËNT

gaderform

Longega

Fajun por l' pic' y por l' gran düt sön musöra:

čiamenes da durmì
čiamenes por mituns
čiases da füch
stües y studios
tafladöres y döt l' aredamënt pur locai da sté saurì.

Gnide instësc te nüsc locai de mostra a ti čiaré a nostra cualité o telefonesse al numer **0474/51178**, spo gヌunse nos a Se ciafè.

C O N F E Z I U N S

Sport ciasa "Roch"

Corvara - Pescosta

Un tres de plü fer toronn de dötes les lunghëzes y grossëzes da 10 cm a 40 mm Ø cun guida y zënza guida, a dër de bugn prîsc. Insciö incè bandes da diversces grossëzes y larghëzes, taiades pro avisa sciöch'i ureis. - Damanesse, i Se menun döt y a bun prîsc.

P. KAMMERER & SÖHNE - Kiens ROHR-UND TANKBAU

Tel. (0474) 55-3-17 / 55-3-86

RADIO MAIR - Bornech

Tel. 85247 — Strada Zentrala nr. 70

BUTIËGA SPEZIALISADA POR:

Radio
Televijiùn
Impianç stereo

Mascins da lavé
Dlaciadoies
Forgurés a gas y electricisc

Plates y cassëttes de musiga - Reparaziuns de radi y aparać TV

Sport Tony

LA ILA

Confeziuns - Roba da mangé - Articoli de sport
Chertes y Folieç

Canche urëis dorturé sö la ćisa, sciöchë:

- depënje les talares
- fa bela la fazada
- o incé mëter ite d' atri func
- y fà stramëses de plates de ghips

cherdéde la firma de

GUIDO TAVELLA

LA VAL - Tel. 0471/84 1 16

BOTEGLA DAI CORUSC

COLORI
FARBEN

DEMATTIA

Patrun: WILLI PLANK

I nes sun trasferîs!

Nosta misciun nöia:
VICOLO POSTERIORE /
OBERE HINTERGASSE
(Passage Mariner)
Lerch da lascé l'auto

I sperun de S' acontenté
incé da sëgn inant

39031 BORNECH - Tel. 85595
Vigne osrt por depenjadûsc
y artisc y Tapeç

Al vëgn incé dè conséis

**De bunes
SORTS DE ČIAJÓ
cis pur
Čiases d'albêrch
y Pensiúns:**

- .TILSIT**
- .PUSTERTALER ALPENKÄSE**
- .FONTAL**
- .PRESSATO**
- .ITALICO**
- .TALEGGIO**
- .CAPRINO**

Cassa de Sparagn dla Provinzia da Balsan

fondada dl 1854

L'Istitut Monetar de Südtirol
con l' gran survisc de banca:
pur nos n'è degun problem monetar massa
pice y apëna un problem massa gran.

Al vëgn
dé cunsëi da meter
ia scioldi
dé n gran fit söi
scioldi metüs te
cassa
impresté scioldi sön
mosüra
impresté scioldi
ai paurs y pur d'atri
scopi
impresté scioldi
con hipoteca
impresté scioldi
por fabriché

Ara à
survisc por l' comerz
con i stati foresti
scechs pur iadi
chertes de scechs
por l'Europa
la organisaziun
de iadi
TOURDOLOMIT

Damanede purchel in próma
la Cassa de Sparagn,
can che ara va de Üsc scioldi.

L' tru dala filiala plü dainprò n'è nia lunch:
Os ciafeis la Cassa de Sparagn
43 iadi tl Südtirol

CASSA DE SPARAGN DLA PROVINZIA DA BALSAN

Aministraziun y Direziun Generala a Balsan,
Strada dla Cassa de Sparagn 12/b
Agenzies a Balsan, Maran y Bornech
y 40 filiales
te dütes les perts dla provinzia